

SCHIØLER-GRUPPEN

DANSKE TERRORISTER I TYSK TJENESTE 1944-1945

LASSE BRUUN JONASSEN & JONAS LIND
VEJLEDER: CLAUDS BUNDGÅRD CHRISTENSEN

SPECIALE I HISTORIE · INSTITUT FOR KULTUR OG IDENTITET · ROSKILDE UNIVERSITET

ANTAL TEKN: 239.860 · FORÅR 2011

Indholdsfortegnelse

1.0 INDLEDNING OG PROBLEMFELT	4
2.0 PROBLEMFORMULERING	8
2.1 UDDYBNING OG AFGRÆNSNING	8
3.0 HISTORIOGRAFI.....	10
3.1 TERRORGRUPPERNE I POPULÆRFREMSTILLINGER.....	10
3.2 TERRORGRUPPERNE I FORSKNINGEN	13
3.3 ABWEHR OG VARULVEBEVÆGELSEN	15
3.4 VURDERING OG POSITIONERING	16
4.0 TEORI	18
4.1 TÅTERFORSKNING	18
4.2 SOCIAL IDENTITETSTEORI.....	24
5.0 KILDER.....	27
5.1 LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND	27
5.2 BUNDESARCHIV BERLIN.....	28
5.3 RIGSARKIVET	29
5.4 FRIHEDSMUSEET	29
6.0 DEN POLITILØSE TID	30
6.1 ET	32
6.2 MODTERROR.....	34
7.0 SCHIØLER-GRUPPEN I: PRÆSENTATION	38
7.1 IB GERNER IBSEN	39
7.2 HELMUTH EWALD CLISSMANN	40
7.3 DE ØVRIGE GRUPPEMEDLEMMER	40
8.0 SCHIØLER-GRUPPEN II: REKRUTTERING, UDVIKLING OG AFVIKLING	42
8.1. FRA PIONER- TIL POLITIGRUPPE	42
8.1.1 <i>Abwehr og Irmer-gruppen.....</i>	<i>43</i>

8.1.2 Den nazistiske barber.....	49
8.2 DE FØRSTE TERRORHANDLINGER.....	53
8.2.1 Arkitekten.....	54
8.2.2 Attentatet mod café Luna.....	56
8.3 TERROR BLIVER TIL HÆVN.....	58
8.3.1 Drab på Blågårds Plads hævnes.....	60
8.3.2 Den godtroende entreprenør.....	65
8.4 DE SIDSTE DAGE.....	69
8.4.1 Kapitulationen – forberedelse, flugt og anholdelse.....	69
8.5 DELKONKLUSION.....	71
9.0 SCHIØLER-GRUPPEN III: IDEOLOGI, GRUPPEDYNAMIK OG BRUTALISERING.....	72
9.1 ALMINDELIGE MÆND?.....	73
9.1.1 Sociale forhold – uddannelse, beskæftigelse og økonomi.....	73
9.1.2 Kriminalitet.....	75
9.1.3 Forbrug af rusmidler.....	75
9.1.4 Alder.....	76
9.1.5 Politisk overbevisning.....	76
9.2 IDEOLOGI.....	77
9.2.1 DNSAP.....	77
9.2.2 NSU.....	78
9.2.3 Waffen SS.....	79
9.2.4 Ideologifællesskab.....	81
9.3 SKÆBNEFÆLLESSKAB.....	83
9.4 LYDIGHED.....	86
9.4.1 ET.....	86
9.4.2 FAT II.....	87
9.4.3 Ib Ibsens lederrolle.....	88
9.4.4 Konsekvenserne af ulydighed.....	90
9.5 BRUTALISERING.....	90
9.5.1 Gruppemedlemmernes fortid.....	91
9.5.2 Den sociale dynamik i gruppen.....	91
9.5.3 Generel brutaliseringsproces.....	93

10.0 PERSPEKTIVERING	94
10.1 LORENTZEN-GRUPPEN	94
10.2 LILLEJØRGEN-GRUPPEN.....	96
11.0 KONKLUSION.....	98
12.0 RESUMÉ	101
13.0 FORMIDLINGSOVERVEJELSER.....	103
14.0 LITTERATURLISTE	105

Bilag I: Arkivgrupper for Landsarkivet for Sjælland (LAK)

Bilag II: Arkivgrupper for Bundesarchiv, Berlin

Bilag III: Schiøler-gruppens øvrige medlemmer

Bilag IV: Studieforløbsbeskrivelse

Bilag V: Oversigt over forfatter til de enkelte afsnit i specialet

1.0 Indledning og problemfelt

Da Danmark blev besat den 9. april 1940, valgte regeringen at samarbejde med besættelsesmagten. Det betød, at en række af landets institutioner, deriblandt politiet, kunne fortsætte deres virke nogenlunde som hidtil. Da samarbejdspolitikken officielt ophørte i august 1943, blev hæren og flåden afvæbnet, regeringen indgav sin afskedsbegæring og det såkaldte departementschefstyre trådte i kraft. Det danske politi fortsatte dog med at eksistere – om end under stadig vanskeligere vilkår – og den 19. september 1944 blev en del af de danske betjente arresteret og deporteret til Tyskland.

Perioden fra opløsningen af det danske politi til befrielsen den 5. maj 1945 betegnes den politiløse tid, og er en unik periode i besættelsestiden såvel som i Danmarks historie, der også i forskningslitteraturen har fået en del opmærksomhed. Der er dog skrevet forbavsende lidt om den styrke, der blev indsat af tyskerne efter det danske politis opløsning, nemlig Hipokorpset (Hilfspolizei) og den øvrige del af Efterretningstjenesten (ET), som Hipokorpset var underlagt. Hipokorpset var dog en svag erstatning for politiet, da det kun opererede i København og omegn og stort set ikke udførte almindeligt kriminalitetsbekæmpende arbejde. Dets raison d'être var modstandsbevægelsens sabotage og likvideringer, der særligt i den sidste del af besættelsen blev et stadig større problem for besættelsesmagten. Hipokorpset var den uniformerede del af ET, der hovedsagelig bestod af danskere, og det var disse mænd, indbyggerne i København mødte i gadebilledet. De uniformerede mænd i korpset blev hurtigt berygtede for deres brutale metoder og var forhadte af befolkningen i almindelighed og af modstandsbevægelsen i særdeleshed.

Under ET hørte også mindre terrorgrupper, der i modsætning til Hipokorpset ikke var kendt af den brede offentlighed. Disse grupper bekæmpede modstandsbevægelsen med alle til rådighed havende midler og blev under retsopgøret berygtede som nogle af besættelsestidens værste forbrydere. Grupperne var en del af den tyske modterror, og stod bag sprængninger af

bygninger og likvideringer, der var repressalier for modstandsbevægelsens sabotage og likvideringer. Samtidig fungerede de som politigrupper, der optrævede modstandsgrupper og anholdt mistænkte sabotører. Mange af terrorgruppernes medlemmer fik tilsvarende de hårdeste straffe ved retsopgøret. Terrorgrupperne er dog ikke blevet grundigt beskrevet i nogen videnskabelig sammenhæng, hvilket betyder, at der ikke findes præcis og systematisk indsamlet viden om, hvad der drev medlemmerne af disse grupper til at handle, som de gjorde under besættelsen. Dette hul i besættelsestidens historiografi vil vi forsøge at udfylde med nærværende afhandling, der omhandler de danske terrorgrupper under ET – Lorentzen-gruppen, Lille Jørgen-gruppen og Schiøler-gruppen. Vi har dog valgt at gå særligt i dybden med Schiøler-gruppen, der hverken er blevet behandlet i forsknings- eller i populærlitteraturen.

Schiøler-gruppen blev etableret i efteråret 1944 og udsprang af en gruppe ved navn Irmer-gruppen. Denne gruppe bestod af danske nazister, der i foråret 1944 var blevet rekrutteret af den tyske militære efterretningstjeneste Abwehr, og havde til opgave at udøve sabotage bag fjendens linjer i tilfælde af en allieret invasion af Danmark. Schiøler-gruppens medlemmer beholdt deres tilknytning til Irmer-gruppen og var således under ledelse af både ET og Abwehr helt frem til kapitulationen. Schiøler-gruppen bestod af 9 danske nazister, hvoraf hovedparten var ganske unge mænd, der alle tidligere havde arbejdet for tyskerne.

Når vi vælger at beskæftige os med de danske terrorgrupper, skriver vi os samtidig ind i en lang tradition for forskning i besættelsestiden. Denne tradition kan deles op i tre faser, som er kendetegnet ved forskellige grundfortolkninger af tiden og et skiftende fokus på aktører. Den første fase, der strækker sig fra 1960'erne og frem til 1970'erne, er blevet betegnet konsensuslinien.¹ Historiske værker fra denne periode bærer på samme grundfortælling om en modstandsbevægelse, der i enighed med de danske politikere gjorde samlet front mod den tyske besættelsesmagt. Jørgen Hæstrup er en af de fremtrædende repræsentanter for denne tradition. I slutningen af 1970'erne markerede blandt andre Hans Kirchhoffs værk *Augustoprøret 1943* et brud, hvor en ny generation af forskere – der stod for den såkaldte konfliktlinie – begyndte at stille spørgsmålstejn ved enigheden mellem modstandsbevægelsen og politikerne. Fælles for begge traditioner var dog, at de fokuserede på modstandsbevægelsen og politikerne. I løbet af 1990'erne begyndte en ny generation af historikere, kaldet 3. generation, at beskæftige sig mere med forskellige sider af samarbejdet med tyskerne.² Der blev nu fokuseret på de marginaliserede og glemte, der befandt sig på den ”forkerte” side under besættelsen. Særligt interessant for os er

¹ Man kan ifølge Anette Warring og Claus Bryld i *Besættelsestiden som kollektiv erindring* ikke tale om nogen systematisk behandling af besættelsestiden før 1960'erne (Warring & Bryld, 1998:362).

² Warring & Bryld, 1998:362-381

undersøgelser omhandlende det mest intime samarbejde med tyskerne – danskere i tysk tjeneste. I denne tradition finder vi blandt andet værker om de østfrontfrivillige og Schalburgkorpset, som senere vil blive behandlet mere indgående. Man kan således tale om en udvikling fra et syn på danskerne som et forenet folk over for besættelsesmagten, over en problematisering af forholdet mellem modstandsbevægelsen og politikerne til en endnu bredere fokusering på modsætningerne i det danske samfund, hvor den mest direkte kollaboration bliver undersøgt. Med vores fokus på nogle af de mest berygtede gerningsmænd fra besættelsen, lægger vi os således naturligt i forlængelse af den tradition, der betegnes 3. generation.

Den øgede historiske interesse for samarbejdet med den tyske besættelsesmagt, der således voksede frem i løbet af 1990'erne, kan samtidig ses som udtryk for (eller i hvert fald i sammenhæng med) en stigende interesse for gerningsmænd. I den forbindelse er det særligt bødlerne fra Holocaust, der har fået opmærksomhed. Helt tilbage fra afslutningen på 2. verdenskrig har man beskæftiget sig med de gerningsmænd, der var ansvarlige for folkedrabet på Europas jøder. Det var dog særligt fra begyndelsen af 1990'erne med blandt andet Christopher Brownings *Ordinary men – Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland* (1998), at udviklingen virkelig tog fart og et egentligt forskningsfelt etablerede sig. Den såkaldte *täterforskning* beskæftiger sig med de forbrydelser mod menneskeheden, som den tyske nationalsocialisme var ansvarlig for under 2. Verdenskrig.³ Den akademisk interesse for de danske terrorgrupper har været minimal og forskning, der forsøger at relatere gruppernes gerninger til indsigterne fra *täterforskningen*, er helt fraværende. Denne mangel vil vi forsøge at råde bod på, da vi mener, at *täterforskningen* også kan fungere som et nyttigt redskab i undersøgelser, der beskæftiger sig med danske gerningsmænd.

Fraværet af brug af *täterforskning* inden for dette felt hænger sandsynligvis sammen med en bredere tendens indenfor historieskrivningen – tilbageholdenhed overfor brug af teori. Som vi senere skal se, er teori helt fraværende i de værker, der hidtil har beskæftiget sig med de danske terrorgrupper. Enhver forklaring på et fænomen abonnerer – enten implicit eller eksplicit – på antagelser om, hvad der motiverer mennesker til at handle. Vi vil derfor tage udgangspunkt i *social identitetsteori*, da vi mener, at den tilbyder et brugbart fundament for vores analyse, der netop vil gøre det klart for læseren, hvilke forudsætninger for menneskelig handling vores fortolkninger bygger på. Social identitetsteori bygger på ideen om, at alle mennesker har et grundlæggende behov for en positiv social identitet. Dette behov betyder, at vi kategoriserer os

³ Stræde 2004:245

selv som tilhørende bestemte grupper og definerer os i modsætning til andre grupper. Denne selv-kategorisering er i sidste ende afgørende for, hvordan vi handler.

2.0 Problemformulering

Med afsæt i dette problemfelt har vi udformet en problemformulering, der har følgende ordlyd:

- *Hvordan kan vi forklare Schiøler-gruppens handlinger?*

2.1 Uddybning og afgrænsning

En forklaring på Schiøler-gruppens handlinger indebærer naturligvis en redegørelse for disse. Dette vil udgøre første del af afhandlingen, hvor Schiøler-gruppens rekruttering, udvikling og afvikling vil blive beskrevet. Inspireret af Henrik Lundtofte er det vores hypotese, at der fandt en radikaliseringssted indenfor terrorgrupperne tilknyttet ET, hvilket vil blive undersøgt i afsnittet *Schiøler-gruppen II: Rekruttering, udvikling og afvikling*.⁴ Ved radikaliseringsforståelse vi en proces, hvor udemokratiske voldelige midler i stigende grad tages i brug for at opnå bestemte mål.

Hvor første analysedel handler om *hvad*, handler næste del om *hvorfor*. Hvorfor handlede Schiøler-gruppen, som den gjorde? Teorien om social identitet og tæterforskningen vil blive inddraget i denne del af undersøgelsen, under afsnittet *Schiøler-gruppen III: Ideologi, gruppedynamik og brutalisering*. Som det senere vil stå klart, handlede Schiøler-gruppen meget selvstændigt, da den kun løst var under ledelse af ET og Abwehr. Det betyder, at en besvarelse af spørgsmålet om, hvorfor gruppen handlede, som den gjorde, ikke udelukkende kan basere sig på en undersøgelse af de organisatoriske forhold, arbejdsgange og ledelsesforhold i ET og Abwehr, men nødvendigvis – og i højere grad – må indebære en undersøgelse af medlemmernes

⁴ Lundtofte konkluderer i artiklen *Europas Chicago – København 1944-45*, at der fandt en brutaliseringssted indenfor terrorgrupperne (Lundtofte, 2003b:38) og i *Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45* konkluderer han, at ET og hipokorpsset medvirkede til en radikaliseringsforståelse i landet (Lundtofte, 2003a:143).

motivation, den sociale dynamik inden for gruppen og forholdet til modstandsbevægelsen. Dette er også grunden til, at vi vælger at benytte social identitetsteori, da denne beskæftiger sig med sociale relationer på et mikrosociologisk (socialpsykologisk) niveau, og netop forsøger at bygge bro mellem individuelle og grupperelaterede tilskyndelser til bestemte handlinger. De følgende historiografiske og teoretiske afsnit vil samtidig fungere som en afklaring af detaljerne i den metode, som allerede er blevet skitseret i det foregående. Denne afklaring vil ligeledes indebære en teoretisk og metodisk afgrænsning. Desuden afgrænser vi os fra at beskæftige os med retsopgøret efter besættelsen, da vi er mere interesserede i gruppens handlinger under besættelsen end eftertidens dom – både i retslig og moralsk forstand. Dette er også grunden til, at vi afgrænser os fra at foretage nogen moralsk vurdering af Schiøler-gruppens handlinger. Desuden afgrænser vi os fra en psykologisk personlighedsvurdering i forklaringen på Schiøler-gruppens handlinger. Grunden til dette er for det første kildernes beskaffenhed⁵ og dernæst omfangsloftet for denne afhandling.

⁵ Se problematiseringen af mentalundersøgelserne af Schiøler-gruppens medlemmer i afsnittene *Historiografi* og *Kilder*.

3.0 Historiografi

Der eksisterer ikke videnskabelige afhandlinger om Schiøler-gruppen eller nogen af de andre danske eller dansk-tyske terrorgrupper i besættelsestidens historiografi. Dette er bemærkelsesværdigt, når man tager den omfattende besættelseslitteratur og generelle interesse for området i betragtning. Der er naturligvis tale om et lille kapitel i den samlede fortælling om de fem år under den tyske besættelse af Danmark, men ikke desto mindre et af de mest dramatiske og blodige. Man kan derfor undre sig over at forskningen (endnu) ikke har givet denne del af besættelsestidens historie meget opmærksomhed. Værker om de danske terrorgrupper skal i stedet findes i populærfremstillinger skrevet af amatørhistorikere. Disse omfatter både biografier om enkelte gruppemedlemmer, samt fremstillinger, der forsøger at komme 'hele vejen rundt' og fortælle om de enkelte terrorgruppers metoder, forbrydelser og medlemmer.⁶

3.1 Terrorgrupperne i populærfremstillinger

De mest relevante eksempler på populærlitterære fremstillinger, der omhandler de danske og dansk-tyske terrorgrupper er Frank Bøghs *Peter-gruppen – tysk terror i Danmark* (2004) og Erik Haasts *Hipofolk: Lorentzen-gruppen – Danske terrorister i nazitiden* (2007). På et biografisk niveau finder vi Peter Øvig Knudsens *Birkedal - En torturbøddel og hans kvinder* (2004), der omhandler Birkedal-Hansen-gruppens leder Ib Birkedal-Hansen og Birthe Helledies biografi *Fra Jernkors til trækors Aage Th. Mariegaard – en dreng i nazihænder* (2007), om Aage Thomas

⁶ I afsøgningen af litteratur på området er blandt andet benyttet John T. Lauridsens bibliografi *Samarbejde og modstand – Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En Bibliografi* (både 2002 og 2007 udgaven) (Lauridsen, 2002; Lauridsen 2007, hovedsageligt kapitlet "terrorgrupper – terrorpolitik").

Mariegaard fra Peter-gruppen, samt *Hellere hertug i Helvede: Henning Brøndum, SS-mand i Rusland og Jugoslavien, besættelsestidens største terrorist i Danmark* (1977) af Rauer V. Bergstrøm om Peter-gruppens Henning Brøndum. Disse værker er de eneste nævneværdige forsøg på at kortlægge terrorgrupper eller enkelte medlemmers aktiviteter, og det er derfor nødvendigt med en kort gennemgang af deres tilgange og resultater.⁷

Frank Bøgh, der har skrevet om Peter-gruppen, er tidligere kriminalassistent. Bøgh bygger sin bog om gruppen på samtaler med tidligere politifolk, der på den ene eller anden måde havde deltaget i retsopgøret samt på straffesagerne mod gruppens medlemmer. Bøgh konkluderer blandt andet, at gruppens syv danske medlemmer alle som helt unge blev fascineret af nationalsocialismen og søgte i Waffen SS. Ifølge Bøgh havde de alle et ønske om at bekæmpe kommunismen på østfronten. Desuden beskrives gruppens danske medlemmer som gennemsnitlige unge mænd fra forskellige sociale miljøer, som ikke tidligere havde været på kant med loven. De kom både fra udpræget nationalsocialistiske og apolitiske hjem, men fælles for dem alle var en stærk autoritetstro, som de alle var opdraget med. Bøgh peger desuden på, at mændene fungerede fint i gruppen, fordi de var vant til at følge ordrer uden at stille spørgsmål. Disciplinen og den klare kommandovej, som herskede i gruppen, kendte flere af medlemmerne fra tiden i Waffen SS.⁸ Overordnet mener Bøgh, at Peter-gruppens arbejde er karakteriseret ved en iøjnefaldende mangel på systematik og professionalisme, samt meget brutal adfærd.

Erik Haaest er journalist og har i en årrække beskæftiget sig med danskere, der gik i tysk tjeneste. Ud over bogen om Lorentzen-gruppen er han forfatter til en biografi om Jørgen Lorentzens kæreste Anna Lund (*Anna – Hipochefens enke*, 2007) og tidligere har han skrevet om medlemmerne af Frikorps Danmark.⁹ Haaest er mildest talt en kontroversiel skikkelse, ikke mindst fordi han er en kendt Holocaust-benægter.¹⁰ Dette resulterede blandt andet i at forlaget Documentas, der udgav Haasts bøger, nægtede at udgive den tredje og sidste bog i serien om Lorentzen-gruppen, der skulle handle om gruppens leder Jørgen Lorentzen. I Haaests bog om Lorentzen-gruppen gives en redegørelse for samtlige gruppemedlemmers liv og forbrydelser, blandt andet ved hjælp af interview med familie og bekendte. Haaest forsøger dog ikke at beskrive gruppens funktion eller udvikling, men dvæler ved kuriositeter ved medlemmernes liv.

⁷ Fra *Jernkors til trækors* er mindre relevant og vil på grund af specialets omfangsloft hverken blive gennemgået eller benyttet i afhandlingen.

⁸ Bøgh, 2004:272-275

⁹ Blandt andet *Frontsvin - Frikorps Danmark-folk om kampene ved Ilmensøen, Forrædere – Frikorps Danmark-folk om drømme og virkeligheden* og *Frostknuder – Frikorps Danmark-folk om kampene ved Velikije Luki og korpsets endeligt* (1975).

¹⁰ <http://www.holocaust.dk/sw578.asp>, den 2/5 2011

Karakteristisk for Haaests forfatterskab er ønsket om at revidere det gængse billede af de danskerne, der kæmpede på tysk side under 2. Verdenskrig. Bøgerne har således ofte et apologetisk præg, og Haaest kan placeres i en revisionistisk historietradition. Erik Haaest anvender i sit arbejde særdeles tvivlsomme metoder. I et interview i Politiken citeres han for følgende: ”Jeg bruger aldrig båndoptager, når jeg taler med folk. Hvis noget er værd at huske, så husker jeg det [...] Når jeg skriver, bruger jeg heller aldrig litteraturlister. Min bog er baseret på 200 bøger, og når jeg har skrevet noter efter de første seks-syv bøger, gider jeg ikke mere.”¹¹ Haaests værker er efter vores vurdering ikke anvendelige i nogen videnskabelig sammenhæng og vil derfor ikke blive benyttet i denne afhandling.

Peter Øvig Knudsens bog *Birkedal – en torturbøddel og hans kvinder* (2004) er en biografi, der fortæller historien om en dansker, der først som stikker og siden torturbøddel og gruppeleder i Gestapo blev en af de mest berygtede danskere i tysk tjeneste. Bogen springer meget i tid, hvilket gør det svært at følge en egentlig udvikling i Birkedal-Hansens-gruppens aktiviteter og organisering. Kun et enkelt af bogens 18 kapitler handler konkret om selve gruppen, og selv dette afsnit er forholdsvist fragmenteret.¹² Peter Øvig Knudsen forsøger ikke at foretage en systematisk undersøgelse af, hvad der har fået medlemmerne af gruppen til at træde i tysk tjeneste. Store dele af bogen omhandler desuden Ib Birkedal-Hansens forhold til kvinder og særligt overlæge i psykiatri ved politiet Max Schmidts mere end professionelle interesse i disse.¹³ Beskrivelsen af Max Schmidt er dog værdifuld på den måde, at den maner til forsigtighed i forhold til brug af Schmidts mentalundersøgelser af medlemmerne af Schiøler-gruppen.¹⁴

Den tidligere kriminalreporter på Berlingske Tidende V. Rauer Bergstrøm giver i *Hellere Hertug i Helvede* et billede, der i harmoni med den umiddelbare efterkrigstids almindelige fordømmelse beskriver terroristen Henning Brøndum som en glødende hensynsløs nazist og SS'er. Beskrivelsen accepterer således efterkrigsmediernes billede af Brøndum, hvilket Henrik Lundtofte til gengæld tager op til revision i artiklen ”SS'er og terrorist – Henning Brøndum” (se beskrivelsen heraf under *Terrorgrupperne i forskningen*).¹⁵

Manglen på et noteapparat betyder, at ovennævnte værker er svære at benytte sig af videnskabeligt, da det er umuligt at efterprøve fremsatte påstande. Derfor vil værkerne kun blive benyttet i mindre grad. Peter Øvig Knudsens bog om Ib Birkedal-Hansen og Frank Bøghs bog

¹¹ Politiken, 19/5 2007

¹² Knudsen, 2004:169-215

¹³ Knudsen, 2004:316-380

¹⁴ Ib Birkedal-Hansen behandles i øvrigt af Peter Øvig Knudsen i ”En junidag i Shellhuset – Ib Birkedal-Hansen” i *Under strengen – under besættelsen* (Lauridsen (red.), 2007:104-118).

¹⁵ Lauridsen (red.), 2007: 122

om Peter-gruppen er dog værker, der trods de nævnte problemer bestemt er anvendelige og kan bruges til en sammenligning af Schiøler-gruppen med andre terrorgrupper.

3.2 Terrorgrupperne i forskningen

Til trods for, at terrorgrupperne ikke er behandlet separat i forskningen, berøres de i både ældre og nyere forskning. De væsentligste bidrag er Andreas Monrad Pedersens bog *Schalburgkorpset – Historien om korpset og dets medlemmer 1943-45* (2000), Mikkel Kirkebæks *Beredt for Danmark – Nationalsocialistisk Ungdom 1932-1945* (2004) og Henrik Lundtoftes *Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45* (2003a). Værkerne om Schalburgkorpset og Nationalsocialistisk Ungdom (NSU) er desuden interessante, fordi flere af Schiøler-gruppens medlemmer havde en fortid inden for disse. Flere af medlemmerne havde desuden kæmpet på østfronten i Waffen SS, hvorfor *Under hagekors og Dannebrog – Danskere i Waffen SS 1940-45* (1998) af Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith bliver særlig relevant. Tiden i Waffen SS, Schalburgkorpset og NSU har uden tvivl påvirket de danskere, der senere trådte ind i terrorgrupperne og vil hovedsageligt blive benyttet i den sidste del af afhandlingen. Det er desuden uomgængeligt, at beskæftige sig med medlemmernes tilknytning til DNSAP, når man vil forstå, hvorfor de kom i tysk tjeneste. Til dette formål vil John T. Lauridsens *Dansk Nazisme – 1930-45 – og derefter* (2002) blive benyttet. I Bjørn Rosengreens *Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik 1943-45* (1982) gives en detaljeret indføring i besættelsespolitikens udvikling i krigens sidste år. Desuden benyttes Henrik Stevnsborgs *Politiet 1938-1947 – Bekæmpelse af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (1992) i afsnittet om den politiløse tid. Det seneste bidrag til forskningen er Niels Bastholm Greens speciale *Hipokorpset 1944-45 – Radikaliseringsproces og Retsopgør* (2009) om Hipokorpset. De nævnte værker er alle bidrag, som har nydt godt af tidligere generationers banebrydende arbejder. Til disse hører Karl O. Christiansens værker fra 1950'erne om de såkaldte *landssvigerne*. Christiansen var en af de første til at udfordre det gængse syn på danskere i tysk tjeneste. I det følgende beskrives de mest relevante af de ovenstående forskningsbidrag mere udførligt.

I efterkrigstidens første år udarbejdede Karl O. Christiansen i henholdsvis 1950 og 1955 to kriminologiske afhandlinger, der blandt andet dementerede den gængse opfattelse af landssvigerne som en flok vaneforbrydere.¹⁶ Selvom undersøgelserne ikke havde den store gennemslagskraft i samtiden, er Christiansens undersøgelser af landssvigerne pionerarbejde, der

¹⁶ Christiansen, 1950:52

stadig kan bruges i den nutidige besættelsesforskning. Christiansens resultater vil blive benyttet til at vurdere, om Schiøler-gruppens medlemmer – socialt, økonomisk, etc. – var anomale eller gennemsnitlige.

Monrad Pedersens *Schalburgkorpset* er et væsentligt værk for vores afhandling, da den beskriver ET, som Schiøler-gruppen officielt var underlagt. I den forbindelse kunne Frank Bøghs *Krigeren – K.B. Martinsen, officer og landsforræder* (2005) også være relevant, da Martinsen var chef for Schalburgkorpset og dermed ET. ET var dog ikke længere under Martinsens ledelse, da Schiøler-gruppen blev en del af denne, hvorfor værket er mindre interessant.¹⁷

Henrik Lundtoftes værk om Gestapo og terroren i Danmark giver indblik i organiseringen af det tyske politi i Danmark, og især afsnittet om den såkaldte modterror er væsentligt for afhandlingen. Henrik Lundtofte er desuden forfatter til artiklen ”Europas Chicago – København 1944-45” (2003b), der specifikt omhandler de kaotiske forhold, der herskede i hovedstanden i besættelsestidens sidste år, hvor det danske politi var blevet opløst.¹⁸ I artiklen ”SS’er og terrorist – Henning Brøndum” i bogen *Over strengen – Under besættelsen* beskæftiger Henrik Lundtofte sig særligt med at dekonstruere det selvbillede, som Henning Brøndum forsøgte at fremstille under retsopgøret og som V. Rauer Bergstrøm ukritisk formidlede videre i den tidligere nævnte *Hellere Hertug i Helvede*.¹⁹ Lundtofte mener, at brutaliseringen fra dennes tid på østfronten, pligt-idealiser og til dels nazistisk overbevisning har været afgørende for, at denne blev medlem af Petergruppen. Han åbner desuden for, at det særligt var Brøndums ærgerrighed og higen efter anerkendelse som en betydningsfuld person, der drev hans engagement.²⁰

I Bjørn Rosengreens bog om den tyske besættelsespolitik er det især afsnittene om sabotagebekæmpelsen, der bliver relevante for denne afhandling. Ligeledes behandles beslutningsprocessen bag indførelsen af modterroren i Danmark, samt opløsningen af det danske politi, som i høj grad fik betydning for radikaliseringen af tilstandene i Danmark.²¹

Niels Bastholm forsøger i sin specialeafhandling at forklare, hvordan Hipokorpset var organiseret, hvorfor der fandt en radikalisering sted og hvorfor Hipoerne blev straffet så hårdt under retsopgøret. Specialet kan blandt andet være med til at kaste lys over hvordan ET – med mange forskellige afdelinger der arbejdede på kryds og tværs – opererede i det daglige.²²

¹⁷ Se afsnittet *Den politiløse tid*

¹⁸ Lundtofte, 2003b:38

¹⁹ Lauridsen (red.), 2007:122

²⁰ Lauridsen (red.), 2007:150

²¹ Rosengreen, 1982:80-86

²² Green, 2009:42-66

Vi har desuden benyttet værker, der beskæftiger sig med besættelsestiden generelt. Af disse bør især nævnes *Danmark besat* (2009), der giver en almen indføring i besættelsestiden. I denne bliver Schiøler-gruppen kun kort beskrevet, som en selvstændig dansk terrorgruppe, der havde en vis tilknytning til ET.²³ I tidligere toneangivende værker om besættelsestiden er gruppen ligeledes kort beskrevet, dog med væsentlige forskelle. Vilhelm la Cour hævder fejlagtigt i *Danmark under besættelsen* (1945-47) at Schiøler-gruppen bestod af omtrent 30 personer, og at gruppen arbejdede tæt sammen med kriminalrat Bunke.²⁴ I Jørgen Hæstrups *...Til Landets Bedste – Hovedtræk af departementchefstyrets virke 1943-1945* (1966) beskrives Hipokorpsset, men hverken Schiøler-gruppen eller de andre grupper under ET behandles direkte.

3.3 Abwehr og varulvebevægelsen

En række værker fra den internationale forskning i varulvebevægelsen og Abwehr er desuden relevante at gennemgå kort. Her er blandt andet tale om Volker Koops *Himmlers letztes Aufgebot – Die NS-Organisation Werwolf* (2008) og *Werwolf! The History of the National Socialist Guerilla Movement 1944-1946* (1998) af Perry Biddiscombe. Værkerne om varulvebevægelse er væsentlige, fordi Irmer-gruppens arbejde under Abwehr mindede meget om det, de såkaldte varulve foretog sig. Varulvebevægelsen havde til opgave at foretage sabotage bag fjendens linjer i tidligere tysk okkuperede områder (se afsnittet *Den politiløse tid*). Flere værker om besættelsestiden beskriver således (fejlagtigt) Irmer-gruppen som en varulvegruppe – se eksempelvis Povl Falk-Jensens beretning om sin tid i modstandsgruppen Holger Danske og Vilhelm la Cours *Danmark under besættelsen*.²⁵

Et andet væsentligt bidrag er William H. Mengels *Guerilla Diplomacy – Germany and Unconventional Warfare 1884-1945* (2007), som både behandler Abwehr og andre tyske institutioner, der samlet var ansvarlige for Tysklands ukonventionelle krigsførelse under 2. verdenskrig. Relevant er desuden artiklen ”Zur Fusion des OKW-Amtes Ausland/Abwehr mit dem Sicherheitsdienst (SD) 1944” (1977) af Albrecht Charisius og Erhard Moritz, da den beskriver nedlæggelsen af Abwehr og oprettelsen af en samlet efterretningstjeneste, hvilket

²³ Christensen et al., 2009:551

²⁴ la Cour, 1945-47:559

²⁵ Falk-Jensen, 2009:332 & la Cour, 1945-47:559

foregik i den periode, Irmer-gruppen arbejdede under Abwehr.²⁶ Endelig er der *Tysk spionage under 2. verdenskrig* (1970) af Gert Buchheit, der desværre fokuserer uforholdsmæssigt meget på chefen for Abwehr Wilhelm Canaris, men er et af de eneste mere omfattende værker om Abwehr, der findes.

3.4 Vurdering og positionering

En del afgørende svagheder går igen i de ovennævnte værker, mens andre er særlige for enkelte fremstillinger. Vi vil i det følgende gennemgå disse således, at vi er i stand til at positionere os i forhold til historiografien og derigennem afklare detaljer i vores metode, som allerede er skitseret i problemfeltet.

Vi finder iblandt populærfremstillingerne biografier, som deler én væsentlig svaghed til trods for deres mange forskelle. Svagheden ved biografierne er, at man i forsøget på at forklare, hvorfor hovedpersonen handlede som han gjorde, let bliver blind for den sociale dynamik – for eksempel inden for den pågældende terrorgruppe – der kan være afgørende for at forstå handlingerne. Det overvejende fokus bliver på det enkelte individ frem for den sociale situation vedkommende befandt sig i. I den modsatte grøft finder vi Karl O. Christiansens bidrag til forskningen indenfor den såkaldte landssvigerkriminalitet. Her er klart tale om en strukturalistisk sociologisk undersøgelse, der med kvantitative metoder forsøger at sige noget generelt om de såkaldte landssvigere. Denne tilgang har dog på modsat vis den svaghed, at den ikke formår at sige noget meningsfuldt om enkelte individer og deres motiver eller om mindre grupperes sociale dynamik. Et sted midt imellem finder vi dog de værker, der behandler en enkelt terrorgruppe i sin helhed (bøgerne om Peter-gruppen og Lorenzen-gruppen). Den åbenlyse svaghed ved de nævnte bidrag (og alle øvrige populærfremstillinger) er dog det totale fravær af et noteapparat, hvilket gør det umuligt for seriøse forskere, at kigge forfatteren i kortene. Vi finder dog tilgangen, hvor man vælger at studere en enkelt gruppe indgående for brugbar, da den netop lægger sig midt imellem en rendyrket strukturalistisk og en rendyrket aktørorienteret undersøgelse. Man kunne have valgt at beskæftige sig med alle terrorgrupperne, for at kunne sige noget generelt om dette fænomen. Vi mener dog, at en sådan tilgang netop vil være blind for de grupperelaterede mekanismer, som vi mener, er afgørende for at afdække gruppens og de enkelte medlemmers adfærd – i hvert fald, hvis den skal holde sig indenfor omfangsloftet for en

²⁶ I Svensborg (1992) behandles Abwehrs opløsning og omstrukturering i Danmark, men da vi er i besiddelse af samme materiale samt supplerende kilder, bliver Stevensborg ikke benyttet.

specialeafhandling. I stedet håber vi på, at et eksemplarisk nedslag på én af terrorgrupperne alligevel er i stand til at sige noget generelt om fænomenet. Derfor vil vi forsøge at relatere vores resultater til, hvad vi ved om de øvrige terrorgrupper i ET – Lorentzen-gruppen og Lille Jørgen-gruppen – og derigennem lave en perspektiverende sammenligning til slut i afhandlingen.

En anden svaghed ved de populærlitterære værker er manglen på et teoretisk grundlag for de fortolkninger af adfærd, de foretager. Som det tidligere er anført bygger enhver fortolkning – enten implicit eller eksplicit – på særlige antagelser om, hvad der motiverer mennesker til at handle. Det har som konsekvens, at fortolkningerne i de populærlitterære værker bygger på *common-sense* forestillinger om, hvad der driver mennesker i en bestemt retning. Det er nødvendigt at udspecificere disse antagelser, så læseren har mulighed for at tage stilling til, om de er holdbare. En tredje svaghed – som ligeledes knytter sig til manglen på et teoretisk fundament – er desuden, at ingen af bidragene i historiografien forsøger at relatere terrorgruppemedlemmernes handlinger til den øvrige taterforskning. I dette forskningsfelt har historikere og sociologer gennem mange år arbejdet på at afdække, hvad der motiverer gerningsmænd til at udføre mishandling, tortur og drab, hvorfor det er oplagt at lade sig inspirere af, hvilke forklaringer disse bidrag trækker på.

4.0 Teori

I det følgende vil vi således præsentere nogle af de centrale værker i tåterforskningen, samt udfolde de afgørende dele af social identitetsteori.

4.1 Tåterforskning

Tåterforskningen beskåftiger sig med de forbrydelser mod menneskeheden, som den tyske nationalsocialisme var ansvarlig for under 2. verdenskrig. Tåter betyder gerningsmand/gerningsmænd, og tåterforskningen behandler disse mennesker i almindelighed og motiverne for deres handlinger i særdeleshed. Følgende er en forskningsoversigt over, hvordan man fra efterkrigstiden og frem har set på disse gerningsmænd. Forskningsoversigten er baseret hovedsageligt på Gerhard Pauls artikel "Von Psychopathen, Technokraten des Terrors und "ganz gewöhnlichen" Deutschen. Die tåter der Shoah im Spiegel der Forschung".²⁷

Siden afslutningen på 2. Verdenskrig, har forskningen søgt svar på, hvad der muliggjorde forbrydelserne begået under det nazistiske regime. Det der prægede de første år i efterkrigstiden frem til 1960'erne, var en kriminalisering, dæmonisering og udgrånsning af gerningsmændene. I denne fase så man kun en lille del af det tyske folk som ansvarlige for forbrydelserne. Disse – gerne medlemmerne af SS – var til gengæld at betragte som sygeligt disponerede, mindrebemidlede eller simpelthen sadister og dermed afvigere. Man fandt dog ikke, hvad der måske kunne forventes, at ansvaret blev placeret hos disse individer. Sociologen Eugen Kogon forklarede eksempelvis volden med mindreværdskomplekser hos gerningsmanden, hvorved han blev et offer for ubevidste drifter. Dette afspejler et sprogbrug, der er påvirket af psykoanalysen,

²⁷ Paul, 2002:13-92

som i tiden var populær. Man distancerede sig således fra gerningsmændene ved at udgrænse dem fra fællesskabet af almindelige mennesker.²⁸

Det der kendetegnede perioden fra begyndelsen af 60'erne til slutningen af 80'erne var, hvad man kunne kalde *distancering gennem afpersonalisering*. I denne fase anså man gerningsmanden som en pligttopfyldende bureaukrat, der uden særlig antisemitisk motivation udførte sit arbejde så samvittighedsfuldt som muligt.²⁹ Det var naturligvis særligt Hannah Arendts dækning af retssagen mod Adolf Eichmann – den ansvarlige for den praktiske organisering af jødetransporterne – der var toneangivende for denne forståelse af gerningsmanden. Gerningsmandens handlinger skulle nu ses som udtryk for en banal ondskab – ikke en radikal hadefuld antisemitisk ondskab, men en fordrejning af Kants kategoriske imperativ.³⁰ Den særlige historiske og kulturelle kontekst blev udgrænset til fordel for antropologiske konstanter. Zygmunt Baumans *Modernitet og Holocaust* kan også ses som en del af denne fase. Denne benytter en strukturalistisk forklaringsmodel, der beskriver moderniteten – med dens bureaukratiske opbygning af statsapparatet og den industrielle produktionsmetode – som mulighedsbetingelse for Holocaust.³¹

Efter en længere periode med store samfundsteorier og utopier, skete der i 90'erne en forskydning af den historiske interesse fra makroniveau til mikroniveau. Hverdagen, det lokale og det enkelte menneske kom i centrum.³² Særligt to historikers studier af den samme enhed – reservepolitibataljon 101, der opererede i det besatte Polen – fik stor betydning for täterforskningens udvikling. Der er her tale om Christopher R. Brownings *Ordinary Men – Reserve Police Battallion 101 and the Final Solution in Poland*, som benytter en række almenmenneskelige træk som forklaring på, at almindelige mænd kunne begå mord på uskyldige mennesker, og Daniel J. Goldhagens *Hitler's Willing Executioners – Ordinary Germans and the Holocaust*, der i modsætning hertil mener, at en eliminatorisk form for antisemitisme var den væsentligste årsag til, at folkedrabet på Europas jøder fandt sted. Disse bliver beskrevet mere udførligt senere. Täterforskningens store fortjeneste er ifølge historikeren Therkel Stræde, at den har bragt det enkelte menneske ind i en gren af historieskrivningen, der har været domineret af strukturalistiske forklaringsmodeller. Således mener Stræde, at en egentlig täterforskning først er opstået med det nye fokus på det enkelte individ i begyndelsen af 1990'erne. Man kan dog

²⁸ Paul, 2002:17-19

²⁹ Paul, 2002:20

³⁰ Arendt, 2008:160-161

³¹ Bauman 1989:13 & 21

³² Stræde, 2004:255

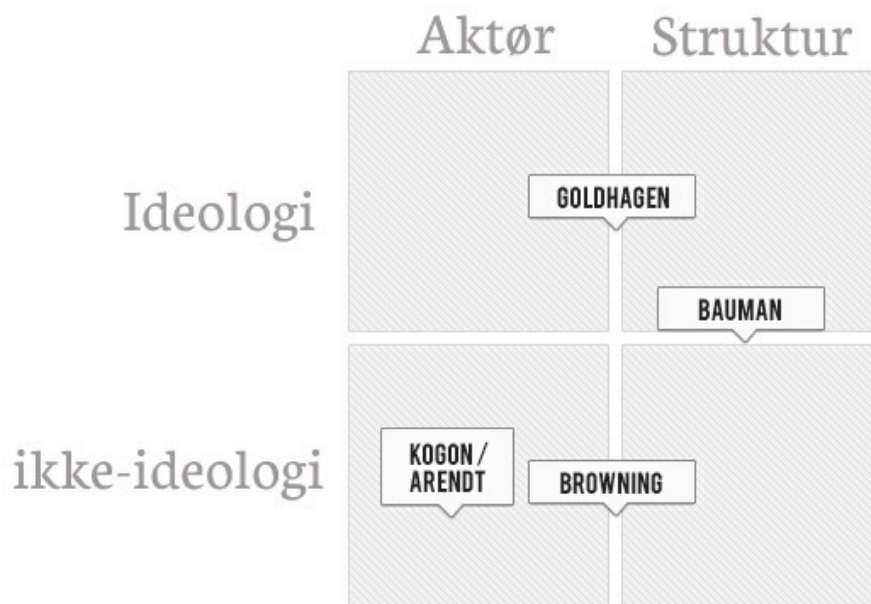
diskutere, om ikke forskningen i nazismens forbrydelser fra den umiddelbare efterkrigstid og frem til bruddet i 1990'erne også skulle indeholdes i begrebet täterforskning, da man i denne tidlige periode naturligvis også forsøgte at begribe, hvorfor gerningsmændene handlede som de gjorde, men blot tillagde strukturelle kræfter hovedansvaret.

Täterbegrebet er blevet kraftigt udvidet efter historikere har vist, at den tyske befolkning aktivt var involveret i det nazistiske regime på mange niveauer og i mange institutioner. Der hersker således ikke længere den tidligere omtalte distancering til forbrydelserne gennem en udgrænsning af gerningsmændene fra den tyske befolkning. Den nazistiske ideologi gennemsyrede det tyske samfund, og som Stræde formulerer det: "*Om "øer" af forbrydelser kan der i dag ikke længere være tale; selve havet var forurenet*".³³ Det samme kan man ikke sige om det danske samfund, hvor kun en brøkdel af befolkningen tog den nazistiske ideologi til sig. Men i takt med at gerningsmandsbegrebet blev udvidet i Tyskland i løbet af 1990'erne og frem, fik man også i Danmark, som tidligere beskrevet, øjnene op for gerningsmændene, som man først i de seneste år har beskæftiget sig med i forskningen.

Man kan opdele täterforskningens bidrag efter deres forhold til flere grundlæggende problemer. For det første er der det klassiske sociologiske *aktør-struktur* problem. Skal et specifikt socialt fænomen forstås ud fra et aktørperspektiv, hvor individers vilje og motiv ses som konstituerende for fænomenet? Eller skal fænomenet forstås som produkt af strukturelle kræfter, der fungerer "bag om ryggen" på individer og er styrende for deres handlinger? Et andet problem, er spørgsmålet om *ideologiens* betydning for gerningsmændenes handlinger. I nogle bidrag indenfor täterforskningen ses den nazistiske ideologi som den altoverskyggende sociale faktor, når de forsøger at forklare, hvordan Holocaust kunne ske, mens andre stort set ikke tillægger ideologi nogen betydning i deres forklaring.³⁴ På baggrund af bidragenes forhold til disse to problemer, kan man opstille følgende skema over deres respektive bidragydere:

³³ Stræde, 2004:260-261

³⁴ Man kunne også inddrage täterforskningen efter intentionalisme og funktionalisme. Implicit i denne uenighed ligger dog også aktør-struktur problematikken, hvilken vi betragter som den centrale uenighed.

Hannah Arendt og Eugen Kogons bidrag vurderes til at være uegnet for denne undersøgelse. Deres arbejder befinder sig snævert på aktørniveauet og involverer stort set ikke det sociale samspil i deres forklaringer. Hannah Arendts er filosof, og hendes kritik af Eichmann omhandler dennes moralske dømmekraft (derfor ikke-ideologisk og aktørorienteret jvf. skemaet ovenfor). I vores undersøgelse vil vi begrænse os til en socialpsykologisk og sociologisk inspireret fortolkning af Schiøler-gruppens handlinger. Vi udelader derfor alle filosofiske spørgsmål, da vi udelukkende er interesseret i at *forklare* deres handlinger og ikke *vurdere* handlingernes moralske status. Som tidligere nævnt forklares gerningsmændenes handlinger af Eugen Kogon ved ubevidste drifter (derfor ikke-ideologisk og aktørorienteret jvf. skemaet ovenfor) og er derfor en psykologisk forklaring, der ligeledes ikke involverer det sociale aspekt ved handlingsmotiver. Et andet problem ved at inddrage det psykologiske aspekt i vores afhandling er, at kildegrundlaget for psykologiske vurderinger – som tidligere nævnt – er for usikkert. Vi vurderer, at en socialpsykologisk forklaringsmodel er bedre egnet, hvorfor vi netop benytter social identitetsteori. Når vi har valgt at beskæftige os med en lille gruppe mennesker og deres sociale interaktion, giver det ikke mening at benytte en så strukturalistisk forklaringsmodel som den, Zygmunt Bauman fremsætter i *Modernity and the Holocaust*. Det bliver dog relevant at benytte Christopher Browning og (ind til videre) Daniel Goldhagen, fordi de beskæftiger sig med en mindre gruppe gerningsmænd og inddrager det sociale samspil i gruppen. Netop fordi de forsøger at forklare forbrydelser under Holocaust ved at beskrive en mindre gruppe gerningsmænd, er det naturligt, at de – jvf. skemaet ovenfor – både benytter aktørorienterede og

strukturalistiske forklaringer, hvilket gør dem kompatible med vores metode. Som det skal blive klart i det følgende, lader det dog ikke til, at Goldhagens tese holder. Disse bidrag vil blive gennemgået mere udførligt i det følgende.

Christoffer Browning tager udgangspunkt i en gruppe mænd i 101. reservepolitibataljon, der i sommeren 1942 blev sat til at skyde omtrent 1500 jøder fra den polske landsby Jósefów. Browning forsøger gennem bogen at give en forklaring på, hvordan disse midaldrende familiefædre kunne få sig selv til at slå uskyldige mennesker i ihjel.³⁵ I modsætning til mange andre gerningsmænd under Holocaust, havde 101. reservepolitibataljon ikke været i kamp. De var ikke blevet beskudt og havde ikke mistet kammerater i ildkamp. Krigens brutaliserende effekt afledt af regulære kamphandlinger kan derfor ikke siges at have spillet nogen større rolle for disse mænd. En mere almen effekt af krigen må dog have haft betydning. Krig producerer fjenden, som netop ved at være tildelt denne position, bliver fjernet fra det Browning kalder for "the community of human obligation". Der skete en distancering gennem *dehumanisering* af den Anden, som Browning mener, var afgørende for, at mændene kunne udføre deres opgave.³⁶ Mændene synes ikke at være udvalgt særligt til denne opgave, hvad angår alder, social baggrund eller geografisk oprindelse. Dog var der en overvægt af medlemmer af NSDAP. Browning afviser, at mændene udførte drabene, fordi de troede, at de ville blive straffet hårdt, hvis de nægtede. Der er utallige eksempler fra 101. reservepolitibataljon, hvor ulydige medlemmer ikke blev straffet. Browning lægger stor vægt på Stanley Milgrams lydighedseksperimenter fra 1960'erne, selvom han erkender, at der er visse problemer i overførelsen af vilkårene under forsøgene med dem under bataljonens drab på jøder. I Milgrams undersøgelse fik en forsøgsperson besked på at give elektriske stød til en anden person, som var skuespiller og imiterede voldsom smerte hver gang han svarede forkert på et spørgsmål. En forsøgsleder, der over for forsøgspersonen blev præsenteret som læge, beordrede stødene og forsøgene viste, at de fleste gik med til at give voldsomme stød, når det på denne måde blev sanktioneret af en autoritet. Når man indtræder i et hierarkisk autoritetssystem frivilligt, føler man sig altså moralsk forpligtet til at adlyde. Autoritet spillede således en rolle for mændenes villighed. Browning lægger dog endnu mere vægt på det han kalder "pressures of conformity". Her menes pres fra de øvrige medlemmer af den gruppe, man er en del af. At nægte deltagelse i drabene var usolidarisk, fordi man hermed lod kammeraterne gøre det beskidte arbejde. Flere af dem, der nægtede, understregede – formentlig for ikke at blive udstødt af gruppen – at de ikke var "for gode" til arbejdet, men

³⁵ Browning, 1992:3

³⁶ Browning, 1992:161-162

derimod "for svage". Denne tendens synes dog blot at underbygge den machokultur, der ligeledes var til stede i gruppen. Browning berører også den nazistiske ideologi og antisemitismen som årsag til mændenes villighed til at begå drab. Ved en gennemgang af indholdet i det propagandamateriale, som mændene blev undervist i, viser Browning dog, at det ikke på nogen måde opfordrer til drab på jøder. Der er henvisninger til, at partisanere skal dræbes, selvom den enkelte skulle føle en aversion mod dette, men ingen opfordringer til jødedrab.³⁷ Som Browning formulerer det:

"Influenced and conditioned in a general way, imbued in particular with a sense of their own superiority and racial kinship as well as Jewish inferiority and otherness, many of them undoubtedly were; explicitly prepared for the task of killing Jews they most certainly were not".³⁸

Daniel Goldhagens bog udkom et par år efter Brownings og baserede sig på nøjagtig samme arkivmateriale, der omhandlede nøjagtig samme reservepolitibataljon, men præsenterede en helt anden fortolkning. Goldhagens centrale argument opsummeres glimrende i indledningen til *Hitler's willing executioners - ordinary Germans and the Holocaust: "Germans' antisemitic beliefs about Jews were the central causal agent of the Holocaust"*.³⁹ To ting er værd at bemærke i denne formulering. For det første naturligvis, at Goldhagen finder antisemitismen helt central for forståelsen af, hvorfor Holocaust kunne finde sted. Her skal det nævnes, at det ifølge Goldhagen er en særlig *eliminatorisk* antisemitisme, der er tale om.⁴⁰ For det andet, at det er *tyskeres* antisemitisme og dermed ikke blot *nazisters* eller *SS-medlemmers*.⁴¹

Browning peger dog på en vigtig "detalje", der sår tvivl om Goldhagens konklusion. Inden folkedrabet på Europas jøder blev iværksat, havde man allerede fundet villige bødler til drab på 70.000-80.000 mentalt og fysisk handikappede, ti tusindvis af medlemmer fra den polske elite og mere end 2 millioner russiske krigsfanger. Her kunne antisemitisme absolut ikke spille nogen rolle for bødlernes villighed.⁴² Browning påpeger desuden, at Goldhagen har svært ved at forklare de østeuropæiske landes deltagelse i Holocaust, når der skulle være tale om en særlig *tysk* antisemitisme. Vi finder derfor, at der er store problemer ved Goldhagens bidrag. Set i

³⁷ Browning, 1992:164-183

³⁸ Browning, 1992:184

³⁹ Goldhagen, 1996:9

⁴⁰ Goldhagen, 1996:23

⁴¹ Goldhagen, 1996:8

⁴² Browning, 1992:203

sammenhæng med, at Brownings multikausale forklaringsmodel benytter flere forklaringer, der er kompatible med vores metode, vil vi kun benytte Brownings bidrag i denne afhandling.

4.2 Social identitetsteori

Social identitetsteori opstod i begyndelsen af 1970'erne, hvor traditionens pioner, Henri Tajfel, fremsatte hypotesen om et generelt menneskeligt behov for en positiv social identitet. I løbet af 1970'erne arbejdede Tajfel sammen med John C. Turner videre med denne hypotese, hvilket førte til udviklingen af en anden men nært beslægtede teori: Selv-kategoriseringsteori. Betegnelsen social identitetsteori bliver i John C. Turners artikel "Some Current Issues in Research on Social Identity and Self-categorization Theories"⁴³ anvendt som samlebetegnelse for begge teorier, som dog deler det samme interaktionistiske socialpsykologiske grundlag og på mange måder komplementerer hinanden. Denne redegørelse vil ligesom Turners trække på indsigter fra begge traditioner.

Den teoretiske udvikling af social identitetsteori byggede på forskning, der både benyttede kontrollerede sociale eksperimenter og observationer fra "den virkelige verden". Man fandt gennem denne forskning, at inddeling af folk i grupper – endda helt arbitrære inddelinger – kunne få medlemmer til at favorisere folk fra samme gruppe og dermed igangsætte en proces, hvor der opstod diskrimination og konkurrence mellem grupperne. Social identitet betegner i denne forbindelse det enkelte medlems selv-kategorisering ud fra en forestilling om særlige fællestræk for alle medlemmer af pågældende gruppe. Der er ifølge teorien et behov for en positiv social identitet, hvilket kommer til udtryk gennem forsøg på at skabe, opretholde eller styrke gruppens identitet ved at sammenligne relevante træk for denne med andre relevante grupper.

Der skelnes således mellem *personlig* og *social* identitet. Hvor den personlige identitet skal forstås som kategorisering af sig selv som en unik person med individuelle karakteregenskaber, skal den sociale identitet forstås som et individs kategorisering af sig selv som havende karaktertræk, der er fælles for bestemte grupper. Dette involverer selv-stereotypificering og dermed depersonalisering af selvopfattelsen, hvilket fører til en øget vægtning af intra-gruppe ligheder og inter-gruppe forskelle. Ethvert individ har altid flere sociale identiteter og det er afhængigt af den konkrete sociale situation, hvilken eller hvilke gruppetilhørsforhold og dertilhørende sociale identiteter, der er dominerende i selv-kategoriseringen. Teorien

⁴³ Dette afsnit bygger, hvor intet andet er noteret, på denne artikel (Turner, 1999)

foreskriver derudover, at der til enhver tid, af mange forskellige årsager, er forskel på, om det hovedsageligt er personlig eller social identitet, der er bestemmende for ens handlinger. Hvad der afgør, om det er det ene eller det andet, forklares til dels af det følgende.

Tajfel fandt, at individer grundlæggende har to forskellige måder, hvorpå de forholder sig til deres sociale position i samfundet. Den ene kaldes for "individual mobility" og den anden for "social change". Dem der abonnerer på "social change" modellen, tror ikke – som den første gruppe gør – at man som selvstændigt individ og gennem social mobilitet, kan forbedre sin sociale position. I stedet forestiller de sig, at det udelukkende er gennem særlige gruppetilhørsforhold, at social forandring kan ske. Dem der deler dette synspunkt, er ofte de samme mennesker, som oplever, at der er uigennemtrængelige barrierer for bevægelse mellem de forskellige grupper. For individer, der både deler "social change" modellen og opfatter barrierer mellem grupper som uigennemtrængelige, ses ofte en forskydning mod social identitet som afgørende for adfærd, hvilket sker på bekostning af personlig identitet. Når social identitet er den afgørende motivation for adfærd, har det i John C. Turners opsummering af teoriens hovedhypotese følgende konsekvens:

*"(...) self-categorization subjectively transforms people's relations into similarities and differences, and from perceived similarities and differences flow, so the theory hypothesizes, perceptions of attraction and dislike, agreement and disagreement, cooperation and conflict."*⁴⁴

Det er oplagt at se Schiøler-gruppens vendettalignende konflikt med modstandsbevægelsen i lyset af social identitetsteori. Det må stå klart – allerede inden en konkret analyse – at social identitet frem for personlig identitet har været afgørende for den adfærd, Schiøler-gruppens medlemmer udviste, mens gruppen var aktiv. Modsætningsforholdet til "det demokratiske Danmark" i almindelighed og modstandsbevægelsen i særdeleshed må have betydet, at Schiøler-gruppens medlemmer har set sig som en del af en gruppe, hvorved den sociale identitet, der udspringer af dette tilhørsforhold, må have været helt afgørende for deres handlinger.

Social identitetsteori har flere styrker, der gør den særlig anvendelig i forhold til vores undersøgelse. For det første tilbyder teorien helt overordnet en syntese mellem psykologi og sociologi – eller mellem mikro- og mesoniveau – da den har blik for det enkelte individs

⁴⁴ Turner, 1999:14

motivation for handling samtidig med, at den ser disse forbundet med en social proces. Således undgås den reduktionisme, den biografiske fremstilling ofte lider under, som det er beskrevet i historiografien.

For det andet har social identitetsteori den fordel, at den åbner for en meningsfuld forståelse af Schiøler-gruppens handlinger. Teorien reagerer mod tidligere forståelser af gruppekonflikter, som forstod fordomme og had som udspringende af irrationalitet og patologiske defekter på et psykologisk plan. Social identitetsteori ser i stedet gruppekonflikter som meningsfulde og almenmenneskelige måder, hvorpå individer giver mening til og reagerer på deres omverden. På den måde kan social identitetsteori give Schiøler-gruppens handlinger *mening* frem for blot at lade dem fremstå som onde og uforståelige.

Eksistensen af og indholdet i en specifik social identitet er dog problematisk at dokumentere empirisk. Vi har ikke mulighed for eksempelvis at interviewe tidligere medlemmer af Schiøler-gruppen og har derfor vanskeligt ved at komme frem til, hvordan de enkelte gruppemedlemmer har kategoriseret sig selv. Vi må i stedet ud fra deres handlinger, personlige fortid, udtalelser under afhøringerne, osv. forsøge at sammenstykke et kohærent billede, der kan *sandsynliggøre*, hvilke sociale identiteter der har været på spil.

5.0 Kilder

I det følgende gennemgås det kildemateriale, der bliver benyttet i specialet. Der indgår en generel vurdering af styrker/svagheder og problemer ved de forskellige arkivgrupper.

5.1 Landsarkivet for Sjælland

Materialet, der danner grundlag for denne afhandling, er hovedsaglig straffeakter fra Københavns Byret, fra retsopgøret mod Schiøler-gruppen. Materialet findes på Landsarkivet for Sjælland og omfatter syv kasser, der hver indeholder rapportsamlinger på ca. 700 sider. Sagsmaterialet består hovedsagelig af rapporter fra afhøringerne af de sigtede og afhøringer af vidner, men omfatter desuden et samlet anklageskrift og rapporter fra de mentalundersøgelser, som blev foretaget af gruppens medlemmer. Undersøgelserne blev foretaget af overlæge i retspsykiatri ved politiet, Max Schmidt, hvis professionalisme og mentale tilstand siden hen er blevet problematiseret. Erik Bøje Knudsen konkluderer i specialet *Det ondes forklaring – Max Schmidt og hans rolle i retsopgøret*, at mentalundersøgelserne var præget af dennes egne holdninger, at der ofte ikke er belæg for konklusionerne i rapporterne, og at der kan stilles spørgsmålstejn ved Max Schmidts psykiske tilregnelighed.⁴⁵ Mentalundersøgelsesnes konklusioner skal derfor tages med store forbehold.

En væsentlig svaghed ved brug af materialet fra retssagen er naturligvis, at det er svært at vurdere, hvornår der bliver talt sandt. I mange tilfælde forsøger gruppens medlemmer at nedtone deres egen rolle i gruppens forbrydelser, men grundet materialets omfang får man belyst sagen fra mange forskellige vinkler, hvilket gør det muligt ikke bare at kortlægge gruppens aktiviteter

⁴⁵ Knudsen, 2008:73

men også i mange tilfælde at vurdere, hvornår de tiltalte taler sandt og hvornår de taler usandt. Dette er blandt andet muligt, fordi nogle af de tiltalte blev uvenner og derfor ikke samarbejdede under retssagen. I mange tilfælde var det derfor ikke muligt for parterne at aftale forklaringer. Især gruppens leder Ib Ibsen og næstkommanderende Helmut Mortensen modarbejdede hinanden på trods af et tæt forhold før og under besættelsen. Dette resulterede i, at de afslørede alt det, de vidste om hinanden. Materialet adskiller sig derfor fra meget andet retssagsmateriale, som netop lider under den svaghed, at den anklagede uimodsagt har kunnet fortælle, hvad han ville. Fjendskabet mellem medlemmer af Schiøler-gruppen kan dog også have betydet, at der er blevet overdrevet og måske fortalt løgne for at miskreditere den anden.

Materialet rummer desuden hemmelig korrespondance imellem nogle af gruppens medlemmer, som blev ført i fængslet, mens retssagen stod på. Dette giver et unikt indblik i, hvad de tænkte og viser, hvordan Ib Ibsen som gruppens leder forsøgte at styre retssagens gang fra sin celle.

De betingelser, der knytter sig til adgangen til "ikke umiddelbart tilgængeligt materiale" indebærer, at navne ikke må offentliggøres med mindre offentligheden vurderes at være almindelig kendt med personerne. På Frihedsmuseets hjemmeside i det frit tilgængelige online fotoarkiv er dog offentliggjort en plakat med navne på både medlemmer af Schiøler-gruppen, løst tilknyttede personer og likviderede personer, hvorfor vi benytter disse navne frit i specialet.⁴⁶ De øvrige navne, der optræder i specialet, og ikke vurderes at være kendte af offentligheden, er anonymiserede ved pseudonymer, som er markeret med "(P)" efter de pågældende navne.

Vi har valgt at forkorte henvisningen til Schiøler-gruppens sag (LAK, Københavns byret, afdeling 22, 1947, nr. 36 I-VII) med Schiøler I-VII.

Se bilag I for liste over alle benyttede arkivgrupper fra Landsarkivet.

5.2 Bundesarchiv Berlin

I forbindelse med indsamlingen af empiri til afhandlingen foretog vi en researchrejse til Bundesarchiv i Berlin, hvor der blandt andet findes personalakter for medlemmer af Waffen SS, som en del af gruppens medlemmer havde en fortid i. Det var vores håb, at information om tiden på Østfronten kunne være med til at forklare deres adfærd som senere medlem af Schiøler-gruppen. Desværre bar arkivarbejdet ikke frugt, som vi havde håbet. I arkivet fandt vi således kun enkelte oplysninger om få af medlemmerne.

⁴⁶ <http://erez.natmus.dk/FHMBilleder/Site/index.jsp> søgt på "Schiøler-gruppen", den 2/5 2011.

Se bilag II for liste over gennemgåede arkivgrupper fra Bundesarchiv.

5.3 Rigsarkivet

På Rigsarkivet findes Centralkartoteket, der indeholder oplysninger om danskere, der samarbejdede med tyskerne under besættelsen. I kartoteket findes kartotekskort om Schiølergruppens folk, men oplysningerne er sparsomme og angiver som regel kun hvilket korps eller lignende, de var medlem af og i nogle tilfælde, hvor de boede. På Rigsarkivet findes ligeledes Karl O. Christiansens embedsarkiv, som indeholder det materiale, der dannede grundlag for Christiansens landssvigerundersøgelser. Disse viste sig ligeledes at være mindre interessante, da hans undersøgelse blev lavet så tidligt, at de retssager, der tog længst tid – hvilket var dem mod terrorgrupperne – ikke er repræsenteret i materialet.

5.4 Frihedsmuseet

De fleste dokumenter vi fandt på Frihedsmuseet, fandtes dog også i blandt materialet fra Københavns byret på Landsarkivet. Til gengæld var der en række beretninger fra modstandsfolk, som kunne belyse nogle af de aktioner, Schiøler-gruppen foretog. Den mest interessante af disse, som desuden er den eneste vi har benyttet, findes dog udgivet. Der er her tale om Povl Falk-Jensens beretning om sin tid i afdeling ”Eigil” i modstandsgruppen Holger Danske.⁴⁷

⁴⁷ Falk-Jensen, 2009

6.0 Den politiløse tid

Schiøler-gruppen opererede i perioden fra oktober 1944 frem til besættelsens afslutning i maj 1945. I det følgende vil vi derfor redegøre for denne unikke periode i besættelsens historie, som i høj grad bar præg af manglen på et egentligt fungerende politi i Danmark. Derudover præsenteres organisationen ET, som Schiøler-gruppen officielt var underlagt, inden der bliver redegjort for den tyske modterror.

Opløsningen af det danske politi i september 1944 betød en radikal ændring af forholdene i det besatte Danmark, og de forholdsvis rolige tilstande, der havde været kendetegnede for besættelsens første år, var ikke længere en realitet. Det var dog mest i København og andre større danske byer, at fraværet af det almindelige politi fik betydning. Beslutningen om at opløse det danske politi, varslede således en af de til dato mest turbulente perioder i Danmarks historie, som i høj grad var præget af kriminalitet og utryghed.⁴⁸

Modstandsbevægelsens tiltagende sabotage i løbet af 1943 førte til en stigende utilfredshed med det danske politi fra tysk side, og i tysk optik stod det klart, at politiet ikke ønskede eller var i stand til at udføre efterforskningsarbejdet og foretage de nødvendige arrestationer, som det krævede, hvis man skulle komme den tiltagende modstand til livs.⁴⁹ Den svækkede tillid til det danske politi betød, at der i september 1943 blev indsat et udøvende sikkerhedspoliti og SD (Sicherheitsdienst) i Danmark. Chefen for dette apparat blev Rudolph Mildner, som fik til opgave at koordinere arbejdet imellem Gestapo, kriminalpolitiet og SD.⁵⁰ Det samlede personale, som Mildner havde til rådighed, var dog ret beskedent og talte i alt

⁴⁸ Christensen et al., 2009:573

⁴⁹ Christensen et al., 2009:568

⁵⁰ Lundtofte, 2003a:38

omkring 350 personer.⁵¹ Den styrkede tilstedeværelse af tysk politi i Danmark afskrækkede tilsyneladende ikke modstandsfolkene, og sabotageaktioner blev udført i stadig større omfang. Faktisk var det først omtrent fra dette tidspunkt, at modstandsbevægelsen så småt begyndte at foretage stikkerlikvideringer.⁵²

I begyndelsen af 1944 var frygten for en allierede invasion i Jylland blevet stigende⁵³, og fra tysk side var man bekymret for, at de danske politifolk skulle falde besættelsesmagten i ryggen, som det skete i Paris.⁵⁴ Man besluttede derfor at internere store dele af det velbevæbnede danske politi, som i sensommeren 1944 talte ca. 9800 mand, og aktion Möve blev således iværksat den 19. september 1944.⁵⁵ Ca. 2000 politifolk blev sendt i koncentrationslejr, og det medførte, at den resterende politistyrke trak sig fra aktiv tjeneste.⁵⁶ I kølvandet på aktionen mod politiet indsatte man det uniformerede Hipokorps, som udgjorde afdeling 5 i ET. Men da Hipo og resten af ET langt fra havde kapacitet til at varetage det afsatte politis mange opgaver, oprettede man i oktober måned desuden kommunale vagtværn i alle byområder og landdistrikter. Vagtværnets beføjelser var dog begrænsede, og medlemmerne var almindelige borgere uden politimæssig erfaring. Opgaven for vagtværnet var fortrinsvis at virke præventivt. Skulle en forbryder pågribes, måtte dette ske 1-4 timer efter lovovertrædelsen.⁵⁷ Dog har vagtværnets tilstedeværelse sandsynligvis været med til at dæmpe den udprægede utryghed i befolkningen, som var til stede efter politiets opløsning, og vagtværnet var desuden med til at begrænse den stigende selvtægt, som blev udvist over for kriminelle.⁵⁸

Hipokorpset deltog ikke i egentlig kriminalitetsbekæmpelse, men skulle i stedet bistå Gestapo og de danske terrorgrupper under ET i kampen mod sabotørerne.⁵⁹ Hipo, der tog aktiv del i de blodige kampe mod modstandsbevægelsen, blev stadig mere brutal hen imod besættelsens ophør og var i stigende grad involveret i episoder med vold, skyderier og kriminalitet.⁶⁰ Der var derfor et udbredt had til korpset i den danske befolkning og ikke mindst i modstandskredse, hvilket betød, at korpsets medlemmer blev erklæret frit bytte.⁶¹ Det var med

⁵¹ Lundtofte, 2003a:49

⁵² Emkjær, 2000:17

⁵³ Denne frygt aftog dog i september/oktober måned, da man først kunne forvente større militære operationer det følgende forår (Rosengreen, 1982:141).

⁵⁴ Lundtofte, 2003b:41

⁵⁵ Rosengreen, 1982:125

⁵⁶ Lundtofte, 2003b:40

⁵⁷ Christensen, 2001:3 og Stevnsborg, 1992:462-63

⁵⁸ Christensen, 2001:10

⁵⁹ Pedersen, 2000:127

⁶⁰ Christensen, 2001:7.

⁶¹ Green, 2009:79

andre ord livsfarligt for korpsets medlemmer at færdes i Københavns gader. Det var fra dette korps, at Schiøler-gruppen rekvirerede personale til udførelsen af adskillige aktioner.

6.1 ET

I besættelsens slutfase kom ET til at spille en væsentlig rolle i besættelsesmagtens sabotagebekæmpelse blandt andet på grund af de danske terror-grupper, der var aktive i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen. Oprindeligt blev ET dog oprettet i efteråret 1943 af Schalburgkorpsets leder K.B. Martinsen som en intern efterretningsenhed under Schalburgkorpset. Der var her tale om en paramilitær efterretningssektion og SS enhed, og ET's opgave var først og fremmest at undersøge om aspiranter til korpset var egnede. Schalburgkorpset – som blev oprettet på baggrund af en direkte ordre fra Himmler – var oprindelig tiltænkt som et hvervested for Frikorps Danmark. Derfor var det afgørende, at medlemmernes politiske holdninger stemte overens med den politiske linje i korpset.

ET's første leder var danskeren Erik Spleth og under denne blev Schalburgkorpset i 1943 forbundet med den tyske modterror. Martinsen havde netop udpeget ET, der i vinteren 1944 bestod af 20 mand, til at skaffe oplysninger om modstandsbevægelsen og udse sig egnede clearingofre. Desuden skulle mænd fra ET også udføre drabene og sprængningerne. Efter en konflikt imellem Spleth og Martinsen, blev ET i april 1944 løsrevet fra Schalburgkorpset og formelt overtaget af tyskerne. ET blev nu knyttet til chefen for Sipo og SD i Danmark Otto Bovensiepen, og ET's nye danske leder blev politimanden Erik V. Petersen. Med Petersen ved roret blev ET en af tyskernes bedste informationskilder til den danske modstandsbevægelse. Derudover organiserede ET den danske side af modterroren og blev et sted, hvorfra man rekrutterede medlemmer til terrorgrupperne.⁶² Dagen efter aktionen mod det danske politi den 19. september 1944, hvor ET spillede en central rolle, blev organisationen på ny omorganiseret og udvidet, således at ET fra den 20. september 1944 bestod af 10 selvstændige afdelinger med landsdækkende underafdelinger. I alt bestod ET nu af ca. 700 mand, der skulle overtage en stor del af opgaverne for det nedlagte politi – en styrke på omkring 10.000 mand.

ET blev efter den 19. september 1944 et konglomerat af forskellige afdelinger, der beskæftigede sig med alt fra telefonpasning og jagttegnsudstedelse på gendarmeriposterne rundt om i landet, til clearingdrab og sprængninger udført af terrorgrupper. De to inspektorater og ni afdelinger blev ledet af ET-staben, der bestod af Erik V. Petersen, Oktavius Noreen, Mogens

⁶² Pedersen, 2000:98-101

Reholt og Frederik Mortensen.⁶³ Udover at være leder af det samlede ET stod Erik V. Petersen selv for kontakten til blandt andet Schiøler-gruppen, og til en gruppe politimænd, der infiltrerede modstandsgrupper. Noreen var chef for Hipokorpset (afdeling 5) og for de landsdækkende gendarmeriposter (afdeling 6), der bestod af 30 støttepunkter landet over. Efter Erik V. Petersen blev likvideret af modstandsbevægelsen den 19. april 1945, som blev hævnnet med den såkaldte bombenat,⁶⁴ overtog Noreen dennes post, og fungerede som chef for ET frem til 5. maj. I spidsen for forvaltningen var Reholt, men han blev ligeledes likvideret den 7. marts 1945 ved Gentofte Amtssygehus.

I midten af marts samledes alle terrorgrupperne i afdeling 2 under løjtnant Kjærs ledelse. Schiøler-gruppen blev til afdeling 2a og Lille-Jørgen-gruppen, der netop var blevet oprettet, blev afdeling 2b. Ved samme lejlighed blev Lorentzen-gruppen flyttet fra afdeling 9c til afdeling 2c.⁶⁵ Schiøler-gruppen, Lorentzen-gruppen og senest Lille-Jørgen-gruppen fik alle kontor på Politigården ved siden af Gestapo. Grupperne arbejdede i høj grad selvstændigt med opsporing og anholdelser af modstandsfolk, men når de skulle udføre aktioner, rekvirerede de ofte via kommandocentralen vogne og mandskab fra Hipokorpset. Schiøler-gruppen fik først fra dette tidspunkt officielt eksekutive beføjelser.⁶⁶

Frederik Mortensen havde ansvaret for afdeling 3, der var den civile gadepatrulje, og for afdeling 9a og 9c, der var efterretningsenheder. De civilklædte i gadepatruljen skulle aflægge såkaldte stemningsrapporter fra offentlige steder samt opsnappe information om eventuelle illegale forhold.⁶⁷ Mortensen var desuden ansvarlig for varulvebevægelsen i Danmark. I krigens slutfase dannede man fra tysk side varulvegrupper, der i tilfælde af en allieret invasion skulle bekæmpe fjenden med sabotage og dermed fungere som guerillaenheder i alle tidligere tysk kontrollerede områder. Irmer-gruppen lignede i tiltænkt funktion disse varulvegrupper, men varulvebevægelsen blev dog først grundlagt af Heinrich Himmler i efteråret 1944, hvor Irmer-gruppen havde eksisteret i flere måneder.⁶⁸ Der var tilsyneladende heller intet samarbejde mellem de ansvarlige for varulvebevægelsen og Abwehr (hvor Irmer-gruppen var ansat), selvom de havde overlappende og i mange tilfælde identiske opgaver.⁶⁹ Irmer-gruppen havde derfor som

⁶³ Pedersen, 2000:127-128

⁶⁴ Betegnelsen for den bølge af sprængninger og drab, der skete natten imellem 19. og 20. april 1945, som reaktion på likvideringen af Erik V. Petersen. Tivoli blev blandt andet sprængt af Peter-gruppen ved denne lejlighed og desuden begik Lorentzen-gruppen og Lille-Jørgen-gruppen drab.

⁶⁵ Green, 2009:25

⁶⁶ Schiøler II (Rigsadvokaten, s. 308)

⁶⁷ Pedersen, 2000:129

⁶⁸ Biddiscombe, 1998:13-14

⁶⁹ Koop, 2008:45

udgangspunkt intet at gøre med varulvebevægelsen. Det er dog muligt, at gruppen de facto blev en del af den gennem tilknytningen til ET, hvor både Lorentzen-gruppen og Lille Jørgen-gruppen tog del i forberedelser til varulvevirksomhed frem mod kapitulationen.⁷⁰ Det øverste ansvar for varulvebevægelsen lå under de regionale Højere SS- og politiførere (HSSPF).⁷¹ I Danmark var det således Günther Pancke, der skulle sørge for at finde egnet mandskab. Pancke har formentlig fundet det oplagt at benytte ET som rekrutteringsplatform for varulvebevægelsen, da de danske ansatte havde det nødvendige lokalkendskab, og har gjort Frederik Mortensen ansvarlig.⁷² Mortensen sendte således folk til Tyskland for at gennemgå kursus i sprængstof og uddannede radiotelegrafister. Derudover forberedte man tilflugtssteder og samlede forråd i sommerhuse rundt om i landet og havde desuden anskaffet to fiskekuttere til flugten ved den ventede kapitulation.⁷³

ET var overordnet set et stort aktiv for det tyske sikkerhedspoliti, hvor danskerne i ET kunne bidrage med det lokalkendskab og sprogkundskab, som kampen mod modstandsbevægelsen krævede.⁷⁴ Men Hipokorpset og de selvstændige terrorgrupper udgjorde med plyndringer, tilfældig gadevold og mord, som var med til at radikalisere tilstandene i landet, også et stigende problem for det underbemandede tyske sikkerhedspoliti. Det er således sandsynligt, at terror-grupperne i slutningen af besættelsen mere var en belastning end et aktiv for besættelsesmagten.⁷⁵

6.2 Modterror

I takt med at krigslykken vendte for tyskerne på fronten, voksede modstanden sig stadig større og mere effektiv i de tyskbesatte områder. Dette gjorde sig også gældende i Danmark især efter samarbejdspolitikens officielle ophør, hvor likvideringer af tyskere og tyskervenlige samt sabotagesprængninger blev en mere almindelig del af hverdagen.⁷⁶ Fra tysk side opstod der derfor et behov for at komme den stigende sabotage og likvideringerne til livs. Svaret blev den såkaldte modterror, som blev iværksat i alle tyskbesatte områder. Ikke mindst Hitler var utilfreds

⁷⁰ Se perspektiveringen

⁷¹ Koop, 2008:45

⁷² Ifølge Walther Billum Falkenberg, der på et tidspunkt var placeret i ET som bindeled til det tyske sikkerhedspoliti, havde Pancke det organisatoriske og personelle ansvar for ET, hvilket således formentlig var dennes mandat til at benytte mandskab fra ET til varulvebevægelsen (LAK, Københavns Byret, afdeling 22, 48/1948 (Rapport 20/5 1948)).

⁷³ LAK, Københavns Byret, afdeling 22, 48/1948 (Dombogen, s.28-29)

⁷⁴ Pedersen, 2000:130-132

⁷⁵ Lundtofte, 2003a:142-143

⁷⁶ Lundtofte, 2003b:35-37

med udviklingen i Danmark, og ved et møde den 30. december 1943 med Werner Best, Hermann von Hanneken og Günther Pancke forlangte Føreren således en skærpet indsats over for modstandsbevægelsen.⁷⁷ Hitler beordrede indførelsen af modterror-aktioner, der betød at enhver likvidering eller sabotageaktion rettet mod tyskere eller tyskervenlige skulle gengældes. Allerede inden mødet med Hitler den 30. december, havde Himmler dog formentlig givet Pancke instrukser om modterrormetoderne, og samme dag som mødet med Hitler fandt sted, var der således skudattentater mod politikeren Ole Bjørn Kraft og redaktør Christian Damm i København. Derudover blev det første clearingdrab på Kaj Munk den 4. januar 1944 sandsynligvis beordret allerede i midten af december måned.⁷⁸ Selvom man i Danmark blev skånet for den fuldstændig vilkårlige tyske terror, som fandt sted i mange andre tysk-besatte lande, var indførelsen af terrormetoderne, der også ramte uskyldige, en påmindelse til den danske befolkning om krigens brutale virkelighed. I alt fandt der ifølge Stefan Emkjær 116 clearingdrab sted under besættelsen,⁷⁹ hvilket skal ses i forhold til modstandsbevægelsens cirka 400 likvideringer.⁸⁰ Disse blev altså langt fra modsvaret 1:1 ved clearing, som Hitler ellers havde krævet.

Det var hensigten, at modterroren i form af clearingdrab og sprængninger skulle minde modstandsfolkene om de omkostninger deres fortsatte virke havde samt vende folkestemningen imod den eskalerende modstand.⁸¹ Udviklingen viste dog, at modterroren ikke dæmmede op for sabotagen, men snarere havde den modsatte effekt.⁸² Dette indså den Rigsbefuldmægtigede Werner Best og chefen for tysk politi i Danmark Günther Pancke, men var nødsaget til at følge ordrer, da Hitler i begyndelsen af 1944 beordrede en hårdere kurs over for stikkerlikvideringer og sabotage.⁸³ Ofrene for likvideringerne og målene for sprængninger blev udvalgt af den såkaldte "Kaffeklub", som havde sikkerhedspolitichef Otto Bovensiepen i spidsen, og desuden talte Gestapo-chefen Karl Heinz Hoffmann, SD-chefen Scherdin og Kripo-chefen Zechenter. I "Kaffeklubben" udfærdigede man et kartotek ("A-Kartei") over terroremner, som blandt andet omfattede kendte danske kulturpersoner. Ofrene var som regel tyskerfjendtlige eller personer, som man mistænkte for at have tilknytning til modstandsbevægelsen. Ofte valgte man fra tysk side at udføre en gengældelsesaktion samme sted, som modstandsbevægelsen havde udført

⁷⁷ Rosengreen, 1982:80-86

⁷⁸ Lundtofte 2003a:162

⁷⁹ Emkjær, 2000:135

⁸⁰ Emkjær, 2000:17.

⁸¹ Lundtofte, 2003b:39

⁸² Rosengreen, 1982:155

⁸³ Rosengreen, 1982:79-80

deres aktion, fordi man ønskede at sende et utvetydigt signal om, at der netop var tale om gengæld. Andre gange blev personer skudt ned, som tilfældigvis opholdte sig på det gadehjørne, hvor en tyskervenlig forinden var blevet likvideret.⁸⁴

På grund af flere mislykkedes attentater i julen 1943, som til dels tydeliggjorde manglen på egnede folk til at udføre arbejdet, ønskede man fra tysk side en mere professionel tilgang til udførelsen modterroreren. I februar 1944 etablerede man derfor Peter-gruppen, som blev ledet af den højtdekorerede elitesoldat Otto Schwerdt (dæknavn Peter Schäfer), og som udelukkende beskæftigede sig med at udføre modterroraktioner. Peter-gruppen bestod både af tyske og danske specialtrænede SS-folk og stod bag 91 clearingdrab og 131 sprængninger (de såkaldte schalburgtager) under besættelsen. Gruppen var tilknyttet afdeling VI ved Sipo/SD-hovedkvarteret i København og modtog fra begyndelsen sine ordrer fra Bovensiepen. Gruppens danske medlemmer blev overvejende rekrutteret fra Schalburgkorpsets efterretningstjeneste ET, og talte blandt andre de berygtede terrorister Henning Brøndum, Kai Bothildsen Nielsen og Ib Nedermark Hansen. Alle tre havde været medlemmer af DNSAP, og Brøndum og Nedermark Hansen havde desuden været på Østfronten. Peter-gruppens indtog betød, ifølge Henrik Lundtofte, en professionalisering af terroreren i Danmark, da det ikke længere var almindelige Gestapo-folk men hovedsagelig specialtrænede, militært uddannede, fronterfarne SS-folk, der udførte clearingdrabene og sprængninger.⁸⁵ Desuden betød den intensiverede kamp imellem modstandsbevægelsen på den ene side, og de dansk-tyske terrorgrupper og Gestapo på den anden, at der i løbet af 1944 fandt en væsentlig brutalisering sted.⁸⁶ Også Gestapos afdeling for sabotagebekæmpelse (afdeling IV-2-a) ledet af Eric Bunke, bidrog til denne udvikling. Det var ligeledes Bunke, der opfordrede den berygtede danske gestapomand Ib Birkedal-Hansen til at danne sin egen gruppe.⁸⁷ Hansen var en del af Bunkes afdeling og deltog i razziaer og udførte terroraktioner med sin gruppe efter ordre fra Bunke.⁸⁸ Desuden havde Bunke en vis forbindelse til terrorgrupperne under ET, der blandt andet underrettede denne, når det skulle udføres større aktioner.⁸⁹

Indførelsen af modterrormetoderne i Danmark førte til en vendettalignende konflikt imellem modstandsfolkene på den ene side, og Gestapo, Hipo og terrorgrupperne på den anden. Især i København blev konflikten synlig, hvor der mod besættelsens slutning næsten dagligt

⁸⁴ Lundtofte, 2003a:164-166.

⁸⁵ Lundtofte, 2003a:165-168

⁸⁶ Lundtofte, 2003b:38

⁸⁷ Knudsen, 2004:168

⁸⁸ Lundtofte, 2003a:91

⁸⁹ LAK, Københavns byret, afdel.24, 404 I/1946 (Retsbogen, s. 12)

fandt drab sted. I 1945 udførte modstandsbevægelsen ifølge Stefan Emkjær 238 likvideringer, hvilket skal ses i forhold til de godt 400 likvideringer, der i alt blev begået under besættelsen. Alene i april/maj 1945 fandt 124 likvideringer sted.⁹⁰ Denne historiske kontekst er afgørende for at forstå, hvorfor Schiøler-gruppen opstod og handlede som den gjorde i den eskalerende kamp mellem tysk politi og modstandsbevægelsen.

⁹⁰ Emkjær, 2000:17. Tallet er efter Emkjærs opgørelse, men det skønnes, at der kan være blevet likvideret op til 500 personer.

7.0 Schiøler-gruppen I: Præsentation

Indledningsvis præsenteres en opgørelse over Schiøler-gruppens samlede aktiviteter, som fandt sted i gruppens 7 måneder lange levetid, hvorefter gruppens medlemmer præsenteres. Opgørelsen vil særligt blive benyttet i den efterfølgende redegørelse for Schiøler-gruppens handlinger.

	Drab	Anholdelser	Sprængninger	Tyverier (værdi i kr.)
Oktober 44	-	13	-	-
November 44	-	20	-	20000,00
December 44	2	7	-	5000,00
Januar 45	1	10	-	-
Februar 45	3	14	1(2)	40000,00
Marts 45	4	35	1	18000,00
April 45	5	28	-	45000,00
Maj 45	-	-	-	-
I alt	15	127	2/3	128000,00

I det følgende vil vi præsentere medlemmerne af Schiøler-gruppen. Vi har udeladt dem, der kun perifert har været involveret i gruppens aktiviteter, eksempelvis gruppens to kvindelige meddelere, hvoraf den ene, Elly Holm Christensen, en kort overgang fungerede som sekretær for gruppen, og den anden, Karen Gerda Andersen, stillede sin lejlighed til rådighed, når gruppen skulle afhøre anholdte modstandsfolk. Gruppens overordnede i Abwehr, Helmuth Clissmann, bliver også præsenteret, da han spiller en afgørende rolle for gruppens virke. Grundet omfangsloftet for opgaven, er det dog kun gruppens leder Ib Gerner Ibsen, der bliver præsenteret selvstændigt. En individuel beskrivelse af gruppens resterende medlemmer findes i bilag III.

7. 1 Ib Gerner Ibsen

Ib Gerner Ibsen var leder af Schiøler-gruppen, som fik sit navn efter Ib Ibsens dæknavn *Ernst Schiøler*. Ib Ibsen blev ved retsopgøret dødsdømt og straffen blev fuldbyrdet den 25. november 1949.⁹¹

Ib Ibsen blev født den 21. februar 1922 i Maribo som nummer to af en søskendeflok på seks. Faderen var arbejdsmand og moderen formentlig hjemmegående, og hjemmet var ifølge Ibsen ramme for en god opvækst. Ibsen klarede sig godt i skolen og var leder af skolebiblioteket, hvor særligt bøger om arkæologi havde hans interesse. Havde der været penge til det, ville han gerne have været arkæolog, men kom i stedet i lære som gartner, da dette erhverv i det mindste også involverede friluftsarbejde. I en tidlig alder blev Ibsen medlem af NSU og i 1938 meldte han sig ind i DNSAP. Efter endt læretid arbejdede Ibsen på forskellige frugtplantager, indtil han i juli 1940 lod sig hverve til Waffen SS, hvor han tjente i Regiment Nordland. Efter at have været ved fronten i 5 måneder blev han dog ramt af malaria, og blev i to perioder sendt på lazaret. I december 1942 blev han erklæret ukrigsdygtig og sendt hjem. I København arbejdede han i de næste år på SS-kontoret i Jernbanegade med opsporing af deserterede SS-folk, indtil han i juni 1944 tog på et sprængstøfkursus i Frankrig. Perioden herfra vil blive beskrevet grundigt i afsnittet *Fra pioner- til politigruppe*.

Ibsen var en fanatisk nazist. Han skrev et forsvarsskrift under retssagen, som er udgivet under titlen ”Til eftertanke – en dødsdømts forsvar”.⁹² Skriftet indeholder en hel del nazistisk ideologisk tankegods og er samtidig et forsvar for gruppens gerninger. Helmuth Clissmann –

⁹¹ Dette afsnit bygger på Schiøler II (mentalundersøgelse, 6/6 1947)

⁹² Ibsen, 2000.

gruppens tyske leder, som senere vil blive omtalt – havde indtryk af, at Ibsen var mere nationalsocialist end de fleste tyskere. Denne påpegede også, at Ibsen havde et vist talent for at underlægge andre sin vilje. Ibsen var formentlig af taktiske grunde ikke så villig til at tilslutte sig denne karakteristik. Men fra nogle hemmelige breve, han forsøgte at sende til de andre gruppemedlemmer i fængslet under retssagen, fremgår følgende: *"Husk og glem aldrig, at jeg er tilhænger af det autoritære styre o.s.v. Havde man anerkendt det indenfor gruppen i sin tid, da havde meget i dag set anderledes ud [...] Jeg forlanger at alle mine instruktioner o.s.v., uden parlamentaren og privat meningsforskel til punkt og prikke bliver fulgt..."*⁹³ Citatet underbygger, hvordan Ibsen fik sin egen lederambition bundet sammen med den ledelsesform man praktiserede i det nazistiske Tyskland. Ibsen var ikke tidligere straffet, inden han blev idømt livsstraf i forbindelse med retsopgøret.

7.2 Helmuth Ewald Clissmann

Helmuth Clissmann var en tysk akademiker, som ved 2. verdenskrigs udbrud boede i Irland. I løbet af september 1939 lod han sig hverve til Abwehr og blev ansat ved afdeling II, hvis opgave var at støtte og opildne til oprør bag fjendens linjer samt udføre sabotageaktioner.⁹⁴ Det var blandt andet på Clissmanns foranledning, at man begyndte at tage kontakt til den irske republikanske hær (IRA) med henblik på at opildne til modstand mod England. Abwehr igangsatte aktioner, der i første omgang skulle etablere kontakt med IRA og senere forsøgte man at forsyne oprørsbevægelsen med både våben og penge. Aktionerne var dog på ingen måde succesfulde og man indstillede allerede operationerne i Irland fra august 1940.⁹⁵ Det har desværre ikke været muligt at rekonstruere, hvad Helmuth Clissmann herefter foretog sig, før han i foråret 1944 fik ansvaret for oplæringen af Irmer-gruppen.

7.3 De øvrige gruppemedlemmer

De øvrige medlemmer af Schiøler-gruppen var Helmut Valdemar Mortensen (f. 1920), Harry Egon Ibsen (Ib Ibsens bror, f. 1924), Poul Reimann Jensen (f. 1907), Erling Johannes Eriksen (f.

⁹³ Schiøler II (mentalundersøgelse, 6/6 1947)

⁹⁴ Se afsnittet *Abwehr og Irmer-gruppen* for en redegørelse for Abwehrs opbygning og senere afvikling

⁹⁵ Mengel, 2007:136-155

1912), Tage Petersen (f. 1918), Leif Holm Møller (f. 1927), Christian Svendsen (P)⁹⁶ (fødselsår ukendt) og Leif Thøgersen (f. 1925). Ingen af dem fik mere skolegang end til 7. Klasse, hvorefter nogle få gik i lære – en som elektriker, en som gartner og en tredje som ekspedient i isenkram. Alle på nær Tage Petersen var medlem af DNSAP og to havde været medlem af DNSAP's ungdomsorganisation Nationalsocialistisk Ungdom (NSU). Derudover havde alle forinden indtrædelse i Schiøler-gruppen været i en eller anden form for tysk tjeneste. Helmut Mortensen, Christian Svendsen, Tage Petersen (og Ib Ibsen) havde en fortid på østfronten, og det var fra deres tid i Regiment Nordland, at Ib Ibsen kendte Helmut Mortensen. Harry Ibsen og Leif Møller havde været i Schalburgkorpset, og Poul Jensen og Erling Eriksen havde været ansat som marinevægttere (vagtmand ved den tyske krigsmarine). Flere havde desuden været civilarbejdere i Tyskland. Endelig var Leif Møller og Tage Petersen en periode vagtmænd i Kastrup lufthavn for det tyske Luftwaffe.

⁹⁶ Dræbt i ildkamp med modstandsbevægelsen i april 1945, hvilket er beskrevet i afsnittet *Den godtroende entreprenør*. Svendsen er ikke under anklage og optræder derfor ikke i kildematerialet, hvorfor der mangler visse oplysninger om ham samt foto på specialets forside.

8.0 Schiøler-gruppen II: Rekruttering, udvikling og afvikling

I dette afsnit gennemgås Schiøler-gruppens rekruttering, udvikling og afvikling. Dette forløb præsenteres kronologisk og er opdelt i fire afsnit, der hver repræsenterer en særlig fase i gruppens arbejde.

8.1. Fra pioner- til politigruppe

1. Del: Juni 1944- december 1944

Perioden juni 1944 til december 1944 markerede begyndelsen for Schiøler-gruppen. Fra at være en passiv pionergruppe⁹⁷, kaldt Irmer-gruppen, der var oprettet af Abwehr og havde til opgave at foretage sabotage i tilfælde af en invasion af Danmark, blev gruppen løst tilknyttet ET og involverede sig aktivt i politimæssigt arbejde under navnet Schiøler-gruppen. I forbindelse med dette arbejde anholdt Schiøler-gruppen omtrent 30 personer i perioden og stjal værdier for over 20.000 kr. fra de anholdtes hjem. Gruppen begik i denne periode hverken drab, foretog sprængninger eller udøvede nogen former for vold eller tortur og kan derfor ikke betegnes som

⁹⁷ "Pioner" er et militært udtryk der henfører til særlige ingeniørtropper, der benyttede andre typer våben end den almindelige soldat – i vores tilfælde sprængstoffer (Den Store Danske Encyklopædi, "Pioner").

en terrorgruppe på dette tidspunkt. Udviklingen fra pioner- til politigruppe beskrives i de følgende to afsnit: *Abwehr og Irmer-gruppen* og *Den nazistiske barber*.

8.1.1 Abwehr og Irmer-gruppen

Abwehr var navnet på den tyske militære efterretningstjeneste, som eksisterede fra 1921 til 1944. I begyndelsen var Abwehr blot en mindre efterretningsenhed under forsvarsministeriet. Enheden ekspanderede dog kraftigt i de følgende år, og i 1938 blev Abwehr lagt under Oberkommando der Wehrmacht (OKW), hvorved enheden blev en militær efterretningstjeneste. Som et resultat af Abwehrs hastige ekspansion blev der tilknyttet en del personale, der ikke var militæruddannet. Blandt disse var desuden en del, der ikke var medlemmer af NSDAP og tilmed nogle, der var direkte skeptiske overfor nazismen. Chefen for Abwehr var fra januar 1935 admiral Wilhelm Franz Canaris (1887-1945), der – trods sin nationalistiske indstilling og sympati for genvæbningen af Tyskland – blev antinazist, og gennem sin position som spionchef bekæmpede det nazistiske regime.⁹⁸

Abwehr bestod af 3 operative sektioner, der varetog forskellige opgaver: **Sektion I** var en spionageenhed, der ligeledes var ansvarlig for rekruttering af *Vertrauensmänner* (pålidelige informanter). **Sektion II** skulle støtte og opildne til oprør bag fjendens linjer samt udføre sabotageaktioner. **Sektion III** var en kontraspionageenhed. Abwehr havde afdelinger i alle de besatte lande og i Danmark var kommandør Howoldt chef for hovedafdelingen, Abwehrstelle Kopenhagen.⁹⁹ Abwehrs opgaver var af en sådan art, at efterretningstjenesten var i direkte konkurrence med både SD og Gestapo – begge under ledelse af *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA).¹⁰⁰ Heinrich Himmler, Ernst Kaltenbrunner og øvrige højtstående nazister forsøgte derfor løbende at overbevise Hitler om, at SD var ligeså kompetent som Abwehr men mere politisk og ideologisk pålidelig.¹⁰¹ Ifølge Albrecht Charisius & Erhard Moritz var det dog hovedsageligt med det formål at effektivisere efterretningstjenesten – og i mindre grad på grund af rivalisering mellem organisationerne og deres ledere – at Hitler i en førerbefaling fra 12. februar 1944 beordrede etableringen af en samlet efterretningstjeneste.¹⁰² I de følgende måneder fandt forhandlinger sted mellem OKW og RSHA, som i maj 1944 mandede ud i en aftale

⁹⁸ Paine, 1984:3-38

⁹⁹ Buchheit, 1970:50 & 71

¹⁰⁰ Paine, 1984:94

¹⁰¹ Mengel, 2007:115

¹⁰² Charisius & Moritz, 1977:45

mellem parterne. Aftalen er nedskrevet i et memorandum fra 14. maj 1944, der udspecificerer, hvilke sagsområder, der fortsat skulle sortere under OKW og hvilke, der skulle overgå til RSHA. Blandt andet skulle de afdelinger, der havde med sabotage at gøre, forblive under OKW.¹⁰³ I en befaling fra Ernst Kaltenbrunner den 23. maj 1944 fastsættes datoen for oprettelsen af en samlet efterretningstjeneste til 1. juni 1944.¹⁰⁴

De afdelinger under Abwehr (Abwehrstellen) der forblev under OKW, blev samlet under Frontaufklärungskommandoerne (FAK), som der eksisterede en af for hvert Befehlshaber-områder i de tysk okkuperede områder. FAK i Danmark var således under ledelse af Wehrmachtbefehlshaber Dänemark, Hermann von Hanneken, hvorved dele af det tidligere Abwehr reelt forblev i militært regi. Hver FAK var yderligere opdelt i tre Frontaufklärungstruppen (FAT). FAT I-III svarede i funktioner nogenlunde til Abwehrs tre sektioner. FAT I skulle således indhente efterretninger bag fjendens linjer og FAT III stod for kontraspionage. Disse var repræsenteret med afdelinger i både København og Århus. FAT II var ansvarlig for udøvelse af sabotage bag fjendens linjer i tilfælde af invasion, men bestod i Danmark kun af en enkelt trup, der var udstationeret i Viborg og havde hovedsæde i Münster.¹⁰⁵

Initiativet til oprettelsen af Irmer-gruppen kom fra FAT II/Abwehrstelle¹⁰⁶ i Viborg, hvor den tyske løjtnant Helmuth Clissmann fik ansvaret for oplæringen af gruppens medlemmer og gennem dens levetid helt frem til kapitulationen fungerede som chef for gruppen. Ud over oplæringen og ledelsen af Irmer-gruppen, beskæftigede FAT II i Viborg sig med eftersøgning af nedkastede engelske sprængstoffer og våben i Jylland.¹⁰⁷ Irmer-gruppen blev oprettet som et led i de foranstaltninger, der blev sat i værk på grund af frygten for en allieret invasion af Danmark. Mens arbejdet på Atlantvolden, som beskæftigede tusinder af danskere,¹⁰⁸ skulle forhindre en invasion, var oprettelsen af grupper som Irmer-gruppen et redskab i kampen mod fjenden i det

¹⁰³ Charisius & Moritz, 1977:51

¹⁰⁴ Charisius & Moritz, 1977:53

¹⁰⁵ LAK, Statsadvokaten for København, 1. Ekstraordinære Statsadvokatur, Materiale vedr. Danske nazister, 1940-1946 (Rapport, 22. juli 1946 i "Hovedrapport – uddrag af rapporter, redegørelser m.v. hidrørende fra undersøgelserne vedr. Abwehrstelle Hamburgs virke i Jylland forud for krigsudbruddet i 1939 og under besættelsen af Danmark"). Henrik Skov Kristensen hævder i artiklen "I hemmelig tysk tjeneste – Hvis lille kat er du, Max Pelving" fejlagtigt, at der aldrig blev oprettet nogen Abwehr sektion II i Danmark (Lauridsen (red.), 2007:681).

¹⁰⁶ Afdelingen i Viborg var stadig en *Abwehrstelle* da rekrutteringen til Irmer-gruppen påbegyndtes i begyndelsen af 1944 og kom først til at være en FAT II (tidligst) fra 1. juni 1944, hvor førerbefalingen fra februar formelt blev gennemført. FAT II afdelingen i Viborg omtales dog ofte som Abwehrstelle 261. Det er ikke til at sige, om førerbefalingens gennemførelse – trods ordren fra 23. maj 1944 – lod vente på sig, eller om Helmut Clissmann blot fortsatte med at kalde den dette, på trods af dens formelle status som en FAT II afdeling. Det er tilmed muligt at afdelingens formelle status har været uigennemskuelig på grund af den generelt uklare jurisdiktion i den magtmæssigt fragmenterede og polycentriske nazistiske stat (Mengel, 2007:177). Vi vil dog for overskuelighedens skyld blot kalde afdelingen for FAT II i det følgende.

¹⁰⁷ LAK, Københavns Politi, 2. Politiinspektorat, Rapporter om det tyske abwehr, 1945-1946 (Rapport, 3/9 1945)

¹⁰⁸ Christensen et al. 2009:399

tilfælde, at invasionen blev en realitet. Rekrutteringen til Irmer-gruppen begyndte i december 1943, hvilket kunne tyde på, at det var frygten for en invasion i foråret – hvor vejret tillod større militære operationer¹⁰⁹ – der var anledningen til, at oprettelsen af gruppen blev iværksat på dette tidspunkt. Det var kun cirka halvdelen af medlemmerne af den oprindelige Irmer-gruppe, der talte 16 mand, som fortsatte arbejdet i Schiøler-gruppen. I det følgende behandles først henholdsvis rekrutteringen af medlemmer til Irmer-gruppen, et sprængstofkursus i Frankrig og hjemkomsten til Danmark.

Rekrutteringen

Fra december 1943 til januar 1944 afholdtes flere rekrutteringsmøder på et bokseinstitut i Store Kongensgade i København. Institutet var et yndet tilholdssted for danske nationalsocialister, og Ib Ibsen var blevet opfordret til at deltage af sin bekendte løjtnant Eskildsen (P), som havde hørt om møderne gennem bokseinstitutets leder. Møderne fandt sted på foranledning af den senere likviderede politiassistent Werner Louis Sillemann, men det var FAT II i Viborg, der stod bag det oprindelige initiativ. Man har formentlig haft kendskab til bokseinstitutets nazistiske profil, og derfor fundet det egnet til rekruttering af medlemmer til den påtænkte gruppe.

I forbindelse med møderne blev det klart, at etableringen af gruppen i første omgang involverede et kursus, der foregik i Frankrig. Efter et af møderne havde Ibsen og to af de øvrige deltagere en diskussion om formålet og meningen med den nye sammenslutning. Ifølge Ibsen var de tre mænd enige om, at den omtalte gruppe, hvis den skulle fungere optimalt, udelukkende måtte bestå af ”pålidelige” personer, som man stolede på og ikke mere eller mindre tilfældigt udvalgte bokkere, som måske havde fysisk styrke men som ”(...) *derimod politisk var upaalidelige i vore Interesser*”.¹¹⁰ De tre blev enige om at lade Ibsen gå til Sillemann for at fremlægge deres mening om sagen. Forholdt Ibsens bekymring om at involvere ikke-pålidelige personer i gruppen, erklærede Sillemann sig enig. Han bad derfor Ibsen om at stå for udvælgelsen af 20-25 unge mænd, der egnede sig til at indgå i gruppen. Efter mødet med Sillemann, påbegyndtes i januar/februar 1944 således rekrutteringen til den gruppe, som Ibsen skulle være leder af.¹¹¹

Fra marinevægterafdelingen hvor Harry Jespersen (P) gjorde tjeneste, og hvor Ib Ibsen var ansat som funktionær, rekrutteredes Frederik Søndergaard (P) og Rasmus Berg (P) til gruppen. Derefter skaffede løjtnant Eskildsen forbindelse til Erling Eriksen, som senere anviste

¹⁰⁹ Rosengreen, 1982:141

¹¹⁰ LAK Københavns byret, afdel. 22, nr. 363/1946 (Rapport, 9/11 1945)

¹¹¹ Det bliver ikke forklaret, hvorfor Ib Ibsen blev leder af gruppen. En sandsynlig forklaring kunne være, at det netop var Ib Ibsen, der gik til Sillemann med sit forslag og dermed viste initiativ og lederskab.

Poul Jensen og Norman Christophersen (P). Til gruppen anviste Ib Ibsen Arnold Iversen (P), Anton Andersen (P), Tage Petersen, Christian Svendsen, og Villy Preben Østergreen. Sidstnævnte anbefalede Helge Orla Bagge og Birger Ingeman (P), som fik Leif Møller med i gruppen. Der var således tale om en gruppe, hvor mange kendte hinanden på forhånd.

Flere af de senere medlemmer af Schiøler-gruppen hævdede under retssagen, at de troede, det udelukkende var et politisk kursus, de havde meldt sig til.¹¹² Dette kan naturligvis have været et forsøg på at dække over deres villighed til at melde sig til et kursus, der reelt var domineret af et militært indhold. Det er dog sandsynligt, at det for en militær efterretningstjeneste har været nødvendigt at være tilbageholdende med oplysninger overfor folk, hvis pålidelighed endnu ikke var fastslået.

Sprængstofkursus i Frankrig

I juni 1944 rejste gruppen til Frankrig, og det var her den egentlige uddannelse i pionervirksomhed fandt sted. Først gik turen fra København til Fredericia, hvor de mødtes med en tysk værnemagts-officer, der fulgtes med mændene til FAT II hovedkvarteret i Münster, hvor de mødte deres kommende chef Helmuth Clissmann.¹¹³ I Münster blev deltagerne udstyret med dæknavne. Det var i forvejen blevet aftalt mellem Clissmann og Straatmann (oberstløjtnant i FAT II), at Clissmann skulle have "Classen" som dæknavn, og Ib Ibsen fik dæknavnet "Irmer". Således kom gruppen til at hedde Irmer-gruppen.

Under opholdet i Münster løftede Hauptmann Gärken for første gang sløret for, hvad det egentlige formål med uddannelsen var. Den praktiske del af uddannelsen skulle bestå i, at gruppens medlemmer lærte forskellige sprængstoffer og allierede håndvåben at kende. Det overordnede formål med oprettelsen af gruppen blev beskrevet således:

*"1) at beskytte under den ventede allierede invasion vigtige objekter i Danmark, broer, jernbaner m.v. 2) hvis disse objekter ikke kunne holdes, så eventuelt sprænge dem i luften. 3) angribe og ødelægge fjendens militære mål og forsyningslinjer."*¹¹⁴

Clissmann forklarede, at Gärken i sin tale i Münster sagde, at deltagerne på dette tidspunkt kunne træde tilbage, hvis de var kommet i tvivl. Fortsatte de på

¹¹² Schiøler III (Rapport, 17/11 1945)

¹¹³ Schiøler III (Rapport, 17/11 1945)

¹¹⁴ Schiøler III (Rapport, 7/10 1945)

kurset, var de dog bundet til tjeneste i Irmer-gruppen.¹¹⁵ Var mændene blevet overrasket over det militære indhold i kurset, havde de således muligheden for at trække sig ud på dette tidspunkt. Der var dog ingen, der valgte at benytte sig af denne mulighed. Fra Münster rejste de 16 mand med Clissmann til slottet Chateau Blanche beliggende i Thomery i Frankrig. Her gennemgik mændene et træningsforløb på fem uger, der indebar uddannelse i skydning, våbenbrug, teoretisk og praktisk sprængning, markøvelser mv. Da gruppen havde gennemført kurset, fik de besked på at rejse til København og melde sig til Straatmann på dennes kontor.

Venteposition i Danmark – Schiøler-gruppen opstår

Ved hjemkomsten til Danmark i august 1944 underskrev kursets deltagere en kontrakt og alle fik udleveret en pistol af Clissmann. Irmer-gruppens medlemmer oppebar alle en månedsløn på 500 kr.¹¹⁶ Efter et par uger fik en del af gruppens medlemmer ordre til at tage til Jylland og søge civilt arbejde, mens Christian Svendsen og Leif Møller skulle være til disposition ved FAT II i Viborg, hvor de arbejdede med eftersøgning af sprængstoffer, som var blevet nedkastet af allierede flyvemaskiner.¹¹⁷ De civilarbejdende måtte ikke vække opsigt og skulle ikke foretage sig andet end at vente på allieret invasion.¹¹⁸

Ib Ibsen og flere af de øvrige medlemmer af Irmer-gruppen har dog tilsyneladende ikke kunne affinde sig med den venteposition, de befandt sig i. Den voldsspiral der var sat i gang ved kampen mellem Gestapo og ET på den ene side og modstandsbevægelsen på den anden, betød, at stikkerlikvideringer og clearingdrab forekom med stadig kortere mellemrum. Ib Ibsen og flere af Irmer-gruppens medlemmer oplevede desuden, at venner og bekendte blev udsat for trusler fra medlemmer af modstandsbevægelsen. Det var særligt nogle af medlemmernes forhold til den nazistiske barber Yngve Nielsen, der inspirerede dem til i efteråret 1944 at blive aktive i kampen mod modstandsbevægelsen. Yngve Nielsen var blevet udsat for trusler, som nogle af medlemmerne af Irmer-gruppen satte sig for at undersøge nærmere. Ib Ibsen kontaktede således ET's chef Erik V. Petersen og indgik en løs aftale, der tillod dem at foretage undersøgelser og i

¹¹⁵ LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, kontor for straffesager, straffejournaler 1947/nr. 1879 (Udskrift af retsbogen, 19/9 1947)

¹¹⁶ Schiøler III (Rapport, 17/11 1945)

¹¹⁷ Schiøler II (Retsbogen, s. 32-34)

¹¹⁸ LAK, Københavns byret, afdel. 22, nr. 363/1946 (Rapport, 9/11 1945)

begrænset omfang anvende personale fra Hipokorpsset og det øvrige ET.¹¹⁹ Den sag der udsprang af deres venskab med den nazistiske barber, var begyndelsen på det politimæssigt arbejde og markerede således dannelsen af Schiøler-gruppen. Dette forløb beskrives i det følgende afsnit.

Sideløbende forberedte gruppens medlemmer sig dog stadig på en eventuel allieret invasion. I samarbejde med Clissmann og andre fra FAT II i Viborg gravede man i efteråret 1944 depoter med sprængstof og konserves ned forskellige steder på Sjælland. Begyndelsen på det politimæssige arbejde betød altså ikke Irmer-gruppens endeligt, og gruppens medlemmer modtog fortsat løn fra FAT II helt frem til besættelsens ophør, ligesom nedgravningen af depoter fortsatte frem til kapitulationen. På grund af deres fortsatte ansættelse ved FAT II, måtte de inden påbegyndelsen af det politimæssige arbejde kontakte Clissmann og få tilladelse hertil. På dette tidspunkt frygtede man ikke længere en nært forestående invasion, da det var den tyske opfattelse, at større militære operationer – efter de allieredes hovedangreb i Normandiet – kun kunne lade sig gøre i foråret, hvor vejret tillod det.¹²⁰ Da det således har været opfattelsen, at gruppen først langt senere kunne forventes at træde i aktion, kan det tænkes, at Clissmann har været villig til at tillade gruppen at påtage sig andet arbejde, der kunne udfylde ventetiden og samtidigt være til gavn for tyske interesser. Formentlig på grund af risikoen, for at Irmer-gruppen blev afsløret, fik de dog udelukkende tilladelse til at foretage efterretningsarbejde.¹²¹ At de fra begyndelsen alligevel påbegyndte politimæssigt arbejde, har muligvis været uden Clissmanns viden.

Det var dog ikke alle medlemmer af Irmer-gruppen, der gik med ind i Schiøler-gruppen. Én forklaring på dette kan være, at Clissmann og dennes overordnede Straatmann ikke har tilladt at Ibsen rådede over alle gruppens folk i forbindelse med de nye opgaver. Gruppens medlemmer havde skrevet kontrakt og var altså stadig underlagt FAT II, hvorfor Straatmann skulle godkende alle ønsker fra gruppens side. Et forhold, der taler for denne forklaring, er, at Christian Svendsen, Tage Petersen og Leif Møller først blev tilknyttet gruppen i december måned. De befandt sig altså i Jylland, da Schiøler-gruppen påbegyndte sit arbejde. De blev først tilknyttet gruppen efter Ib Ibsens havde henvendt sig til Clissmann. En anden forklaring kunne være, at det ikke var alle, der var interesseret i at give sig i kast med Ibsens nye projekt og altså takkede nej til at være en

¹¹⁹ Schiøler II (Rigsadvokaten, s. 308). Hvordan forholdet og aftalen mellem Ibsen og Erik V. Petersen kom i stand, er ikke beskrevet i kildematerialet.

¹²⁰ Rosengreen, 1982:141

¹²¹ Schiøler II (Retsbogen, s. 56)

del af Schiøler-gruppen. At medlemskabet forudsatte villighed fra den enkeltes side bekræftes af Clissmanns udtalelse om, at man kun kunne bruge folk, der var motiveret for sagen.¹²²

Det var ikke kun folk fra Irmer-gruppen, der blev tilknyttet Schiøler-gruppen. I løbet af oktober måned 1944 blev både Ib Ibsens yngre bror Harry Ibsen og Helmut Mortensen tilknyttet gruppen. Mortensen var ansat ved SS Ersatzkommandoen i Jernbanegade, hvor han arbejdede med at opspore deserterede SS-folk. Ib Ibsen kendte dog Mortensen tilbage fra deres tid i Regiment Nordland i Waffen SS. Mortensen blev næstkommanderende i gruppen og var direkte årsag til, at Schiøler-gruppen blev inddraget i sagen med den nazistiske barber, der førte til Schiøler-gruppens første aktioner.

8.1.2 Den nazistiske barber

Schiøler-gruppens første aktioner udsprang af deres forhold til den nazistiske barber Yngve Nielsen. Denne var indirekte anledningen til, at flere personer i efteråret 1944 blev anholdt og afhørt af gruppen, hvilket i sidste ende ledte til optrevlingen af en modstandsgruppe. Det komplicerede hændelsesforløb giver et glimrende indblik i gruppens påbegyndelse af politimæssigt arbejde og markerede reelt etableringen af den gruppe, der i dag kendes som Schiøler-gruppen.

Valdemar Madsen (P) havde i nogen tid været ansat i barbermester Yngve Niensens salon, "Allésalonen", i Frederiksberg Allé 58, men valgte i juni 1943 at sige op. Dels fordi han fik mulighed for at åbne sin egen salon – i Frederiksberg Allé 52 – og dels på grund af uoverensstemmelser med Yngve Nielsen, da denne var nazist. Yngve Niensens salon var et yndet tilholdssted for medlemmer af både Schiøler-gruppen og Lorentzen-gruppen.¹²³ Et stykke tid efter Madsen havde etableret sig et stykke længere nede af vejen, begyndte Yngve Nielsen at modtage trusler på sit liv, og hans frisørsalon blev udsat for hærværk, da ukendte gerningsmænd knuste ruderne til lokalerne. Dette kom Yngve Niensens gode ven Helmut Mortensen for øre, hvilket var anledningen til, at Schiøler-gruppen blev inddraget i det, der skulle blive gruppens første egentlige sag. Mortensen kendte Yngve Niensens bror fra østfronten, og det må have været gennem denne, han lærte Yngve Nielsen at kende.¹²⁴

¹²² LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, kontor for straffesager, straffejournaler 1947/nr. 1879 (Retsbogen, 19/9 1947)

¹²³ Birkelund, 2009:583

¹²⁴ LAK, Københavns byret, 21. afdeling, nr. 83/1947 (Retsbogen, 22/4 1947)

Yngve Nielsen havde assistance i barbersvend Poul Erik Nihøj, der efter Madsen opsigelse var den eneste ansatte i frisørsalonen. Nihøj fortalte Mortensen, at det var Madsen, der stod bag truslerne mod Yngve Nielsen.¹²⁵ Mortensen lod sig overbevise, og som hævn begik han sammen med bekendte om aftenen den 18. september 1944 hærværk mod Madsens salon.

Schiøler-gruppens første anholdelser

Hævnaktionen mod Madsen var udført på egen hånd af Mortensen med hjælp fra bekendte på SS-kontoret i Jernbanegade. Det var først herefter, at Mortensen gik til Ib Ibsen og der – som tidligere beskrevet – blev etableret forbindelse med Erik V. Petersen fra ET. Dette muliggjorde, at de fremover kunne få assistance af personale fra Hipokorpset og det øvrige ET ved arrestationer, razziaer og lignende. Mortensen og Ibsen besluttede således at anholde Madsen for dennes formodede medvirken til truslerne mod Yngve Nielsen. Sammen med to hipofolk opsøgte Mortensen og Ibsen Madsen på forældrenes adresse tidligt på natten, men kunne konstatere, at han ikke var hjemme og satte sig til at vente. En times tid senere kørte de ud for at hente Erling Eriksen, som blev sat til at holde vagt natten over. Eriksen protesterede angiveligt mod at holde vagt alene i lejligheden, hvorfor Ib Ibsen lovede at sende sin bror Harry Ibsen, som ankom til lejligheden kl. 7 om morgenen. Ved 11-tiden næste dag kom Madsen hjem og blev mødt af de to Schiøler-folk, der straks visiterede ham. Derpå ringede de efter Hipo, som straks efter ankom til Sjællandsgade. Med i hipovognen var Ib Ibsen og Mortensen, som kørte med tilbage til Politigården, hvor de afhørte Madsen. Det lykkedes dog ikke gruppen, at få Madsen til at afsløre sin viden om truslerne mod Yngve Nielsen – hvis han i det hele taget havde nogen – og de måtte løslade ham.¹²⁶

Ikke længe efter anholdelsen af Madsen, gjorde barbersvenden Nihøj sig uvenner med sin mester Yngve Nielsen. Uoverensstemmelsen resulterede i, at Nihøj ophørte med at arbejde i Allésalonen. Meget tyder på, at det var Nihøj, der videregav oplysninger om Yngve Nielsen og dennes hustru, Hildur Ruth Nielsen, til Holger Danskes afdeling "Egil".¹²⁷ Under alle omstændigheder forsøgte gruppen den 2. november 1944 at bortføre dem for at undersøge deres forbindelse til ET. Aktionen gik dog ikke som planlagt. Da parret efter lukketid forlod salonen for at gå hjem, blev de holdt op af flere bevæbnede mænd. Yngve Nielsen formåede dog

¹²⁵ Schiøler V (Rapport, 11/7 1945, anklagepunkt 31A)

¹²⁶ Schiøler V (Rapport, 11/7 1945, anklagepunkt 31A)

¹²⁷ I det følgende benyttes Povl Falk-Jensens beretning om sin tid i modstandsgruppen Holger Danske. Beretningen er detaljerig, men skal læses kritisk, da den for det første er skrevet lang tid efter begivenhederne - i 1980'erne (Falk-Jensen 2009:342) – og for det andet er stykket delvist sammen af oplysninger, han har fået mundtligt overleveret af involverede personer flere år senere.

at flygte tilbage til forretningen, hvor han gemte sig bag disken. Herfra ringede han efter Hipokorpsset, mens mændene fra "Eigil" kidnappede Hildur Nielsen og kørte hende ud til parrets sommerhus ved Hareskoven, hvor hun blev afhørt. Senere samme aften blev hun dog løsladt, og sat af et øde sted med penge til en busbillet.¹²⁸

Gruppen havde under forhøret taget deres forholdsregler og givet Hildur Nielsen bind for øjnene. Hun havde dog opsnappet en afgørende information under sit ophold i sommerhuset, idet hun var ganske overbevist om at have hørt Nihøjs stemme.¹²⁹ Nihøjs tilstedeværelse i sommerhuset kan bekræftes af Povl Falk-Jensen, som var en af de modstandsfolk, der deltog i bortførelsen af Hildur Nielsen.¹³⁰ Denne information blev viderebragt til Ib Ibsen og Mortensen, som besluttede sig for at afhøre Nihøj om hans rolle i kidnapningen.

Optrevlingen af en modstandsgruppe

Natten til den 10. november 1944 anholdt Ibsen og Mortensen Nihøj hos dennes forældre i Hellerup. Falk-Jensen opfattede Nihøj som en "ualmindeligt skvattet"¹³¹ person, der givetvis ville sladre, hvis han blev anholdt og afhørt. Det lykkedes da også Schiøler-gruppen at få Nihøj til at afsløre tilholdsstedet for tre af afdeling "Eigils" medlemmer: Jyske Pension på Frederiksberg Allé 68.¹³² Helge Sørensen ("Søren"), Povl Falk-Jensen ("Eigil") og Poul Christian Jørgensen ("Schauman") anede på dette tidspunkt intet om den fare, de befandt sig i. På et tidspunkt efter Nihøjs anholdelse, men inden Schiøler-gruppen kunne nå at undersøge dennes afsløringer, ringede telefonen på Falk-Jensens værelse. En stemme sagde blot, "Nihøj er taget".¹³³

Allerede samme nat begav Mortensen og Ib Ibsen sig sammen med en gruppe tyske politisoldater til adressen for at anholde de pågældende. Helge Sørensen og Falk-Jensen havde efter opkaldet taget flugten. Poul Jørgensen troede dog ikke, at tyskerne havde noget på ham. Han befandt sig derfor på Jyske Pension under razziaen og blev anholdt. Schiøler-gruppen og den netop anholdte Jørgensen begav sig derefter af sted i bil mod Politigården. Ib Ibsen forsøgte i bilen at få Jørgensen til at afsløre, hvor tilholdsstedet for de andre medlemmer af gruppen var. Under pres skulle han have givet en seddel til Ibsen, hvorpå nogle tal var skrevet ned, som han dog ikke ville afsløre mere om.¹³⁴ Ib Ibsen gættede på, at de nedskrevne tal kunne udgøre en del

¹²⁸ Falk-Jensen, 2009:133-138

¹²⁹ Schiøler V (Rapport, 11/7 1945, anklagepunkt 31A)

¹³⁰ Falk-Jensen, 2009:138

¹³¹ Falk-Jensen, 2009:73

¹³² LAK, Københavns byret, 21. afdeling, nr. 83/1947 (Grundlovsforhør, 15/11 1945)

¹³³ Det skulle senere vise sig, at det var Nihøjs kone, der havde advaret Falk-Jensen (Falk-Jensen 2009:151)

¹³⁴ Schiøler V (Rapport, 26/6 1945, anklagepunkt 44A).

af et telefonnummer. Telefonnummeret var i så fald ikke komplet, da der ikke var anført, hvilken central nummeret hørte til.¹³⁵ Man måtte således undersøge, hvilke centraler der havde en abonnent med det pågældende nummer og besøge disse adresser, indtil der var bid. Denne søgen førte dem til en lejlighed i Ny Adelgade 9, som tilhørte tandlæge Balling. Schiøler-gruppen indfandt sig på adressen den følgende morgen.

Ib Ibsen og Mortensen besøgte adressen, men fandt ingen hjemme. De brød derfor ind i lejligheden, hvor de fandt et maskingevær og 4-5 pistoler, og besluttede sig for at vente for at se, om nogen ville dukke op. Telefonen ringede efter et stykke tid, og Ibsen besvarede opkaldet. Vedkommende i den anden ende spurgte efter indehaveren af lejligheden, og Ibsen greb straks denne mulighed og udgav sig for at være netop denne. Ibsen forklarede manden, at de skulle på aktion og at han derfor skulle tage våben med.¹³⁶ I løbet af de næste timer anholdtes en række medlemmer af gruppen, som løbende blev holdt tilbage på toilettet og i klædeskabe, mens man ventede på at flere skulle dukke op. Der anholdtes i alt 11 personer, som med hjælp fra Hipo blev ført til Politigården. Flere af disse blev efter afhøring deporteret til forskellige KZ-lejre, blandt andet Neuengamme, hvor flere pådrog sig diverse sygdomme. Der var dog ingen af de anholdte, der endte deres dage i en af disse lejre.¹³⁷

Under aktionen lykkedes det Ibsen og Mortensen at anskaffet sig en nøgle til lejligheden fra en af de anholdte, som blev brugt adskillige gange til at skaffe adgang til lejligheden, hvor de i den følgende tid stjal forskellige effekter.¹³⁸ Disse tyverier var tydeligvis ikke sanktioneret af ET. Harry Ibsen gør opmærksom på, at Schiøler-gruppen kun måtte beslaglægge ting, der havde politisk betydning: *"Saafremt der blev taget andre ting, vilde det være at betragte som tyveri, og tyven vilde blive straffet med Internering i Frøslev-Lejren"*¹³⁹ Det skal ligeledes blive klart, at Schiøler-gruppen ofte begik disse regulære kriminelle handlinger, der kunne forsøde deres tilværelse. Gruppen foretog senere mere alvorlige forbrydelser uden at ET blev involveret – i visse tilfælde blev de tilmed ført bag lyset af Schiøler-gruppen – hvilket vidner om gruppens selvstændige status og deres vilje til at gå langt for at nå deres mål.

¹³⁵ Tidligere havde man forskellige centraler, der bar navne som Godthåb, Ægir, Yrsa osv.(Falk-Jensen, 2009:166).

¹³⁶ Schiøler V (Rapport, 20/9 1945, anklagepunkt 47B)

¹³⁷ Schiøler V (Rapport, 28/6 1945, anklagepunkt 47A)

¹³⁸ Schiøler VI (Rapport, 26/6 1945, anklagepunkt 48A)

¹³⁹ Schiøler V (Rapport, 26/6 1945, anklagepunkt 46A)

8.2 De første terrorhandlinger

2. del: December 1944 – februar 1945

Schiøler-gruppen begyndte fra december 1944 at udføre aktioner, der på afgørende vis adskilte sig fra deres hidtidige aktiviteter og for alvor markerede en ny bane, der på sigt ville indskrive dem i historien om terroren i Danmark i den politiløse tid. Indtil en skelsættende aktion den 19. december, havde gruppen udelukkende beskæftiget sig med politimæssigt arbejde gennem deres løse tilknytning til ET gennem Erik V. Petersen. I begyndelsen af december blev medlemmerne af Schiøler-gruppen formelt ansat i ET – uden dog at få egne lokaler til rådighed – og medlemmerne modtog mellem 500 og 600 kr. i løn om måneden.¹⁴⁰ Fra dette tidspunkt begyndte gruppens arbejde at inkludere regulære likvideringer og attentater mod forskellige beværtninger i København.¹⁴¹ I perioden, der behandles i dette afsnit, foretog Schiøler-gruppen to drab samt et attentat mod en café på Jagtvej. Derudover stod gruppen bag en række arrestationer, hvoraf den ene var foranlediget af meddeleren Karen Andersen. Denne blev over de næste måneder nyttig for Schiøler-gruppen, og var en af de kilder til informationer om fremtidige mål, gruppen havde til rådighed.

Schiøler-gruppens påbegyndelse af det politimæssige arbejde, som beskrevet i den foregående del, var ikke sanktioneret af Clissmann, der grundet en naturlig interesse i gruppens anonymitet kun havde tilladt dem at foretage efterretningsarbejde. Udviklingen i gruppens arbejde til også at inkludere terroraktioner må derfor have været i konflikt med Clissmann og FAT II's interesser, da arbejdet efter alt at dømme må have eksponeret gruppen yderligere.

I begyndelsen af december rettede Ib Ibsen henvendelse til Clissmann i Viborg og bad om forstærkninger til Schiøler-gruppen. Clissmann efterkom Ibsens ønske og lod Tage Petersen, Christian Svendsen og Leif Møller indtræde i gruppen. Disse havde indtil videre opholdt sig i Jylland, hvor de var i venteposition som en del af Irmer-gruppen. De nye medlemmer blev i den følgende tid dybt involveret i gruppens arbejde, og Møller blev allerede taget med på den skelsættende aktion, der beskrives i det følgende.

¹⁴⁰ Schiøler II (Rigsadvokaten, s. 310)

¹⁴¹ Schiøler II (Rigsadvokaten, s. 308)

8.2.1 Arkitekten

Gennem den tidligere omtalte meddelelse Karen Andersen kom det Schiøler-gruppen for øre, at en arkitekt ved navn John Orla Hansen skulle være en del af en illegal gruppe, der beskæftigede sig med våben og mennesketransport mellem Danmark og Sverige.¹⁴² Schiøler-gruppen planlagde gennem længere tid en aktion, men måtte snart erfare, at tiden var knap. De havde fået nys om, at Hansen ville rejse til Sverige den 19. december. Karen Andersen lod sig overtale til at lægge en fælde for ham og inviterede ham således på frokost dagen inden hans påtænkte afrejse. Da Hansen dukkede op lidt over middagstid den 18. december, havde Ib Ibsen og Helmut Mortensen forinden taget ophold i lejligheden, der lå i Eskildsgade. Da han bankede på, lukkede de op og foretog anholdelse af den mistænkte, som de førte mod en lejlighed på Rebekkevej, der fra tid til anden blev brugt som tilholdssted for gruppen, som på dette tidspunkt endnu ikke var blevet tildelt lokaler på Politigården. På vejen hentede de et par af gruppens øvrige medlemmer – i hvert fald Leif Møller og formentlig Harry Ibsen – som var udset til at bevogte fangen natten over. Her stødte gruppen dog på problemer. Da de kom frem til lejligheden på Rebekkevej viste det sig, at der havde været indbrud og gruppen mistænkte illegale for at stå bag. De turde derfor ikke blive og flyttede den anholdte til en lejlighed i Ny Kongensgade, som de også rådede over. Hansen blev holdt fanget i lejligheden i Ny Kongensgade natten over og gennem den følgende dag. Sidst på dagen fortalte de ham, at han skulle føres til Shellhuset, men at de måtte gå et stykke, da deres bil holdt ved Frederiksholms Kanal. Ib Ibsen, Mortensen og Hansen gik således ad Ny Kongensgade mod Frederiksholms Kanal og da de nærmede sig Bryghusgade trådte Mortensen et skridt tilbage, fandt sin pistol frem, rettede den mod arkitektens nakke og trykkede af. John Orla Hansen var død på stedet.

Aktionen var gennemført, men de stod nu med et andet problem. ET var nemlig forinden blevet informeret om sagen og forventede, at gruppen blot foretog en anholdelse af Hansen. Det overlagte mord måtte derfor forklædes som nødværge. Dette havde gruppen forudset og til formålet havde Ib Ibsen medbragt en pistol, som blev placeret i den døde arkitekts hånd. Herefter tilkaldte de Hipokorpsset, som ankom sammen med en ambulance, der bragte liget til hospitalet. Over for ET fandt de på en historie, der forklarede, hvordan det kunne gå til, at Hansen var blevet dræbt.

Selve hændelsesforløbet fremstillede gruppemedlemmerne under retssagen forholdsvis overensstemmende. Der er dog uenighed om, hvem der tog beslutningen om mordet på

¹⁴² Når ikke andet er anført, baserer oplysningerne sig i dette afsnit sig på følgende rapport: Schiøler VI, (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 59A)

Hansen. Mortensen påstod, at det var Ib Ibsen, der som enerådig leder besluttede, at Hansen skulle likvideres, og at det var Mortensen, der skulle trykke på aftrækkeren. Ib Ibsen skulle have trukket ham til side og sagt noget i retningen af: "*For du har jo ikke bevist endnu, at du kan skyde en mand, saa dette skal være din første opgave*"¹⁴³. Ifølge Mortensen protesterede alle i gruppen mod, at Hansen skulle likvideres. Ib Ibsen skulle dog have holdt fast i sin beslutning, og da gruppe-medlemmerne havde pligt til at adlyde deres leder, havde de ifølge Mortensen intet valg. Ib Ibsen påstår her overfor, at gruppen i fællesskab diskuterede mulighederne og blev enige om at dræbe Hansen. Likvideringen var en politisk nødvendighed ud fra den situation, der var skabt ved modstandsbevægelsens drab på danske nazister. Desuden var det ifølge Ib Ibsen endda Mortensen selv, der meldte sig til opgaven med den begrundelse, at han jo havde været på østfronten og derfor ikke havde noget problem med at udføre opgaven.

Det er særdeles vanskeligt at afgøre, hvem der taler sandt i denne situation. Der er dog udtalelser, der stikker ud. Det forekommer besynderligt, at Ib Ibsen skulle have argumenteret med, at Mortensen stadig havde sit første mord "til gode". Ingen fra gruppen havde på dette tidspunkt foretaget nogen likvideringer – dette var netop det allerførste tilfælde. Det billede som Mortensen tegnede af sig selv – som den pligtstro undersåt, der blot adlød ordrer – passer desuden dårligt med det, der tegnede sig i forbindelse med både tidligere og senere aktioner, hvor han generelt udviste stort personligt engagement og initiativ. Et godt eksempel er den tidligere omtalte strid mellem frisør Yngve Nielsen og Valdemar Madsen, som er beskrevet i afsnittet *Den nazistiske barber*. Desuden ved vi fra forskningen i de østfrontfrivillige, at mange anså så sig selv som "hårdkogte frontsvin"¹⁴⁴, hvorfor det ikke er usandsynligt, at Mortensen har påberåbt sig sin fortid og frivilligt meldt sig til den for almindelige civilister ubehagelige opgave.¹⁴⁵ Det er derfor mere sandsynligt, at det er den for de anklagede typiske påberåbelse af *befehlsnotstand* - at man handlede efter ordre og derfor må fritages for straf - der her er i spil. Det er dog muligt, at der har været tvivl og usikkerhed blandt nogle af gruppe-medlemmerne, som har givet sig udslag i diskussioner om, hvorvidt man skulle dræbe Hansen og - i så fald - hvem, der skulle foretage drabet. I den forbindelse er det værd at bemærke, at de anholdt Hansen forholdsvist tidligt den 18. december og først likviderede ham sidst på dagen den 19. december. Den mest sandsynlige forklaring på dette er, at de endnu var en uerfaren gruppe uden rutine på dette tidspunkt og derfor måtte igennem mange diskussioner og overvejelser, før de kunne

¹⁴³ Schiøler VI (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 59A)

¹⁴⁴ Christensen et al., 1998:154

¹⁴⁵ På et senere tidspunkt, i kapitlet *Hævn for drab på Blågårds Plads*, forekommer netop et eksempel på, at et drab foretages af én med henvisning til, at vedkommende har været ved Østfronten.

træffe en beslutning om, hvad de skulle gøre med Hansen. Aktionen har givetvis været grænseoverskridende selv for de medlemmer af gruppen, der havde været på østfronten. Dette var ikke drab i en krigssituation men i forholdsvis fredelige Danmark, og de kendte ikke personligt til ofrets illegale gerninger. Aktionen adskiller sig da også fra mange af de senere, som ofte kom direkte som hævn for drab på personligt bekendte. Det understreger desuden gruppens udvikling mod mere selvstændighed, at de her udførte en aktion, der tydeligvis ikke var inden for rammerne af det mandat, de havde fra ET.

8.2.2 Attentatet mod café Luna

I Café Luna på Vibenshus Runddel på Østerbro forekom den 2. februar en episode, hvor en vagtmand ved et af de tyske vagtkorps kom i klammeri med nogle af cafeens gæster, der formentlig havde en forbindelse til modstandsbevægelsen. Dette resulterede i, at manden blev såret af skud, da han flygtede fra cafeen.¹⁴⁶ Episoden vidner om spændingen imellem modstandsfolk og tyskervenlige, og sammenstød som disse forekom ofte. Meget tyder på, at det heller ikke var en engangshændelse på Café Luna. Helmut Mortensen havde kendskab til lignede episoder og det var formentlig disse, der fik ham til at foreslå Ib Ibsen, at man begik et attentat mod Café Luna. Det var sandsynligvis fordi, de havde brug for sprængstoffer, at Ibsen på et tidspunkt i januar kontaktede Helmuth Clissmann for at få assistance fra denne. Da Ibsen henvendte sig første gang til Clissmann, kunne denne ikke uden videre sanktionere en aktion mod Luna. Han blev nødt til først at fremlægge sagen for sin overordnede i Viborg. I august 1944 havde FAT II i Viborg fået ordre om at opspore tilholdssteder for de illegale, og eventuelt sprænge disse i luften som et led i kampen mod den voksende modstand. I tiden efter var Clissmann ved flere lejligheder blevet bebrejdet, at de ikke var aktive nok, og der blev givet besked om ”(...) at i fremtiden skulde Ordre ikke alene efterkommes, men der skulde ikke tages Hensyn til Menneskeliv.”¹⁴⁷ Hvis Clissmanns oplysninger er rigtige, kom Ibsens henvendelse på det helt rigtige tidspunkt. Med en aktion mod Café Luna kunne Clissmann efterleve ordrene om at tage mere aktiv del i kampen mod illegale aktiviteter samtidig med, at Schiøler-gruppen blev tilfredsstillet.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Schiøler VI (Rapport, 31/7 1945, anklagepunkt 76 A) og De daglige beretninger for begivenheder under den tyske besættelse (http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/dbbtb/dbbtb_4-3.html). (25/3 2011)

¹⁴⁷ Schiøler II (Retsbogen, 4/6 1947, s. 204-222).

¹⁴⁸ Det er påfaldende, at disse skærpede ordre kommer umiddelbart efter nedlæggelsen af Abwehr i sommeren 1944. Selvom Abwehrafdelingen i Viborg forblev under militær ledelse, er det dog muligt, at den nye samlede efterretningstjeneste SD har haft indflydelse på afdelingens arbejde.

I begyndelsen af februar blev Clissmann beordret til København sammen med feltwebel Braun (P) og en underofficer for at deltage i aktionen mod Café Luna, og med sig bragte de sprængstoffer, som skulle bruges ved aktionen. Fredag formiddag den 9. februar 1945, afholdt man møde om aktionen sammen med Schiøler-gruppens medlemmer i kontoret på Vesterport.¹⁴⁹ De planlagde at bryde ind i cafeen samme nat, og anbringe en sprængladning under musiktribunen, som skulle indstilles til at gå af lørdag aften, hvor cafeen ville være fyldt med gæster.

Om aftenen tog Christian Svendsen, Egon Ibsen og den tyske underofficer ud til Café Luna for at undersøge forholdene som en del af forberedelserne til den forestående aktion. Her fandt de en dør med en rude, hvor de ubemærket i cafeens åbningstid formåede at løsne kittet på indersiden af ruden, så de samme nat kunne bryde ind uden at efterlade sig spor, der ville vække ejerens mistanke, når han åbnede cafeen lørdag morgen.¹⁵⁰ Ifølge Clissmann tog Braun og han selv ud til cafeen senere på aftenen for at undersøge forholdene, angiveligt fordi Clissmann ikke stolede på de oplysninger, som Svendsen havde givet om cafeen. Ved denne lejlighed konkluderede de, at det ville være til for stor fare for uskyldige, hvis man fortog en sprængning af cafeen. Derfor besluttede Clissmann, at sprængstoffet skulle udstyres med en brandkapsel og ikke en sprængkapsel, som man tidligere havde planlagt. Denne beslutning blev dog ikke formidlet videre til Schiøler-gruppen. Ved 23-tiden fredag aften mødtes man som aftalt i Eriksens lejlighed, hvor man gennemgik planen og fordelte pakker med sprængstof mellem medlemmerne af gruppen. Ifølge Clissmann indstillede han selv uret til sprængladningen i alles påsyn i lejligheden, hvorefter de kørte ud til Fælledparken i to eller tre hold, og samlede overfor Café Luna. Clissmann, Braun, Ibsen og Mortensen indfandt sig i restaurationslokalet i Luna, hvor man løsnede et bræt i musiktribunen. Clissmann placerede sprængstoffet, hvorefter man ryddede op og forlod cafeen uden at efterlade sig spor.

Attentatet mod Café Luna ville efter den oprindelige plan have resulteret i en voldsom eksplosion, der formenlig ville have kostet mange menneskeliv. Efter Clissmanns indgreb, blev den i stedet en mere stilfærdig begivenhed. Den 10. februar lød der ved 19.30-tiden et lille knald under musiktribunen, hvor fire musikere var i færd med at spille, og straks efter begyndte der at stå flammer op mellem gulvbrædderne i tribunen. Man kunne ikke slukke branden, og der skete massive ødelæggelser inde i cafeen. Ingen mennesker kom dog til skade.¹⁵¹

¹⁴⁹ Schiøler VI (Rapport, 31/7 1945, anklagepunkt 76A)

¹⁵⁰ Schiøler II (Retsbogen 4/6 1947, s. 204-222).

¹⁵¹ Schiøler VI (Rapport, 31/7 1945, anklagepunkt 76A)

Det er sandsynligt, at flere af gruppens medlemmer havde betænkeligheder ved planen om at sprænge Café Luna i luften. Clissmann erindrede, at Eriksen på et tidspunkt udtrykte bekymring for aktionen. Dog var der ingen, der protesterede over aktionens brutalitet under selve mødet med Clissmann og de andre tyskere. Clissmann mente ellers, at der havde været plads til at give udtryk for betænkeligheder, da der herskede ”...et kammeratligt Forhold imellem Gruppens Medlemmer”.¹⁵² Ib Ibsen forklarede de manglende indsigelser på følgende måde: ”...ingen af dem har, når de alle var samlede, villet vise sig blødsødne.”¹⁵³

Det forekommer umiddelbart besynderligt, at FAT II skulle have interesse i at involvere Schiøler-gruppen i et attentat i København. Som tidligere nævnt, havde gruppen netop kun beføjelse til at foretage efterretningsarbejde, da politimæssigt arbejde ville eksponere dem og dermed være en trussel mod deres anonymitet. Muligvis vurderede man, at denne type aktion, der foregik i skjul af natten, ikke ville indebære den store risiko for eksponering. Det kan også tænkes, at Clissmann vurderede, at Schiøler-gruppen ville udføre en aktion mod Café Luna uanset, om de fik hjælp eller ej. Hvis dette var tilfældet, kan han have deltaget for at sikre kontrol over situationen og beskytte gruppens anonymitet samtidigt med, at han kunne efterkomme ordrerne fra sine overordnede.

Det var i øvrigt ikke kun de danske og dansk-tyske terrorgrupper, der forrettede sprængningsattentater, hvor uskyldige menneskeliv kunne gå tabt. Den danske modstandsgruppe BOPA (Borgerlige Partisaner) var i oktober 1943 ansvarlige for en sprængning af Café Mokka, der var et kendt mødested for tyske soldater og danske kvinder. Nogle modstandsfolk fra Fyn stod desuden bag en sprængning på storebæltsfærgen M/F ”Sjælland” måneden efter, hvor adskillige uskyldige mennesker blev dræbt og såret.¹⁵⁴

8.3 Terror bliver til hævn

Del 3: Februar 1945 – april 1945

Schiøler-gruppens aktiviteter begyndte endnu engang at antage nye former, da likvideringer af venner og bekendte fra Hipokorpset i de sidste måneder af besættelsen førte til regulære hævnaktioner, der involverede både drab og sprængningsaktioner. I samme periode skete der en

¹⁵² Schiøler II (Retsbogen, 4/6 1947, s. 214-215).

¹⁵³ LAK, Statsadvokaten for København, 1. ekstraordinære statsadvokatur, Journalsager, 1945-1957, nr. 7466, (ØL Vidnebog, 21/10 1948, s. 20)

¹⁵⁴ Lauridsen (red.), 2007:164-175

voldsom stigning i anholdelser, og gruppen begyndte oftere at benytte vold og tortur i forbindelse med deres arbejde.

En gennemgang af anklageskriftet for Schiøler-gruppen afslører, hvor stor stigningen i anholdelser var. Omtrent 63 personer blev anholdt i marts/april, hvilket skal ses i forhold til perioderne november/december og januar/februar, hvor omtrent 25 personer blev anholdt. I alt medvirkede Schiøler-gruppen til cirka 130 anholdelser. Stigningen i anholdelser er anseelig men kan til dels forklares ved, at gruppen i marts fik eksekutive beføjelser af ET. Der er dog andre udviklingstræk ved gruppens arbejde i denne periode, der vidner om, at der skete en radikaliserings af Schiøler-gruppens handlinger. I de anklagepunkter, der er knyttet til perioden, som er beskrevet i de foregående afsnit, findes stort set ingen, der involverer vold og tortur. Fra slutningen af februar og frem til befrielsen kan der til gengæld registreres ni tilfælde af anklager om vold og tortur. En del af forklaringen på denne stigning, skal formentlig findes i det forhold, at Schiøler-gruppen i begyndelsen af marts fik egne lokaler på Politigården, hvor de selvstændigt kunne foretage afhøringer. Derudover kan man konstatere, at langt de fleste drab blev begået fra slutningen af februar og frem til befrielsen. Flere af disse skete som direkte hævn på drab af venner og bekendte af gruppen.¹⁵⁵

Da Schiøler-gruppen allerede var ansat i ET fra begyndelsen af december, havde de formentlig længe haft adgang til efterretningsrapporter fra ET. I aktionen beskrevet i afsnittet *Drab på Blågårds Plads hævnes*, er dog første gang, gruppen nævner, at en ET rapport har været anledning til aktioner. Ib Ibsen forklarede, at det var normalt, at han hver dag hentede rapporter fra ET og undersøgte, om der var oplysninger, som gruppen kunne benytte.¹⁵⁶ Således havde gruppen adgang til mere systematisk indsamlede informationer, der kunne supplere de mere tilfældige oplysninger, de fik via bekendte og meddelelsen Karen Andersen.

Som det fremgår af det forrige kapitel, udviste Erling Eriksen bekymringer overfor Clissmann angående aktionen mod Café Luna. Han forklarede under retssagen, at han var imod udviklingen i Schiøler-gruppens metoder, hvilket fik ham til at forsøge at komme ud af gruppen efter aktionen mod caféen, som blev Eriksens sidste. Tilsyneladende troede han ikke, at han kunne få lov til at udtræde af gruppen uden god grund. Han producerede derfor et trusselsbrev til sig selv, der forklarede, at modstandsbevægelsen planlagde at likvidere ham. Dette viste han til Ib Ibsen, som gav ham lov til at træde ud af gruppen og Eriksen flyttede herefter til Jylland med

¹⁵⁵ Se *Schiøler-gruppen I: Præsentation*

¹⁵⁶ *Schiøler IV (Rapport 4/3 1946)*

sin familie.¹⁵⁷ Ib Ibsen synes dog ikke at have tillagt trusselsbrevet den store betydning, da han gav Eriksen lov til at træde ud af gruppen. Ibsen forklarede, at Eriksen var for ”nervøs” og derfor slet ikke egnede sig til at være en del af gruppen, hvorfor man ordnede det sådan, at Eriksen fik lov til at træde ud. Spørgsmålet er da også, hvor meget et trusselsbrev ville lægge til den trussel, der i forvejen eksisterede mod medlemmerne af gruppen. Tilsyneladende var Clissmann også involveret i fritstillingen af Eriksen og påpegede, at man naturligvis ikke kunne bruge en person, der ikke ønskede at være en del af gruppen. Det var i øvrigt Clissmanns indtryk, at enhver der gav en fornuftig grund, kunne løses fra sin forbindelse til gruppen.¹⁵⁸

8.3.1 Drab på Blågårds Plads hævn

I midten af februar 1945 modtog Schiøler-gruppen en rapport fra ET om, at der i egnen omkring Ugerløse var nedkastet engelske våben, som modstandsfolk i området havde taget imod. Schiøler-gruppen begyndte derfor at færdes i området, hvor de overfor de personer de tilfældigvis mødte, udgav sig for at være illegale. På en kro i Lynge mødte Ib Ibsen og Christian Svendsen Willy Hansen, der allerede tidligt i samtalen afslørede, at han var politimand, der efter interneringen af det danske politi var gået under jorden. Svendsen og Ibsen var endnu engang hurtige til at gribe muligheden og udgav sig straks for at være det samme. I løbet af samtalen spurgte de, om han kendte nogle pålidelige mennesker i området, som kunne skaffe dem noget benzin.¹⁵⁹ Willy Hansen ledte dem straks hen til Marianne Petersen (P), der havde en købmandsforretning i Vassingerød. Her udgav de sig for at være danske betjente og da Petersen sympatiserede med modstandsbevægelsen, fik de udleveret 40 liter benzin og rationeringsmærker for 100 liter.¹⁶⁰ Gruppen havde nu et udmærket grundlag for at påbegynde arrestationer og afhøringer af de illegale, de havde opsporet i området omkring Ugersløse. Om morgenen den 27. februar kørte hele gruppen i to biler ud og anholdt de mistænkte. I købmandsforretningen befandt sig ud over Marianne Petersen sønnen Benny Petersen (P), vognmand Andresen (P) samt en ung lærling. De blev alle ført til Lyngby politistation, hvor de skulle afhøres. Senere blev de overgivet til tyskerne på Politigården, og nogle af dem kom til at sidde i Frøslevlejren helt indtil befrielsen.¹⁶¹ Samme morgen begav Schiøler-gruppen sig ud til

¹⁵⁷ Schiøler II (Retsbogen, s. 30).

¹⁵⁸ LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, kontor for straffesager, straffejournaler 1947/nr. 1879 (Retsbogen, 19/9 1947)

¹⁵⁹ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 84B)

¹⁶⁰ Schiøler VII (Rapport, 19/6 1945, anklagepunkt 83A)

¹⁶¹ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 84B)

Willy Hansen, som stadig troede at gruppen bestod af betjente, der var gået under jorden, hvor de overtalte ham til at køre med dem. Undervejs i bilen foregav de at tvivle på Willy Hansens pålidelighed og satte ham af i Karen Andersens lejlighed i Eskildsgade sammen med Harry Ibsen, mens de foregav at undersøge hans forhold.¹⁶²

Den anholdte i Ugersløse Benny Petersen havde dog ved en tidligere lejlighed – hvor han troede, at Schiøler-gruppen var illegale – afsløret, at hans fætter Orla Anker (P) var involveret i illegale aktiviteter. Ibsen og Mortensen besluttede sig for at opspore denne, mens de andre gruppemedlemmer tog sig af de anholdte fra Ugersløse, der stadig var på Lyngby politistation. De fandt Anker på hans arbejdsplads på Rytterbakken, hvor de udgav sig for at være illegale og fik ham overtalt til at tage med på en køretur. De førte ham op til hans lejlighed på Lyngbyvej, hvor de afslørede deres sande tilhørsforhold og anholdt ham. Mortensen kørte herefter tilbage til Lyngby politistation for at hente de øvrige gruppemedlemmer. I mellemtiden kom en mand ved navn Emil Christensen (P) tilfældigvis forbi Orla Ankers lejlighed og blev anholdt af Ibsen. Da de øvrige gruppemedlemmer ankom til lejligheden, blev den gennemsøgt, og de fandt en del sprængstoffer, som Mortensen kørte på politigården med. Sidst på dagen blev Orla Anker overdraget til tyskerne på politigården mens Leif Møller, Christian Svendsen, Poul Jensen og Tage Petersen fik til opgave at blive i lejligheden natten over i håbet om, at andre illegale ville dukke op.¹⁶³

Omtrent samtidigt – sidst på dagen den 27. februar – indtraf en anden hændelse, der ikke direkte havde noget med denne sag at gøre, men sandsynligvis fik stor betydning for dens videre forløb. Nogle medlemmer af Hipokorpset var kørt ud i en lukket udrykningsvogn for at foretage razzia i en kaffebar på Blågårds Plads. En gruppe modstandsfolk fra sabotageorganisationen BOPA kom tilfældigvis forbi og så et optrin omkring den pågældende kaffebar. Ifølge en beretning fra en af de involverede modstandsfolk sagde han til en af de andre: *"Skal vi ikke tage og knalde de svin?"*¹⁶⁴ Herefter sprang BOPA-gruppen ud af deres vogn og åbnede ild mod hipomændene. En ambulance blev alarmeret til hjørnet af Todesgade og Blågårds Plads, hvor man fandt en gennemhullet udrykningsvogn med en dræbt Hipomand. Der var i øvrigt tegn på, at en håndgranat havde været kastet ind i vognen.¹⁶⁵ En del blev såret ved episoden og fire

¹⁶² Det står ikke klart, hvorfor Willy Hansen ikke blot blev bragt på politistationen ligesom de andre anholdte i Ugersløsesagen, hvilket vil blive diskuteret senere.

¹⁶³ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 89C).

¹⁶⁴ Kjeldbæk, 1997:415

¹⁶⁵ Daglig beretning fra den 28/2 1945 (om begivenheder den 27/2), (http://www.kobenhavnhistorie.dk/bog/dbbtb/dbbtb_4-3.html) (26/3 2011)

Hipomænd var enten dræbt på stedet eller døde senere af deres kvæstelser.¹⁶⁶ Mortensen kendte den ene af de dræbte fra sin tid i Waffen SS, hvor begge havde tjent i Regiment Nordland.¹⁶⁷ Drabet på Hipomændene har derfor tydeligvis påvirket gruppen, og de følgende begivenheder må nødvendigvis ses i lyset heraf.

Efter Mortensen og Ib Ibsen forlod Orla Anker lejlighed, kørte de til Politigården, hvor rygter om skyderierne på Blågårds Plads formentlig cirkulerede. I hvert fald var det allerede samme aften omkring klokken 22.00, at Mortensen, Ibsen, et par andre folk fra Hipo og Jørgen Christian Sørensen¹⁶⁸ efter ordre fra ET kørte til gerningsstedet for at hævne den tidligere hændelse.¹⁶⁹ De havde medbragt en del håndgranater, som blev kastet mod "Kaffebaren i nr. 14", Café Lynet og Café Sevilla. Ingen personer kom dog til skade – hverken ved eksplosionerne i Café Sevilla eller nogen af de andre cafeer – men alene i Café Sevilla skete der skader på inventar for omtrent 7600 kr.¹⁷⁰ Det er tydeligt, at de med aktionen – og særligt måden hvorpå den blev udført – har villet sende et signal. For det første valgte de at tage tilbage til gerningsstedet for drabene på Hipomændene. For det andet var målet tilsyneladende kaffebarer, hvilket netop havde været målet for den tidligere razzia. For det tredje blev der brugt håndgranater, hvilket tilsyneladende også var blevet benyttet af modstandsfolkene. Således kan aktionen også betragtes som kommunikation med befolkningen, der skulle gøre det klart for enhver, at aktionen var et svar på de tidligere drab og dermed en del af den modterror man kunne forvente, hvis modstandsbevægelsen fortsatte deres aktioner.

På vejen tilbage til politigården efter aktionen i Blågårdsgade fortalte Jørgen Christian Sørensen, at han kendte til en illegal person i Ny Adelgade, som var i forbindelse med en kommunistisk gruppe, der stod bag en stribe politiske mord. Han foreslog, at de skulle likvidere ham som hævn for de dræbte Hipomænd på Blågårds Plads, hvilket de andre gik med til.¹⁷¹ De parkerede et stykke fra lejligheden og Ib Ibsen og Sørensen gik over til lejligheden og ringede på døren. På den anden side befandt bogtrykkeren Evald Jensen sig sammen med sin hustru Edith Jensen. Da Ibsen og Sørensen ringede på, blev der ikke lukket op. Men efter at have truet med at

¹⁶⁶ Schiøler VII (Rapport, 27/6 1945, anklagepunkt 85A)

¹⁶⁷ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 84B)

¹⁶⁸ Jørgen Christian Sørensen var også kendt som "Lille Jørgen" og var leder af Lille-Jørgen-gruppen.

¹⁶⁹ Alle deltagerne i aktionen fortalte, at det var stabsvagtmester William Petersen, der havde givet dem ordre til at deltage (Schiøler VII (Rapport, 27/6 1945, anklagepunkt 85A)). William Petersen vedkender sig tilsyneladende ordren, da han i retten forklarede, at han havde fået ordre til at iværksætte pågældende aktion af lederen af ET Erik V. Petersen (Schiøler VII (Rapport, 27/6 1945, anklagepunkt 86D)).

¹⁷⁰ Schiøler VII (Rapport, 27/7 1945, anklagepunkt 84A)

¹⁷¹ Schiøler VII (Rapport, 27/6 1946, anklagepunkt 86L). Mortensen og Ibsen påstår, at der blot var tale om en påtænkt anholdelse (som så gik galt). Det er dog sandsynligt, at det er Jørgen Christian Sørensens forklaring, der er den rigtige. Hvis aktionen virkelig "gik galt" ville det være underligt, at han under retssagen indrømmer en regulær likvidering.

sprænge døren, blev de lukket ind og et håndgemæng udviklede sig. Under dette blev Evald Jensen skudt af både Ibsen og Sørensen, og bogtrykkeren døde to dage senere af sine kvæstelser.¹⁷²

Da Mortensen, Ibsen og Sørensen kom tilbage til politigården efter likvideringen i Ny Adelgade, besluttede de kort tid efter at tage ud til Karen Andersens lejlighed i Eskildsgade, hvor Harry Ibsen stadig befandt sig med Willy Hansen. De fik lokket Willy Hansen til at gå med ned i en af to vogne, der holdt klar på gaden. Her fra kørte de ud til Roarsvej, hvor Hansen blev trukket ud af vognen og skudt af Ib Ibsen og en af de andre implicerede.¹⁷³

Ib Ibsen erkendte under en af de tidlige afhøringer, at likvideringerne af både Willy Hansen og Evald Jensen var hævn for drabene på Hipofolkene på Blågårds Plads.¹⁷⁴ Hansen var dog allerede placeret i lejligheden på Eskildsgade før skyderierne på Blågårds Plads, hvilket kunne tyde på, at gruppen allerede fra begyndelsen havde andre planer med ham end simpel anholdelse – ellers havde det været naturligt at placere ham på Lyngby politistation sammen med de andre anholdte i Ugersløsesagen. Det virker dog sandsynligt, at episoden på Blågårds Plads har motiveret, at Hansen blev likvideret på netop *dette* tidspunkt.

Samtidigt befandt resten af Schiøler-gruppen sig stadig i Orla Ankers lejlighed på Lyngbyvej, hvor de stadig tilbageholdt Emil Christensen, formentlig fordi gruppen havde fundet ud af, at hans fætter Peter Christensen (P) muligvis også havde forbindelse til illegale. Næste formiddag – den 28. februar – besluttede de at ophæve vagten på Lyngbyvej og tage over til Peter Christensens lejlighed i Æbleøgade for at anholde denne. Han var dog ikke hjemme, så de fik viceværten til at lukke dem ind i lejligheden og satte sig til at vente på ham. Aftenen faldt på og Peter Christensen var stadig ikke dukket op. Omkring klokken 20.00 fortalte de Emil Christensen, at andre folk fra gruppen netop havde anholdt hans fætter i et sommerhus ikke så langt derfra og at to fra gruppen sammen med Emil Christensen var nødt til at gå derover, så den anholdte kunne blive identificeret. Christian Svendsen og Harry Egon Ibsen gik således med Emil Christensen hen til Haveforeningen Lersøen, hvor de foregav at lede efter det rette kolonihavehus.¹⁷⁵ Da de kom til et egnet sted, fandt Svendsen og Harry Ibsen deres pistoler frem

¹⁷² Schiøler VII (Rapport, 25/6 1945, anklagepunkt 86A)

¹⁷³ Schiøler VII (Rapport, 22/11 1946, anklagepunkt 84K). Ingen af de implicerede indrømmede, at have skudt Willy Hansen. Rapporten for den ballistiske undersøgelse konkluderer, at mordet på Finn Boye Knudsen (som der ikke har været plads til at beskrive) blev begået med to pistoler, hvoraf den ene igen blev benyttet ved mordet på Willy Hansen. Siden det kun var Christian Svendsen og Ib Ibsen, der var med til mordet på Finn Boye Knudsen (Schiøler VII (Rapport 19/6/1945, anklagepunkt 97J)) og siden Christian Svendsen ikke var tilstede ved mordet på Willy Hansen, sandsynliggør det, at Ib Ibsen bar det ene af de våben, der blev brugt mod Willy Hansen.

¹⁷⁴ Schiøler VII (Rapport, 27/7 1945, anklagepunkt 84A)

¹⁷⁵ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 89C)

og skød Christiansen adskillige gange i hovedet.¹⁷⁶ Ifølge den retsmedicinske rapport fandt man hele fem indskudsåbninger forskellige steder i ofrets hoved.¹⁷⁷

Der var modstridende forklaringer om, hvem der besluttede, at Emil Christensen skulle likvideres. Ib Ibsen fortalte under retssagen, at han og Mortensen tog hen til lejligheden i Æbleøgade, hvor Leif Møller og Svendsen var ivrige efter at likvidere Emil Christensen, hvilket Ib Ibsen dog modsatte sig. At de likviderede Emil Christensen var først noget Ib Ibsen blev klar over på et meget senere tidspunkt. Anderledes var forklaringen fra de øvrige gruppemedlemmer, der alle påstod, at det var Ib Ibsen, der havde givet ordre om, at Emil Christensen skulle likvideres.¹⁷⁸ Harry Ibsen påstod, at Ib Ibsen havde beordret ham selv og Møller til at foretage likvideringen. Det havde han dog modsat sig og ville hellere have Svendsen med, da han "ville have en mand med, der havde været ved fronten, og som følge her af var meget hård".¹⁷⁹ Det sidstnævnte er sandsynligt, men om det var Ib Ibsen der gav ordren til likvideringen, eller det var noget de indbyrdes blev enige om, kan ikke fastslås. Der var dog ingen af gruppemedlemmerne, der under retssagen kom med nogen forklaring på, *hvorfor* Emil Christensen skulle likvideres. Det virker ikke som om, de havde nogle konkrete beviser mod ham, hvorfor Orla Anker ville være et mere oplagt offer, da de i dennes lejlighed fandt sikre beviser for hans arbejde for modstandsbevægelsen. Her kan hændelsen på Blågårds Plads spille ind. Denne hændte *efter* Orla Anker var blevet overgivet til Tyskerne. Ville de hævne drabene på de fire Hipomænd, var Christensen det eneste tilgængelige offer på dette tidspunkt.

Det er sandsynligt, at likvideringerne af Evald Jensen og muligvis også Emil Christensen var direkte hævn for drabene på Hipomændene på Blågårds Plads. Tidsperspektivet i forbindelse med drabet på Willy Hansen – at det blev begået få timer efter skyderierne på Blågårds Plads – antyder, at der også i dette tilfælde kan have været en forbindelse. Som tidligere nævnt blev han dog allerede holdt tilbage om formiddagen samme dag, hvorfor de må have haft nogle planer med ham allerede inden episoden på Blågårds Plads. Møller bemærkede, at da han hørte, at Willy Hansen skulle placeres i lejligheden i Eskildsgade, "*fik han en bestemt Mistanke om, at Villy*

¹⁷⁶ Ifølge den ballistiske undersøgelse af kuglerne fundet i Ernst Christiansens lig, er der brugt to forskellige pistoler. Med mindre den ene således har brugt to pistoler til at skyde mod Christiansen, kan man konkludere, at Harry Ibsen og Christian Svendsen har affyret en pistol hver (Schiøler III (Rapport, 20/10 1947))

¹⁷⁷ Schiøler VII (Retsmedicinsk rapport 5/3 1945, anklagepunkt 89D)

¹⁷⁸ Det lader i hvert fald til, at alle fra gruppen var enige om, at Helmut Mortensen og Ib Ibsen havde været forbi lejligheden i Æbleøgade inden likvideringen af Ernst Christiansen. Her har de formentlig fortalt om hændelsen på Blågårds Plads – andet ville være besynderligt – og det er muligt at denne oplysning har opildnet til likvideringen af Christiansen.

¹⁷⁹ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 89C)

*Hansen skulle likvideres, da han skulle holdes borte fra Politigaarden.*¹⁸⁰ Dette kunne tyde på, at Schiøler-gruppen med deres likvideringer ikke arbejdede inden for det mandat, de havde fra ET. Som det var tilfældet med den tidligere omtalte likvidering af arkitekten ved Frederiksholms Kanal, måtte anholdte, de ikke ønskede at afgive til afhøring på Politigården, holdes hemmelige for ET. Det kan vække undren, da clearingmord skulle være en fra tysk side accepteret del af den såkaldte modterror. Dette kunne tyde på, at likvideringer kun var accepterede, når de var beordrede og ikke når de blev foretaget på selvstændigt initiativ af tyskernes danske håndlangere. På den anden side kan det tænkes, at terrorgruppernes selvstændige likvideringer uofficielt var accepteret af ET – eller blot tolereret – men at man fra ledelsens side ikke officielt havde givet tilladelse til, at grupperne kunne likvidere, hvem de ville.

8.3.2 Den godtroende entreprenør

I midten af februar kom Schiøler-gruppen i kontakt med entreprenøren Børge Carlsen (P) i Buddinge. Gruppen udgav sig for at være danske politibetjente, der var gået under jorden, da det danske politi blev interneret.¹⁸¹ Carlsen lod sig tilsyneladende overbevise, og da han var velstående, var han i stand til at støtte gruppens ”illegale arbejde” både materielt og økonomisk. Således fik Schiøler-gruppen i perioden fra medio februar til medio april udleveret to biler, en del benzin og hundredvis af kroner af den godtroende entreprenør. Da Carlsen alligevel på et tidspunkt forlangte bevis på, at de var dem, de udgav sig for at være, blev han tilbudt at komme med på en af gruppens aktioner. Gruppen holdt dog deres ”guldfugl” hen med snak og undskyldninger for, hvorfor aktionen måtte udskydes, og entreprenøren kom aldrig med på nogen aktion.¹⁸² Carlsen blev derfor mistænksom, og henvendte sig derfor den 14. april til sin bekendte Mogens Seierø Nielsen, som han vidste, var medlem af en illegal gruppe og bad denne om hjælp til at undersøge Schiøler-gruppens forhold. Denne samt flere fra en illegal gruppe indfandt dagen efter ved Carlsen, hvor de diskuterede Schiøler-gruppen. I løbet af besøget ringede Helmut Mortensen, som Carlsen udelukkende kendte som ”Chaufføren”, og spurgte om han var interesseret i nogle lastbildæk, som han tidligere havde efterspurgt. Det erklærede Carlsen sig straks meget interesseret i og ”Chaufføren” bad ham møde alene på Kildebakkegaardsalle 133, 1. sal th. samme aften klokken 22.00. Carlsen diskuterede denne udvikling i sagen med den illegale gruppe, som mente, at det kunne være et forsøg på at lokke

¹⁸⁰ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 84B)

¹⁸¹ Schiøler VII (Rapport, 28/9 1945, anklagepunkt 138B)

¹⁸² Schiøler VII (Rapport, 19/10 1945, anklagepunkt 139A)

Carlsen i en fælde. De aftalte derfor at indlede en aktion mod "Chaufføren" på det aftalte tidspunkt.¹⁸³

11 medlemmer af den illegale gruppe aftalte at mødes sammen med Carlsen klokken 21.50 foran den oplyste adresse. Da de kom frem og steg ud af bilen, kunne de se, at der stod en mand ved opgangen til nr. 133 og røg en cigaret. Lederen af den illegale gruppe gik over til manden og bad om hans navn. Manden, som skulle vise sig at være Mortensen, gav et opdigtet navn. Lederen spurgte, om han kendte en person ved navn Mortensen, der skulle bo i nr. 133, hvilket denne nægtede. Mortensen fik besked på at vente, men begyndte at gå hen ad gaden, da lederen vendte ryggen til. Mortensen blev råbt an, og flygtede derefter ind i en have og videre i retning af Søborg Hovedgade.

Tre fra den illegale gruppe blev sendt op til den opgivne lejlighed. De skulle snart blive klar over, at Mortensen i denne periode havde Svendsen boende, som nu befandt sig bag den dør, de var på vej op til. Da de tre illegale kom op ad trappen, ringede de på døren, som blev åbnet på klem.¹⁸⁴ Da personen på den anden side forsøgte at smække døren i, nåede den ene at få en fod imellem, men i samme øjeblik skød Svendsen en salve gennem sprækken, der dræbte den ene modstandsmand på stedet og sårede en anden i skulderen.¹⁸⁵ De øvrige fra den illegale gruppe hørte skuddene og hastede op til lejligheden, hvor en heftig ildkamp udspillede sig gennem den nu lukkede dør. En af de illegale tømte to magasiner gennem døren, der blev helt ødelagt. På et tidspunkt blev der stille og gennem den hullede dør kunne de konstatere, at en livløs person lå på gulvet.

De illegale slæbte liget af deres kammerat ned til bilen og kørte et stykke hen ad gaden, men blev nødt til at standse og bakke tilbage, da en Hipovogn i det samme dukkede op foran dem – i Hipovognen sad blandt andre Mortensen. Det var naturligvis denne, der efter at have taget flugten havde fundet en telefon og tilkaldt Hipo, der nu var talstærkt tilstede i området. De illegale havde slukket lygterne på bilen og så derfor ikke det træ, de stødte sammen med, da de bakkede væk fra Hipovognen. Sammenstødet forårsagede hul på benzintanken, der lækkede al benzinen og gjorde bilen ude af stand til at køre videre. Mortensen og de andre folk fra Hipo begyndte at skyde på den kørselsdygtige vogn, mens de illegale folk måtte flygte til fods.

Da skyderierne var overstået, gik Mortensen op ad den blodplettede trappe, hvor patronhylstre og tomme magasiner lå spredt ud over trappetrinnene. I gangen bag den gennemhullede dør lå Svendsen død – skudt gennem hovedet, med en tømt pistol i den ene

¹⁸³ Schiøler VII (Rapport, 28/9 1945, anklagepunkt 138B)

¹⁸⁴ Schiøler VII (Rapport, 28/9 1945, anklagepunkt 138B)

¹⁸⁵ Schiøler VII (Retsmedicinsk rapport, 16/4 1945, anklagepunkt 138G)

hånd, en håndgranat i den anden hånd og to tomme magasiner ved sin side. Inde i lejligheden fandt han sin kone og lille søn samt Svendsens forlovede Elly Christensen, der alle havde opholdt sig i lejligheden og nu gemte sig under sengen.¹⁸⁶

Hævn for drabet på Christian Svendsen

Dagen efter drabet på Christian Svendsen fik Jørgen Christian Sørensen – også kendt som ”Lille Jørgen” og omtalt i afsnittet *Drab på Blågårds Plads hævnes* – besked fra en meddeler om, at to personer, der gav sig af med illegalt arbejde, skulle befinde sig ved Kultorvet. De to mænd, Carl Petersen og Willy Petersen, var medlemmer af den illegale gruppe BOPA og var sat til at holde vagt ved Kultorvets kiosk, da de ventede, at en mand skulle komme og afhente et brev med en dusør for stikkerarbejde for tyskerne.¹⁸⁷ Lille Jørgen fik nogle fra Hipokorpset til at trække i civiltøj og anholde de to mistænkte, som samme dag blev overgivet til Schiøler-gruppen for at komme under forhør.¹⁸⁸ Ifølge Tage Petersen foregik det på følgende måde:

*”Personerne [formentlig de to Hipomænd Lille Jørgen omtalte] spurgte nu Ib, om det havde nogen interesse for gruppen at få de anholdte. Ib svarede, at det ville den gerne, og lidt efter kom de ned med de anholdte. Arresterede siger i den forbindelse, at Hugo Hartmann [dæksnavnet for Christian Svendsen], der havde været medlem af Schiøler-gruppen, var blevet likvideret Aftenen forud af de illegale”.*¹⁸⁹

Udleveringen af de anholdte er således formentlig sket, fordi man var klar over gruppens tab aftenen før, og derfor ville give dem ”noget at arbejde med”. På dette tidspunkt var gruppen blevet tildelt egne kontorer på Politigården, og det var her, de arresterede blev forhørt og mishandlet af Schiøler-gruppen. Tage Petersen fortalte, at Ib Ibsen, ”der teede sig som sindssyg”¹⁹⁰, sammen med lederen af Lorentzen-gruppen Jørgen Lorentzen skiftedes til at slå løs Carl Petersen. Flere af de andre gruppemedlemmer skulle ligeledes have givet lussinger, og der er formentlig blevet brugt et bælte med bæltespænde i mishandlingen. Også Jørgen Lorentzen fortalte at Ib Ibsen ”for omkring som en vild”¹⁹¹, men ville dog ikke erkende selv at have slået på de

¹⁸⁶ Schiøler VII (Rapport, 28/9 1945, anklagepunkt 138B)

¹⁸⁷ Schiøler VII (Rapport, 6/7 1945, anklagepunkt 141B)

¹⁸⁸ Schiøler VII (Rapport, 27/6 1946, anklagepunkt 141L) Det var usædvanligt og ikke før set i noget af det materiale vi har gennemgået, at anholdte blev overgivet til en anden terrorgruppe indenfor ET.

¹⁸⁹ Schiøler VII (Rapport 6/6 1945, anklagepunkt 141A)

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

anholdte.¹⁹² Efter mishandlingen, som ifølge flere af Schiøler-gruppens medlemmer skete, fordi de havde indrømmet drab på nationalsocialister, blev Carl Petersen omkring kl. 22.00 kørt ud i Charlottenlund skov af Mortensen, Harry Ibsen, Leif Møller og Tage Petersen. Mortensen standsede bilen på hjørnet af Jægersborg Allé og Gyldenlundsvej, hvor Tage Petersen likviderede Carl Petersen ved at skyde ham 5 gange i baghovedet.¹⁹³ Da de kom tilbage, kørte gruppen endnu engang af sted, denne gang til Hareskoven medbringende Willy Petersen, hvor det denne gang var Møller, der steg ud ad bilen med den anholdte og skød flere skud mod dennes nakke. Ifølge Møller havde de andre i bilen sagt, at de alle havde likvideret en person og det derfor var hans tur til at vise, at han også var i stand til det.¹⁹⁴

De fleste øvrige medlemmer af Schiøler-gruppen påstod, at det var Ib Ibsen, der gav ordre til likvideringerne, mens Ib Ibsen først forklarede, at det var SD, der gav ordren, og siden hen mente, at det var noget gruppen var blevet enige om.¹⁹⁵ Det er dog mest sandsynligt, at initiativet til drabene kom fra gruppen. Ib Ibsen udtalte under retssagen, at *"Saadanne forbandede Svinehunde fortjente ikke andet end likvidering, og det er han villig til at indrømme overfor enhver"*.¹⁹⁶ Faktisk var gruppen så opsat på at likvidere de anholdte, at de netop undlod at underrette tyskerne om anholdelsen, da – som Møller udtalte – *"Kommunisterne i saa fald ikke vilde faa nogen Straf, naar Tyskerne fik dem."*¹⁹⁷ Ib Ibsen mente heller ikke, at de anholdte ville få den straf, de fortjente, hvis man overgav dem til tyskerne.

Likvideringerne af Carl Petersen og Willy Petersen var ikke udpeget af nogen overordnede, men var højst sandsynligt hævn for mordet på Svendsen den foregående aften. I retssagsmaterialet er vi ikke tidligere stødt på hændelser, der involverede så voldsom tortur som i dette tilfælde, hvilket blot understreger det personlige engagement og hævnmotivet i denne sag. De ballistiske undersøgelser af projektilerne fra likvideringen af Carl Petersen fastslår, at den er foretaget med den pistol, som vi tidligere har konkluderet, med al sandsynlighed tilhørte Svendsen.¹⁹⁸ Måske er dette en tilfældighed, da et våben efter Svendsens død nu var til rådighed, og kunne være blevet givet til Tage Petersen. En anden forklaring kunne dog være, at brugen af

¹⁹² Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 141A)

¹⁹³ Schiøler VII (Retsmedicinsk rapport, 18/4 1945, anklagepunkt 141H). Rapporten bekræfter i øvrigt, at Carl Helge Petersen blev udsat for vold mange steder på kroppen inden døden indtraf, samt at der formentlig er mærker på kroppen, der stammer fra et bæltespænde.

¹⁹⁴ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 142A)

¹⁹⁵ Schiøler VII (Rapport, 6/7 1945, anklagepunkt 141B)

¹⁹⁶ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 142A)

¹⁹⁷ Schiøler VII (Rapport, 6/6 1945, anklagepunkt 141A)

¹⁹⁸ Schiøler III (Rapport, 20/10 1947)

den netop afdødes våben var en symbolsk handling fra gruppens side og således var Schiøler-gruppens "sidste hilsen" til ofret.

8.4 De sidste dage

Del 4: April 1945 – maj 1945

I de sidste uger før befrielsen, har det formentlig stået klart for medlemmerne af Schiøler-gruppen, at enden var nær. I hvert fald enden på deres politimæssige virke og overgangen til et liv under jorden, hvor de skulle påbegynde det arbejde, de ved dannelsen af Irmer-gruppen var blevet uddannet til. Derfor påbegyndte gruppen forberedelserne til den nye situation, hvilket vil blive beskrevet i det følgende afsnit. Omtrent en uge inden befrielsen, foretog Schiøler-gruppen likvideringer af tre unge modstandsfolk i en have på Islevhusvej i Husum. Modstandsfolkene havde Schiøler-gruppen mødt tilfældigt kort forinden, og der var ingen tegn på, at man fra gruppens side havde efterretninger om disse modstandsfolk eller planer om at anholde eller likvidere dem for inden mødet. Likvideringerne af de tre modstandsfolk, som fandt sted den 28. april 1945, påkalder sig derfor opmærksomhed, da den direkte motivation til drabene fremstår uklar. Det kan dog være med til at kaste lys over likvideringerne, hvis man overvejer, hvad alternativet til en likvidering af de tre modstandsfolk havde været. Når Schiøler-gruppen har været klar over, at kapitulationen var nær, måtte de samtidig være klar over, at de tre modstandsfolk i tilfælde af, at man anholdt dem, sandsynligvis ville blive løsladt kort tid efter. Ønskede gruppen at give dem den straf de "fortjente", var de således nødt til at tage sagen i egen hånd. Desuden bør man være opmærksom på, at der netop i april måned skete en voldsom stigning i modstandsbevægelsens likvideringer – 106 personer var blevet dræbt på blot en måned, hvilket kan have været en motivation for Schiøler-gruppen til at gøre gengæld.¹⁹⁹

8.4.1 Kapitulationen – forberedelse, flugt og anholdelse

Arbejdet som pioner-gruppe krævede, at de havde depoter af våben, sprængstoffer og benzin samt andre forsyninger til rådighed. Derfor intensiveredes arbejdet med at skaffe og nedgrave disse i besættelsens sidste dage. I det følgende beskrives enkelte af disse aktioner samt Schiøler-gruppens flugt og anholdelse kort efter befrielsen.

¹⁹⁹ Emkjær, 2000:17

Ib Ibsen havde gennem en af de andre terrorgrupper på Politigården opsporet, at der i en villa på Linde Allé skulle befinde sig et stort parti kødkonserver. Gruppen tog således ud til Villaen den 29. april og stjal hele lageret, som i første omgang blev placeret i Politigårdens garageanlæg. Der var tale om et stort parti, hvoraf de formåede at sælge en del til tyskerne i Vesterport, kørte noget til et sommerhus i Asserbo²⁰⁰ og gemte en del i deres respektive boliger. I alt fik de næsten 20.000 kr. for dåserne med konserver.²⁰¹

Den 20. april 1945 tilegnede gruppen sig sammen med Clissmann to tankbiler fra ESSOs tankanlæg på Gammel Vartovvej i Hellerup, som blev kørt til Kastellet, hvor de blev stående de næste par dage.²⁰² Et par dage efter indfandt de sig ved en tankstation i Hillerød, hvor Ib Ibsen havde fået at vide, at de kunne skaffe noget benzin. De truede tankejeren til at fylde de to tankvogne med benzin. Benzinen fra den ene tankvogn blev hældt på tønder, som Clissmann fik med til FAT II i Viborg. Det øvrige benzin blev hældt på tønder, og noget af det gravede man ned i et depot et sted i Nordsjælland, mens noget andet kom til at stå i Politigårdens garageanlæg.²⁰³

I alt fandt politiet i forbindelse med retsopgøret 14 depoter med sprængstoffer, benzin og våben fordelt over hele Sjælland.²⁰⁴ Det var meningen, at disse skulle benyttes, når gruppen gik under jorden efter en eventuel kapitulation. Gruppen var dog nødt til at have en plan for, hvordan de skulle holde sig skjult, når de var gået under jorden. Planen gik i første omgang ud på, at forskanse sig i et sommerhus i Nordsjælland, hvor de kunne holde lav profil. Clissmann overdrog kort før kapitulationen gruppen 12.000 kr., som skulle bruges til at leje eller at købe et sommerhus.²⁰⁵ I gruppen blev man enige om, at det var mere praktisk at skilles i tilfælde af kapitulation og delte derfor pengene mellem sig. De penge salget af det stjalne kødkonserver havde indbragt blev ligeledes delt mellem gruppens medlemmer.

Da kapitulationen blev meddelt over radioen om aftenen den 4. maj, befandt samtlige af Schiøler-gruppens medlemmer sig på Politigården. Som Tage Petersen udtrykte det, måtte de *"over Hals og Hoved skynde sig bort"*, da de modtog budskabet. De fandt en personbil på Politigården, som de fyldte med maskinpistoler, et radioapparat, kufferter med arrestanternes tøj og nogle militærregnslag. Mens Helmut Mortensen, Tage Petersen, Poul Jensen og Harry Ibsen

²⁰⁰ Der er tale om det sommerhus, hvor Lorentzen-gruppen efter kapitulationen forskansede sig og tilslut måtte overgive sig efter heftig beskydning den 6. maj 1945 (Schiøler VII (Rapport 16/7 1945, anklagepunkt 148D))

²⁰¹ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 148A)

²⁰² Schiøler VII (Rapport, 18/9 1945, anklagepunkt 144A)

²⁰³ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 145A)

²⁰⁴ Schiøler V (Rapport, 16/6 1945, anklagepunkt 35B)

²⁰⁵ LAK, Københavns byret, afdeling 22, nr. 36 VII/1947, (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 148A)

gik hver til sit, kørte Ib Ibsen og Leif Møller bilen hen til Mortensens lejlighed i Dronningegaarden 23, hvor de havde aftalt at mødes samlet senere på aftenen.²⁰⁶ Hvad der her efter skete, ved vi stort set intet om.²⁰⁷ Vi ved dog, at Schiøler-gruppen aldrig kom til at udføre den pionervirksomhed, som i sin tid var formålet med oprettelsen af Irmer-gruppen. I stedet blev samtlige medlemmer i løbet af de næste måneder anholdt og stillet for retten, hvor de fleste fik lange fængselsstraffe. Kun Ib Ibsen og Mortensen blev ofre for den genindførte dødsstraf og blev henrettet den 25. november 1949.

8.5 Delkonklusion

På baggrund af denne redegørelse for Schiøler-gruppens handlinger kan vi konkludere, at udviklingen i gruppens arbejde indebar en radikaliseringsproces, hvilket således bekræfter den hypotese, vi opstillede i problemfeltet. Det første skred i gruppens arbejde skete i december 1944, da den påbegyndte aktioner, der ikke længere blot kan ses som en del af "almindeligt" politiarbejde, men bør sættes i forbindelse med den tyske modterror i Danmark. Det næste skred skete fra midten af februar, hvor terroren begyndte at tage karakter af regulære hævnaktioner, der var personligt motiverede. Der skete i denne periode en stigning i både anholdelser og likvideringer og gruppen begyndte at benytte vold og tortur i forbindelse med sit arbejde. En del af opgaven i det følgende bliver således at forklare, hvorfor der fandt en løbende radikaliseringsproces sted indenfor Schiøler-gruppen.

Redegørelsen viser desuden, at Schiøler-gruppen i løbet af den tid den fungerede, blev stadig mere selvstændig. I begyndelsen måtte gruppen rekvirere hjælp fra det uniformerede Hipokorps, når der skulle arresteres folk, fordi de ind til marts 1945 kun havde mandat fra ET til at udøve efterretningsarbejde, og altså ikke anholdelser.²⁰⁸ Men gradvist begyndte gruppen selv at foretage anholdelserne, selvom de stadig benyttede Hipo i stor udstrækning. Gruppen fungerede i den sidste tid så selvstændigt, at de i flere tilfælde gik ud over deres beføjelser og bag om ryggen på ET for at nå deres mål.

²⁰⁶ Schiøler VII (Rapport, 21/6 1945, anklagepunkt 148A)

²⁰⁷ Under retssagen har man udelukkende interesseret sig for ulovlige forhold og flugten samt anholdelserne af Schiøler-gruppens medlemmer, er derfor dårligt belyst.

²⁰⁸ Schiøler II (Rigsadvokaten, s.308)

9.0 Schiøler-gruppen III: Ideologi, gruppedynamik og brutalisering

I problemformuleringen spørger vi til, hvordan man kan forklare Schiøler-gruppens handlinger. En del af forklaringen indebærer svaret på, hvorfor de i det hele taget blev medlemmer af Schiøler-gruppen, hvilket vi i det følgende vil forsøge at besvare ved i særlig grad at undersøge medlemmernes fortid og deres indgang til tjeneste i diverse nazistiske organisationer gennem afsnittene *Almindelige mænd?* og *Ideologi*.

Redegørelsen for Schiøler-gruppens handlinger viste, at der fandt en radikalisering sted i løbet af gruppens levetid. Det følgende vil således både være et forsøg på at forklare, hvorfor gruppen i det hele taget påbegyndte deres aktiviteter – anholdelser, likvideringer, tortur, osv. – men også hvorfor deres handlinger gennemgik en løbende radikalisering. Dette vil hovedsageligt blive undersøgt i afsnittene *Ideologi*, *Skæbnefællesskab*, *Lydighed* og *Brutalisering*. De forklaringer der bringes i spil i disse afsnit er inspireret af Christopher Browning og af teorien om social identitet. Som det fremgår af afsnittet *Täterforskning* bringer Christopher Browning følgende forklaringer i spil: Brutalisering, lydighed (og konsekvenserne af ulydighed), dehumanisering, machokultur, gruppepres (pressures of conformity) og ideologi. Disse vil alle blive berørt i de følgende afsnit.

Forklaringerne på, hvorfor mændene blev medlemmer af Schiøler-gruppen og hvorfor de i løbet af deres medlemskab handlede som de gjorde, er dog delvist overlappende. Flere af de følgende afsnit er således med til at forklare begge dele.

9.1 Almindelige mænd?

I dette afsnit vil vi redegøre for forhold i de enkelte medlemmers baggrund, der kan have haft betydning for, at de blev involveret i arbejdet for Schiøler-gruppen. Vi vil således søge svar på, om det er muligt at udpege nogle karakteristika (biografiske, sociale, økonomiske, etc.), der kendetegner medlemmerne og kan have haft betydning for, at netop disse mænd blev medlemmer af Schiøler-gruppen. Herigennem søger vi i lighed med Christopher Browning i *Ordinary Men* at undersøge, om man kan karakterisere medlemmerne af Schiøler-gruppen som *almindelige mænd*.

9.1.1 Sociale forhold – uddannelse, beskæftigelse og økonomi

Samtlige Schiøler-gruppens medlemmer blev født ind i den lavere middelklasse eller den øvre del af underklassen,²⁰⁹ og ingen fik en længerevarende uddannelse. Ifølge Ib Ibsen selv, der interesserede sig for arkæologi, ønskede han at uddanne sig videre, men det havde familien ikke råd til. Alle fra gruppen fik en for tiden ikke usædvanlig skolegang på syv år (omtrent 40 % af befolkningen gik ud af skolen efter 7. klasse på dette tidspunkt)²¹⁰, men derudover blev én udlært elektriker, en anden blev udlært som ekspedient i et isenkram mens en tredje blev udlært gartner. Der var således ingen der havde en videregående uddannelse eller på anden måde repræsenterede de højere samfundslag. Men mændene tilhørte alligevel en gruppe, der rent uddannelsesmæssigt var bredt repræsenteret i den danske befolkning, og de kan derfor ikke siges at være *ualmindelige* i nogen nævneværdig grad.

De senere medlemmer af Schiøler-gruppen kunne kun i kortere perioder finde arbejde inden for deres respektive fag, og den store mangel på arbejde i 30'erne betød, at alle mændene i perioder var arbejdsløse eller ernærede sig med skiftende job, eksempelvis som bud eller chauffør. Manglen på arbejde betød, at i hvert fald Erling Eriksen modtog socialhjælp, og desuden søgte flere til Tyskland som civilarbejdere. Efter krigsudbruddet i 1939 opstod nye jobmuligheder, og flere søgte som tidligere beskrevet ind i Waffen SS eller de forskellige tyske korps i Danmark. Der har været en betydelig økonomisk gevinst ved at indtræde enten i Waffen SS eller i de tyske korps, og da de fleste på tidspunktet for indmeldelsen var arbejdssøgende, kan den økonomiske vinding have haft en væsentlig betydning for beslutningen om at melde sig. Ansatte i Schalburgkorpset tjente eksempelvis 2 kroner om dagen samt op til maksimalt 350 kr.

²⁰⁹ Ifølge Svalastogas klasseinddeling fra 1954, som Monrad Pedersen benytter sig af (Pedersen, 2000:169)

²¹⁰ Pedersen, 2000:163

om måneden i familieunderhold, hvilket betød, at man kunne tjene omkring 400 kr. om måneden. Til sammenligning tjente en almindelige arbejder omtrent 100 kr. om måneden i 1943.²¹¹ Det er således sandsynligt at det for nogles vedkommende var jobmulighederne samt den højere løn, der bragte dem i direkte forbindelse med besættelsesmagten. Således fandt alle fra gruppen beskæftigelse under tysk ledelse, enten i Schalburgkorpset, som marinevægter eller som soldat i Waffen SS. Da jobmulighederne i løbet af krigen forbedredes – blandt andet på grund af de tyske fæstningsbyggerier samt offentlige beskæftigelsesarbejder – og man nærmede sig fuld beskæftigelse i Danmark, havde mændene dog allerede taget tysk arbejde og deres professionelle løbebane var lagt.²¹² Arbejdsløshed og dermed økonomisk nød har således været en del af forklaringen på, at mændene tog arbejde for tyskerne.²¹³

Da Ib Ibsen henvendte sig til gruppens øvrige medlemmer i løbet af forsommeren 1944 og tilbød dem et kursus i Frankrig, var alle altså allerede under tysk ledelse. Det har derfor formentlig ikke været et afgørende skridt for mændene, at melde sig til kurset. Desuden kan chancen for at komme en tur til Frankrig have virket som en kærkommen mulighed for at komme væk – ikke bare fra det vante arbejde men også fra den utrygge hovedstad, hvor modstandsfolkene i stigende grad forsøgte at skaffe nazisympatisører og stikkere af vejen og hvor man i store dele af befolkningens øjne var ildeset. Udsigten til en længere rejse i et fremmed land kan desuden have pirret de unge menneskers eventyrlyst. Endelig har det sandsynligvis været deres ideologiske overbevisning og viljen til at gøre noget for denne sag, der har motiveret mændene til at melde sig til kurset.

Mændene var desuden blevet lovet, at de ikke ville gå ned i løn, hvis de rejste med Ib Ibsen til Frankrig. I Schalburgkorpset kunne man som nævnt maksimalt tjene omtrent 400 kr. om måneden. Til sammenligning tjente medlemmerne af Irmer-gruppen 500 kr. om måneden fra begyndelsen, mens flere steg til 750 kr. i månedsløn. Dertil kom den løn på mellem 500 og 600 kr., de samtidig fik udbetalt, da de formelt blev ansat i ET. Den store økonomiske gevinst der lå i dette arbejde, kan derfor også have spillet en rolle for, at de valgte at blive en del af både Irmer-gruppen og senere Schiøler-gruppen.

²¹¹ Pedersen, 2000:168

²¹² Christensen et al., 2009:301

²¹³ Se afsnittet *Ideologi* for en diskussion af ideologi som årsag til, at de meldte sig til forskellige former for tysk tjeneste.

9.1.2 Kriminalitet

Inden arbejdet i Schiøler-gruppen begyndte, var der stort set ingen fra gruppen, der havde begået kriminalitet. Dog var Helmut Mortensen i 1939 blevet straffet med 40 dages betinget fængsel for dokumentfalsk, og i 1942 fik han en bøde på 40 kr. for ulovlig opklæbning af nazistiske plakater.²¹⁴ Desuden fik Erling Eriksen et politiforhold mod at indfinde sig på socialkontoret på Jagtvej, hvor han ved flere lejligheder havde optrådt truende.²¹⁵ Ifølge Karl O. Christiansens undersøgelser, havde 31,6 % af samtlige såkaldte landssvigere tidligere været i konflikt med loven.²¹⁶ Selvom det lave antal medlemmer i Schiøler-gruppen ikke tillader sikre generaliseringer, ser det dog ud til, at antallet af tidligere dømte i gruppen, svarer nogenlunde til gennemsnittet for landssvigerne. Et polititilhold og en betinget dom for dokumentfalsk må dog anses som værende i den milde ende af kriminelle forseelser. Det afgørende er derfor, at der *ikke* var tale om en bande af forbrydere, og at årsagerne til deres brutale adfærd som medlemmer af Schiøler-gruppen derfor må findes i andre forhold. Det kan derfor undre, at gruppen ved utallige lejligheder begik regulær berigelseskriminalitet. tyverierne blev dog altid begået fra hjem, hvor de havde anholdt folk, de mistænkte for at være illegale. De kan muligvis have retfærdiggjort tyverierne med, at de kun stjal fra fjenden. Desuden kan man også forstille sig, at de efterhånden i deres arbejde havde overskredet så mange grænser for "normal" adfærd, at tyveri ikke længere blev anset som nogen særlig forseelse. Dertil kommer, at en del af tyverierne – eksempelvis tyveri af benzin til gruppens biler – blev udført for at støtte selve arbejdet i gruppen. Det var desuden ikke kun terrorgrupperne, der begik almindelig kriminalitet i forbindelse med deres arbejde. Nogle folk fra modstandsbevægelsen befandt sig ligeledes i en gråzone, hvor modstandsarbejdet til tider blev et dække for berigelseskriminalitet.²¹⁷

9.1.3 Forbrug af rusmidler

Man kunne forestille sig, at Schiøler-gruppens voldsomme arbejde og den daglige trussel mod deres liv, kunne føre til et overdrevent forbrug af rusmidler for at holde tilværelsen ud. Dette var ifølge Henrik Lundtofte tilfældet for Peter-gruppens medlemmer, der både drak og tog ferietabletter "for at glemme det hele"²¹⁸, som Henning Brøndum formulerede det. Ifølge Peter

²¹⁴ Schiøler II (Rigsadvokaten, s. 60)

²¹⁵ Schiøler IV (Rapport, 29/10 1945, anklageforhold 1C)

²¹⁶ Christiansen, 1950:52

²¹⁷ Emkjær, 2000:124

²¹⁸ Lauridsen (red.), 2007:147

Øvig Knudsen havde også Ib Birkedal-Hansen og andre gestapoansatte et voldsomt forbrug af alkohol og narkotiske stoffer som amfetamin.²¹⁹ Vi finder dog ikke i en eneste af kilderne tegn på, at medlemmerne af gruppen skulle have drukket alkohol i umådeholdne mængder eller benyttet narkotiske stoffer – hverken inden eller under deres engagement i Schiøler-gruppen – hvilket må siges at være påfaldende.

9.1.4 Alder

Den ældste i Schiøler-gruppen var Poul Jensen (som blev kaldt ”farmand”) der med sine 37 år var 20 år ældre en gruppens yngste medlem Leif Møller, som var fyldt blot 17 år, da Schiøler-gruppen i slutningen af 1944 begyndte sit arbejde. De resterende medlemmer var mellem 20-32 år, hvilket betød at gennemsnitsalderen i gruppen var ca. 25 år. Der var altså fortrinsvist tale om unge mænd, og de Østfrontsfrivillige, der udgjorde halvdelen af gruppen, var desuden de yngste af alle de senere dømte ved retsopgøret.²²⁰ Unge mennesker er oftere præget af eventyrlyst, hvilket i *Under hagekors og Dannebrog* nævnes som en af årsagerne til, at danske mænd meldte sig til tjeneste i Waffen SS.²²¹ En del af årsagen til deres medlemskaber af nazistiske organisationer må ligeledes formentlig tilskrives, at unge menneskers holdninger er lettere at forme end ældre menneskers. Alderssammensætningen er desuden meget lig den i modstandsbevægelsens grupper²²², hvilket sandsynligvis afspejler, at det i høj grad er unge mennesker der tiltrækkes af spænding og ”action” og måske ikke tænker så meget over konsekvenserne, før de kaster sig ud i noget nyt.

9.1.5 Politisk overbevisning

I særligt én henseende adskilte Schiøler-gruppens medlemmer sig uden tvivl fra ”den almindelige dansker”. Alle gruppens medlemmer havde tidligere været tilknyttet en nazistisk organisation og var gået i tysk tjeneste, og de repræsenterede således kun en meget lille del af den danske befolkning. Fire fra gruppen havde været i Waffen SS og kæmpede på Østfronten (ligesom omkring 6000 andre danske mænd), og andre havde været i Schalburgkorpset eller arbejdet som vagtmænd i forskellige tyske korps i Danmark. Alle fra Schiøler-gruppen, undtaget

²¹⁹ Lauridsen (red.), 2007:109

²²⁰ Pedersen, 2000: 165

²²¹ Christensen et al., 1998:38

²²² Birkelund, 2008:600

Tage Petersen, var desuden medlemmer af DNSAP, og nogle få havde forinden været medlem af dennes ungdomsafdeling NSU. I den forstand afveg Schiøler-gruppens medlemmer altså fra resten af befolkningen, og der var altså ikke tale om *almindelige mænd*. I det følgende er det netop medlemmernes tilknytning til disse nazistiske organisationer og særligt deres ideologiske overbevisning, der vil blive behandlet.

9.2 Ideologi

Det foregående kapitel viste, at medlemmerne af Schiøler-gruppen på visse punkter adskilte sig fra "den almindelige dansker" – navnlig ved deres medlemskab af forskellige nazistiske organisationer inden indtræden i Schiøler-gruppen. For at undersøge, hvordan dette tilhørsforhold er opstået, er det oplagt at se på deres medlemskab af forskellige nazistiske organisationer. Det bliver således relevant at gennemgå den ideologiske skoling i DNSAP, NSU og Waffen SS.²²³

9.2.1 DNSAP

Schiøler-gruppemedlemmernes medlemskab af DNSAP er helt afgørende for forståelsen af, hvorfor de kom i forskellige former for tysk tjeneste – eksempelvis som marinevægter, i Schalburgkorpset eller frivillig på østfronten. Alle medlemmer af gruppen, bort set fra Tage Petersen, var således medlem af DNSAP.

DNSAP var fra partiets oprettelse i november 1930 til dets opløsning i maj 1945 en næsten tro kopi af det tyske NSDAP. I modsætning til nazisterne i Holland, Frankrig og Norge var de danske nazister ukritiske over for den tyske nazisme. De tyske sejre blev fulgt med begejstring, og interesserne mellem Danmark og Tyskland blev anset som sammenfaldende. De til partiet tilknyttede blade *National-socialisten* og *Kamptegnet* formidlede begge antisemitismen på trods af, at Danmark med sine omtrent 7000 jøder svært kunne siges at have det påståede "jødeproblem". Antisemitismen blev sammenkoblet med antikommunismen i et frådende udfald mod de "jødisk-bolsjevikiske horder". På trods af den åbenlyse imitation af NSDAP var DNSAP dog et *dansk* nationalistisk parti.²²⁴ Man ønskede partiskellene ophævet (og dermed indførelsen af DNSAP som det eneste parti) samt førerprincippet indført. Hvilke samfundsforandringer der reelt skulle indføres, var der dog ikke klare bud på i partiets valgprogrammer. Som John T.

²²³ Det kunne ligeledes være relevant at beskrive Schalburgkorpsets ideologiske skoling, men grundet omfangsloftet for specialet og det faktum at kun to af medlemmerne af Schiøler-gruppen havde en fortid i dette korps, har vi valgt at udelade denne beskrivelse.

²²⁴ Lauridsen, 2002:55-81

Lauridsen gør opmærksom på, var det ikke nødvendigt, da man blot kunne rette blikket mod nabolandet mod syd, hvor man havde afskaffet arbejdsløsheden, bygget motorvej og indført moderniseringer.²²⁵ Dette gjorde eksempelvis Poul Jensen, der under sin mentalundersøgelse fortalte, at en af grundene til, at han meldte sig ind i DNSAP, var sympatien for den tyske bolig- og beskæftigelsespolitik.²²⁶

Var man DNSAP'er tilhørte man på grund af hadet fra den øvrige befolkning et isoleret fællesskab – særligt i den sidste del af krigen. Mange bevægede sig således i snævre cirkler og så ofte kun andre nazister. Det nazistiske miljø var således ret lukket om sig selv. Faktisk var situationen for nazisterne i Danmark ligefrem en motivation til at melde sig som østfrontfrivillig. At lade sig hverve til Waffen SS kunne således være en flugt fra de forværede hjemlige forhold.²²⁷

DNSAP igangsatte allerede i sommeren 1940 internt hvervninger til tysk krigstjeneste i Waffen SS. Hvervningerne måtte dog foregå i det skjulte, da de ikke var lovlige. Det var allerede på dette tidspunkt, at Ib Ibsen og Helmut Mortensen lod sig hverve til Waffen SS, hvilket vi kommer ind på i et senere afsnit. Efter Tysklands angreb på Sovjetunionen i juni 1941 og dannelsen af Frikorps Danmark få dage efter, gik hvervningen ind i en ny fase. I hvervekampagnerne blev der hovedsageligt satset på plakater i det offentlige rum og annoncer i diverse blade og aviser, hvor man spillede på, at krigen på østfronten var et ”korstog” mod bolsjevismen. I de interne hvervekampagner gjorde man det nærmest til en pligt for kampduelige mandlige nazister at melde sig til tjeneste på østfronten. Presset på unge mænd i DNSAP var således stort, hvilket skal ses som en del af forklaringen på, at mænd som Christian Svendsen, Ib Ibsen og Helmut Mortensen meldte sig som østfrontfrivillige.²²⁸

9.2.2 NSU

I 1932 opstod ungdomsorganisationen NSU som en selvstændig del af DNSAP. I NSU overtog man de grundlæggende tanker om ungdomsopdragelse fra moderpartiet, og man ønskede at skabe en ungdom præget af nationalsocialistiske værdier, idealer og principper. I den nationalsocialistiske verdensanskuelse skulle ikke blot tankegodset påvirkes men *hele* mennesket - både kroppen, ånden og sjælen. Ligesom hos forbilledet Hitler Jugend i Tyskland, gik den fysiske træning hånd i hånd med den teoretiske undervisning i racelære, historie og

²²⁵ Lauridsen, 2002:145-149

²²⁶ Schiøler II (Mentalundersøgelse, 24/5 1947)

²²⁷ Christensen et al., 1998:45

²²⁸ Lauridsen, 2002:349-357

verdensanskuelse.²²⁹ Disse principper blev især efterlevet da C.F. von Schalburg blev udnævnt til landsungdomsfører i 1939. Inden von Schalburgs udnævnelse var NSU præget af interne stridigheder om den politiske linje, og NSU mindede i perioder mere om en spejderbevægelse, end en egentlig ideologisk ungdomsorganisation.²³⁰ Med Schalburg ved roret blev målsætningen anderledes klar og i formålparagraffen forfattet af Schalburg kunne man blandt andet læse følgende:

*”NSU stiller sig til Opgave at opdrage dansk Ungdom til jernhaard Disciplin, Pligt troskab, Kammeratskab og Offervilje. Opdragelsens Maal er en Aandelig, moralsk og legemlig beredt Ungdom. Beredt til at tjene DANMARK.”*²³¹

Man ville altså opdrage politiske soldater, der var villige til at ofre sig for Danmark, og dette betød, at drengene, blandt andet gennem de såkaldte *kamplege* og *tæveøvelser*, fik styrket deres mod og blev hårdføre.²³² I NSU havde man mulighed for at påvirke de unge i en meget tidlig alder, og både Ib Ibsen og Leif Møller var medlemmer som helt unge.²³³ Deres vej fra NSU ind i de danske eller tyske korps under besættelsen var i øvrigt ikke usædvanlig. En del NSU’er kom til at bistå besættelsesmagten, og fik ansættelse enten i et af de tyske vagtkorps, i Hipokorpset, eller i Schalburgkorpset.²³⁴

9.2.3 Waffen SS

Det var ikke kun tyskere, der kom til at tjene det Tredje Rige under 2. verdenskrig. Folk fra mange nationaliteter i Europa deltog som frivillige og ca. 6000 danskere lod sig hverve til krigstjeneste på østfronten i den nazistiske organisation Waffen SS. Frikorps Danmark blev oprettet på et antikommunistisk grundlag og udgjorde sammen med Division Wiking og Division Nordland²³⁵ de tre enheder, hvori langt de fleste danske frivillige kom til at tjene.²³⁶

²²⁹ Kirkebæk, 2010:104

²³⁰ Kirkebæk, 2010:32-37

²³¹ Kirkebæk, 2010:102

²³² Kirkebæk, 2010:123-24

²³³ Leif Møller var medlem allerede fra 12-13-års alderen (Schiøler II (Retsbogen, s. 25-27)), og Ib Ibsen blev ligeledes medlem i en ung alder (Schiøler II (Mentalundersøgelse, 6/6 1947)).

²³⁴ Kirkebæk, 2010:269

²³⁵ Ikke at forveksle med *Regiment Nordland*, der var et regiment under Division Wiking. Division Nordland var en ny division, der ved reorganiseringen i foråret 1943 sammen med Division Wiking kom til at udgøre III germanske Panserkorps. Det gamle Regiment Nordland kom til at udgøre grundstammen i den nyoprettede Division Nordland(Christensen et al., 1998:187).

Regiment Nordland blev ved en ordre fra Heinrich Himmler oprettet i april 1940 og den systematiske hvervning af skandinaviske frivillige blev iværksat hen over sommeren. Størstedelen af de danske frivillige blev underlagt dette regiment, som senere kom til at høre under Division Wiking.²³⁷ Iblant disse tidligt rekrutterede frivillige var både Ib Ibsen og Helmut Mortensen. Førstnævnte lod sig hverve i juni 1940 og var således blandt de allerførste danske frivillige. Helmut Mortensens lod sig ligeledes hverve i 1940, men vi kender ikke det præcise tidspunkt for hvervningen. Dette var inden angrebet på Sovjetunionen i juni 1941, hvorefter Frikorps Danmark blev oprettet, som trods sin modtagelse af den noget lunkne ”billigelse” fra den danske regering alligevel fik en officiel blåstempling.²³⁸ Det var således også inden den åbenlyse og intensive hvervekampagne blev sat i værk, som beskrevet i afsnittet om DNSAP. Efter oprettelsen af Frikorps Danmark blev rekrutteringsgrundlaget noget bredere, da forskellige ikke-nazistiske grupperinger med antiparlamentariske og antikommunistiske holdninger nu også kunne tænkes at melde sig til tysk krigstjeneste.²³⁹ Det er derfor sandsynligt, at folk, der meldte sig frivilligt allerede inden den kommunistiske trussel var blevet reel, inden propagandaapparatet blev sat i gang til støtte for sagen og inden regeringen gav sin ”billigelse”, har hørt til den del af de danske nazister, der var mest ivrige og stålsatte i deres overbevisning. Til disse hørte altså både Ib Ibsen og Helmut Mortensen.

Man forsøgte i Waffen-SS at skabe den politiske soldat, der var gennemsyret af sin verdensanskuelse. Dette galt også i det formelt upolitiske Frikorps Danmark, hvor målsætningen var, at ethvert medlem skulle gøres til en urokkelig nationalsocialist.²⁴⁰ Det var blevet stillet de frivillige i udsigt, at Frikorpsset skulle være upolitisk, hvilket det da også var på papiret. Virkeligheden blev dog en ganske anden – særligt efter den ivrige nationalsocialist og karismatiske leder von Schalburg i februar 1942 blev kommandant for Frikorps Danmark.²⁴¹ Mortensen gav under retssagen udtryk for, at Schalburg *”gjorde et meget sympatisk indtryk på ham og på overbevisende maade argumenterede for det retfærdige og nødvendige i den tyske kamp mod Rusland”*.²⁴² I Schalburgs udlægning måtte denne kamp kæmpes, ellers ville *”den [Bolchevismen] vælte ned over hele Verden og kvæle os i en evig Trældom.”*²⁴³

²³⁶ Christensen et al., 1998:10-11

²³⁷ Christensen et al., 1998:84

²³⁸ Christensen et al., 1998:11

²³⁹ Christensen et al., 1998:46

²⁴⁰ Christensen et al., 1998:277

²⁴¹ Christensen et al., 1998:139

²⁴² Schiøler II (Mentalundersøgelse, 24/5 1947)

²⁴³ Kirkebæk: 2008:85

Officererne i Waffen SS blev ikke blot uddannet militærfagligt. Det var lige så vigtigt, at de blev i stand til at videregive den nazistiske ideologi til de underordnede, hvilket blandt andet afspejledes i et højt timeantal for faget "Verdensanskuelse" på junkerskolerne. Skoling var mest intensiv på junkerskolerne, men også de menige fik konkret undervisning af denne slags. Eksempelvis fik de menige i Regiment Nordland, hvor både Ib Ibsen og Mortensen tjente, hver uge to timers undervisning i verdensanskuelse.²⁴⁴

Helt afgørende for den ideologiske skoling var dog, at hverdagen i det hele taget var gennemsyret af den nazistiske ideologi: Officerernes taler, indholdet i radioudsendelser de menige lyttede til, sange ved kammeratskabsaftener, nazistiske blade og andet læsestof (såsom "Fædrelandet" og "Kamptegnet") og film der blev vist. Hvor officererne blev skolet i en "akademisk" verdensanskuelse, var påvirkningen af de menige mere "slagordspræget": "*Der var i højere grad tale om en formidling af symboler og følelser end af teorier*".²⁴⁵

Synet på den russiske fjende var naturligvis præget af denne ideologiske skoling. De danske østfrontfrivillige så generelt russerne som uselvstændige, primitive og dyriske soldater. Som en af de frivillige skriver i et brev til pårørende i Danmark: "*Min mening om de fleste russere er den, at de ikke er mennesker, men dyr*".²⁴⁶ Der skete altså en form for dehumanisering af de russiske fjender, som – jævnfør Christopher Browning i afsnittet *Täterforskning* – må have skabt en distance, der var vigtig for, at de kunne slå fjenden ihjel.

9.2.4 Ideologifællesskab

Der er ikke tvivl om, at medlemmerne af Schiøler-gruppen har været påvirket af den ideologiske skoling i de nazistiske organisationer. Det går igen overalt i retssagsmaterialet, at det særligt var det antikommunistiske indhold i ideologien, der lå til grund for deres gerninger. Det gennemgående tema i Ib Ibsens forsvarsskrift *Til eftertanke...* er netop den kommunistiske trussel – både internationalt ved den russiske kommunistiske trussel mod Europa men også nationalt ved modstandsbevægelsens virke.²⁴⁷

Det er ligeledes det antikommunistiske, men også sympatien for den effektive styreform, der er dominerede ved Poul Jensens ideologiske overbevisning.²⁴⁸ Også Mortensen var, som det

²⁴⁴ Christensen et al., 1998:288-297

²⁴⁵ Christensen et al., 1998:295

²⁴⁶ Christensen et al., 1998:337

²⁴⁷ Ibsen, 2000:17

²⁴⁸ Schiøler II (Mentalundersøgelse, 24/5 1947)

fremgår i det foregående, stærkt optaget af det antikommunistiske i den nazistiske ideologi. Det antikommunistiske var dog også det – med danske øjne og i efterkrigstiden – mest ”spiselige” ved nazismen og var derfor en forklaring på deres gerninger, som de anklagede ved retsopgøret kunne benytte, der om noget kunne vække en vis forståelse. Det antisemitiske har dog, som vi har vist i de foregående afsnit, været en afgørende del af den ideologiske skoling, gruppens medlemmer modtog i de forskellige nazistiske organisationer og kan derfor ikke undgå at have sat spor i deres ideologiske overbevisning. Antisemitismen og antibolsjevismen var da også sammensmeltet til en sammenhængende konstruktion i den nazistiske ideologi – jævnfør afsnittet om DNSAP – hvorfor de ikke kan adskilles.

Schiøler-gruppe-medlemmernes ideologiske overbevisning havde en særlig drejning, der formentlig var et resultat af deres fortid i Waffen SS og Schalburgkorpset. Der var tale om en særlig militærpræget, patriotisk og antikommunistisk udgave af nationalsocialismen. Som nævnt, beundrede Mortensen von Schalburg, som om nogen, set med Mortensens øjne, inkarnerede en nationalsocialistisk patriotisk soldat. I *Til eftertanke...* kredser Ib Ibsen i særdeleshed om den slaphed og materialisme, der førte til ydmygelsen den 9. april. Det var skammen herfra, der var med til at motivere hans indtræden i Waffen SS.²⁴⁹ Det var da også kun få måneder efter besættelsen, at Ib Ibsen lod sig hverve til tysk krigstjeneste. En del af deres soldateretos var desuden, at man som soldat i Waffen SS aldrig overgav sig. Noget af denne identitet har de formentlig taget med sig til Schiøler-gruppen. Som Ib Ibsen skriver i sit forsvarsskrift: *”Man bør ej heller glemme, at svigte vor overbevisning kunne vi heller ikke. Netop det ville jo have været landsforræderi og faneflugt.”*²⁵⁰

En anden afgørende del af deres ideologiske overbevisning var synet på 2. Verdenskrig: *”Hele verden stod i flammer, og det var efter vor opfattelse den afgørende kamp mellem det frie nationale Europa og den internationale kommunisme.”*²⁵¹ Det var altså en total kamp, en skæbnekamp, hvor man ikke kunne forestille sig en fremtid, hvor de allierede – og dermed også kommunismen – stod tilbage som vindere. Dette kan være med til at forklare, at gruppen kæmpede videre på et tidspunkt, hvor krigen så ud til at falde ud til de allieredes fordel. Et spinkelt håb om en pludselig tysk genrejsning kan dog også have været med til at forklare, at gruppen fortsatte sit virke. Det var en udbredt overbevisning inden for nationalsocialistiske

²⁴⁹ Ibsen, 2000:37

²⁵⁰ Ibsen, 2000:54

²⁵¹ Ibsen, 2000:54

kredse, at Hitler rådede over hemmelige våben, der kunne vende krigslykken.²⁵² Flere af gruppens medlemmer havde ligeledes taget denne tanke til sig, og Ib Ibsen nævnte disse våben i talen ”Krigens sidste fase”, som Ibsen arbejdede på hen over sommeren 1944 og blev sendt i radioen den 25. september 1944.²⁵³ Derudover gav Poul Jensen udtryk for sin tro på, at ”*tyskerne var i besiddelse af effektive hemmelige vaaben*”.²⁵⁴

Ifølge Christopher Browning var dehumanisering af de jødiske ofre en væsentlig årsag til, at mændene fra 101. Reservepolitibataljon var i stand til at slå dem ihjel. På østfronten forekom der, som tidligere beskrevet, ligeledes dehumanisering af den kommunistiske fjende. Spørgsmålet er dog, om der også skete en dehumanisering af de danske kommunister.²⁵⁵ Der lader dog til at have været en form for respekt for modstandsfolkene. I sit forsvarsskrift nævner Ib Ibsen, at han på sin vis godt kunne forstå modstandsfolkene og respekterede dem for at kæmpe for det, de troede på. Samtidig skriver han dog, at en del af modstandsbevægelsens medlemmer var fuldstændig skruppelløse: ”*Det var ikke unge idealister. Det var rovdyr. Det var rovdyr, det måtte være tilladt at forsvare sig imod...*”.²⁵⁶ Dehumanisering har således muligvis været et træk ved gruppens måde at se på modstandsbevægelsen. Deres syn på medlemmerne af modstandsbevægelsen har dog muligvis ikke været så domineret af dehumanisering, da modstanderne herhjemme var *danske* kommunister og derfor ikke inkarnerede den fremmedhed og andethed, som den *russiske* kommunist gjorde på østfronten. På grundlag af det til rådighed havende kildemateriale, er det dog vanskeligt at konkludere noget entydigt om den eventuelle dehumanisering af modstandsfolkene.

9.3 Skæbnefællesskab

Det ville dog være en fejl, hvis deres fællesskab udelukkende defineres som ideologisk. Fællesskabet – og de handlinger de udførte som medlemmer heraf – var i høj grad givet af den situation mændene befandt sig i. Ib Ibsen forklarede deres handlinger således:

²⁵² Eksempelvis *Stormfanen* spreder dette budskab i novemberudgaven 1944; ”*Den Tid er slet ikke langt borte, hvor det atter vil blive Germaneren, der fører an, og det tilmed med nye Vaaben, som én gang for alle tilintetgør Roosevelts og Churchills bestialske og forbryderiske Planer.*” (Kirkebæk, 2010:371).

²⁵³ Schiøler V (Oversættelse af artiklen, anklagepunkt 26 C)

²⁵⁴ Schiøler II (Mentalundersøgelse 24/5 1947)

²⁵⁵ Alle medlemmer af modstandsbevægelsen var naturligvis ikke kommunister, men Schiøler-gruppen skelnede ikke mellem forskellige politiske grupperinger indenfor bevægelsen, men anså alle som værende kommunister.

²⁵⁶ Ibsen, 2000:53

"Politisk vil jeg ikke forsvare de modforanstaltninger, der efterhånden fulgte fra vores side, thi de var mere bestemt af menneskelige reaktioner. De havde for så vidt overhovedet ikke politiske formål. Det var nødværgehandlinger, der alene tilsigtede at redde dem, der endnu ikke var dræbt"²⁵⁷.

Ifølge Ibsen var det altså ikke ideologien, der motiverede voldsomme aktioner fra gruppens side, men selve situationen med et stigende antal likvideringer af nationalsocialister. Det var en "menneskelig reaktion", som Ib Ibsen udtrykker det. Man skal dog ikke godtage forklaringen om, at det blot var med formålet at forhindre flere drab på nationalsocialister. Som redegørelsen har vist, skal flere af aktionerne forstås som hævnakter fra gruppens side. Hævn var efter alt og dømme en helt afgørende motivation for de mange drab, Schiøler-gruppen foretog. Ifølge Stefan Emkjærs undersøgelser af modstandsbevægelsens stikkerlikvideringer, lå der til tider muligvis også et hævnmotiv bag disse. Emkjær betegner dette – i forbløffende overensstemmelse med Ib Ibsens ovenstående citat – som en *"ganske menneskelig reaktion, navnlig mod slutningen af besættelsen, hvor kampen skærpedes"*.²⁵⁸ Emkjær gør desuden opmærksom på, at grundlaget for de likvideredes skyld – beviserne for at de faktisk var stikkere – i mange tilfælde var usikkert, samt at blot medlemskab af et nazistisk parti kunne udgøre et legitimt grundlag for likvidation.²⁵⁹ Dette faktum giver støtte til forklaringen om en "menneskelig reaktion" fra Schiøler-gruppens side – uden at dette i øvrigt skal forstås som en moralsk forsvarlig reaktion. Med stadig flere venner og bekendte, der blev ofre for modstandsbevægelsens likvidationer – i nogle tilfælde udelukkende for at være medlem af DNSAP – reagerede Schiøler-gruppen og bevægede sig ind i en voldsspiral, hvor vold avlede mere vold. Redegørelsen har netop vist, at der skete en radikaliseringsproces af gruppens handlinger. Der er således nærliggende at se denne udvikling som en reaktion på modstandsbevægelsens stigende brutalitet og forråelse frem mod kapitulationen.

Schiøler-gruppens handlinger kan således ses som udspringende af modsætningsforholdet med modstandsbevægelsen, hvilket resulterede i den vendettalignende konflikt, som Henrik Lundtofte gør opmærksom på eksisterede mellem de dansk-tyske grupper og modstandsbevægelsen. Gruppemedlemmerne har formentlig ikke opfattet det muligt at bryde ud af det nationalsocialistiske fællesskab, hvis de overhovedet skulle have tænkt denne tanke. En helt objektiv barriere som besværligheden ved at få et almindeligt arbejde, når man først var

²⁵⁷ Ibsen, 2000:57

²⁵⁸ Emkjær, 2000:78

²⁵⁹ Emkjær, 2000:79 & 174

blevet stemplet som nazist – eksempelvis ved at have været medlem af Frikorps Danmark – har uden tvivl betydet meget for denne opfattelse.²⁶⁰ Det nazistiske miljø var, som tidligere nævnt, enormt lukket om sig selv. Som afsnittet *Social identitetsteori* gør opmærksom på, er der en sammenhæng mellem at opfatte barrierer mellem grupper som uigennemtrængelige og have en forskydning af selv-kategoriseringen mod social identitet frem for personlig identitet. Man kan således forestille sig, at Schiøler-gruppens medlemmer i høj grad har haft en fælles social identitet, som de har delt med andre nationalsocialister. Ifølge Social identitetsteori kan man dog sagtens have andre sociale identiteter på samme tid, og det familieliv, som nogle af dem også levede ved siden af arbejdet i Schiøler-gruppen, kan have virket som en modvægt til det nationalsocialistiske fællesskab, hvor modsætningen til modstandsbevægelsen var i centrum. Med tiden og udviklingen i modstandsbevægelsens arbejde kom medlemmerne af gruppen dog til i højere og højere grad at bruge deres tid sammen med de andre medlemmer af gruppen og flere af dem begyndte at overnatte på Politigården. Dette har formentlig betydet, at den sociale identitet blev stadig mere dominerende i deres selv-kategorisering. I den sidste tid før kapitulationen – måske de sidste par måneder – har der sikkert ikke eksisteret andet for dem end modsætningsforholdet med modstandsbevægelsen.

Det er svært at forestille sig, at Schiøler-gruppen overhovedet havde eksisteret, hvis det ikke var for deres ideologiske overbevisning. Hvor den ideologiske overbevisning således fungerer som en god (del)forklaring på at gruppens medlemmer kom ind i de nazistiske organisationer og vedblev at være medlemmer af Schiøler-gruppen, har den dog ikke megen forklaringskraft overfor, hvorfor der skete en radikaliseringsproces i deres handlinger frem mod kapitulationen. Her er det vores vurdering, at det særligt var modstandsbevægelsens stigende antal likvideringer og sabotage, der fremprovokede en radikaliseringsproces. Med andre ord er det formentlig i højere grad *skæbnefællesskabet*, der er afgørende for radikaliseringsprocessen end *ideologifællesskabet*. Henrik Lundtofte har samme tese om terroristen Henning Brøndums motivation for arbejdet i Peter-gruppen: "*Snarere end et forsvar for nazismen som idé var han formodentlig villig til at forsvare miljøet af danske nazister og frivillige.*"²⁶¹ For Brøndum var det således også *fællesskabet* og i mindre grad det ideologiske indhold, der var afgørende for motivationen.

²⁶⁰ Christensen et al., 2009:371

²⁶¹ Lauridsen (red.), 2007:153

Dette er dog ikke det eneste, der kan forklare Schiøler-gruppens handlinger. Lydighed, brutalisering, gruppepres, mm., må også have spillet en rolle og vil blive undersøgt i de følgende afsnit.

9.4 Lydighed

Det var almindeligt, at gerningsmænd under anklage for forbrydelser begået under Holocaust forsøgte at forklare deres handlinger med, at de blev udført under ordrer. Christopher Browning viser dog, at mændene i 101. reservepolitibataljon havde mulighed for at sige fra, hvis de ikke følte sig i stand til at udføre drabene. Spørgsmålet er dog i første omgang, om Schiøler-gruppens aktioner var underlagt ordrer og først herefter, om de havde mulighed for at nægte at adlyde. Gruppens tilknytning til ET og Abwehr bør derfor berøres yderligere.

9.4.1 ET

Redegørelsen for Schiøler-gruppens handlinger viser, at gruppen kun undtagelsesvist udførte aktioner på baggrund af specifikke ordrer fra ET. Selvom afdeling 2 var under løjtnant Kjærs ledelse, er vi aldrig stødt på udsagn om, at aktioner var beordret af denne. Man må gå ud fra, at gruppen ville have gjort opmærksom på det i forbindelse med retssagen, hvis nogle af aktionerne blev udført efter ordre fra overordnede i ET. Det eneste tilfælde hvor de hævder dette, er ved aktionen i Blågårdsgade, hvor de sprænger nogle caféer i luften.²⁶² Schiøler-gruppen har dog uden tvivl været påvirket af den kultur der eksisterede i ET og de metoder man benyttede sig af her – for eksempel ved at lade sig inspirere af de øvrige selvstændige gruppers arbejde. Mest afgørende for gruppens arbejde og den radikaliseringsproces de gennemgik er dog formentlig at terror – den såkaldte modterror – fra øverste sted var et accepteret middel mod modstandsbevægelsen. Så selv om gruppen arbejdede meget selvstændigt, er det utænkeligt, at gruppen skulle have handlet som den gjorde, hvis det ikke var for indførelsen af modterroren i Danmark. Redegørelsen har dog samtidig vist, at gruppen udførte aktioner bag om ryggen på ET og dermed gik videre i deres arbejde, end de havde mandat til.²⁶³ I forhold til ledelsen i ET kan Schiøler-gruppen således ikke dække sig ind under, at de handlede efter ordrer.

²⁶² Se afsnittet *Hævn for drab på Blågårds Plads*

²⁶³ I denne henseende adskiller Schiøler-gruppen sig således væsentligt fra Peter-gruppen, hvor den klare kommandovej var dominerende (jævnfør afsnittet *Historiografi*).

9.4.2 FAT II

I forhold til ledelsen i FAT II i Viborg så det dog anderledes ud. På den ene side, var der flere af Schiøler-gruppens handlinger, der var på Helmuth Clissmanns ordrer. Men på den anden side, og dette er det paradoksale, var det i flere tilfælde på grund af dennes ordrer eller indgriben, at gruppen *ikke* foretog voldsomme aktioner med uskyldige ofre som konsekvens. Ved den bemærkelsesværdige aktion mod Café Luna var det Clissmann, der sørgede for, at attentatet ikke gik ud over uskyldige. Som det følgende skal vise, var der flere planlagte aktioner mod uskyldige mennesker, som Clissmann fik forhindret – i disse tilfælde ved at beordre dem til at afstå fra at foretage dem.

I slutningen af november 1944 blev en ven af Erling Eriksen likvideret i Nakskov. Som følge heraf ønskede gruppen at hævne sig og man planlagde at dræbe en række borgere fra Nakskov. Hvordan Clissmann er blevet involveret i planerne er usikkert, men som det var tilfældet med aktionen mod Luna, henvendte gruppens sig formentlig til Clissmann, fordi de skulle bruge våben eller assistance. De planlagte likvideringer af borgerne i Nakskov blev imidlertid ikke til noget, da Clissmann frarådede gruppen at føre planen ud i livet. Begrundelsen var ifølge Clissmann, at gruppens medlemmer ville vække for meget opsigt i Nakskov, hvilket ikke harmonerede med kravet om, at gruppens medlemmer skulle forholde sig anonyme indtil en eventuel invasion.²⁶⁴

En anden påtænkt aktion gik ud på at dræbe en række fremtrædende politikere og kendte personer i Danmark, heriblandt den tidligere (og senere) statsminister Vilhelm Buhl. Planen var at sende brevbomber til de pågældende personer.²⁶⁵ Materialerne til bomberne blev dog aldrig skaffet. Clissmann havde talt med gruppen om aktionen, og havde forklaret, at han på grund af aktionens alvorlige karakter havde været nødt til at indhente samtykke fra Werner Best, men at Best havde sat sig imod udførelsen af aktionen. I virkeligheden havde mødet med Best dog aldrig fundet sted. Han mente, at skuffelsen indenfor gruppen ikke blev så stor, hvis man troede, at beslutningen kom fra øverste instans.²⁶⁶ Det er usikkert, hvorfor Clissmann modsatte sig aktionen, men det er muligt – ligesom det var tilfældet med den påtænkte aktion mod borgerne i Nakskov – at det var risikoen for, at deres anonymitet blev sat over styr, der var hans bekymring. Derudover er det muligt at Clissmann ikke ønskede at medvirke til at uskyldige mennesker blev dræbt. Dette er et gennemgående træk ved de påtænkte aktioner, som Clissmann modsatte sig. I

²⁶⁴ Schiøler VI (Rapport, 20/8 1945, anklagepunkt 65 C)

²⁶⁵ Schiøler V (Rapport, 9/10 1945, anklagepunkt 29 D)

²⁶⁶ LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, Kontor for straffesager, 1919-1951 Straffejournaler, 1947, nr. 1877-1946 (Rapport, 27/9 1947)

breve fra forskellige af Clissmanns bekendte tilsendt dennes sagfører, bliver det gentagne gange forklaret, at Clissmann ikke var en fanatisk nazist. I et enkelt brev hævder Professor Rehmann i Aachen ligefrem, at ”...Herr Clissmann in innerliche Opposition zum Naziregim stand...”²⁶⁷. Og i et brev fra en veninde i Hannover – som kendte Clissmann fra sin tid som stenografist ved tyske gesandtskab i København – forklarede hun, at Clissmann var imod den tyske terrorpolitik i Danmark.²⁶⁸ Som det fremgår af afsnittet om Abwehr, var en mindre del af personalet antinazister. Abwehr var netop ikke fra dens oprettelse en nazistisk organisation (som SS, SD osv.), hvilket også var en af årsagerne til, at den blev nedlagt i løbet af 1944. Clissmann har sandsynligvist hørt til denne naziskeptiske og moderate del af Abwehr.

Schiøler-gruppens ledelsesforhold bliver dog væsentligt mere kompliceret, hvis man betragter gruppens interne kommandostruktur. Det var ofte, at medlemmer af gruppen gav udtryk for, at bestemte handlinger blev udført, fordi de var ordrer fra Ib Ibsen. Det er således relevant at undersøge, hvad Ib Ibsens lederrolle var, og dernæst, hvad konsekvensen var, hvis man ikke udførte ordrene.

9.4.3 Ib Ibsens lederrolle

Det står klart, at Ib Ibsens selv efter gruppens naturlige nedlæggelse ved arrestationen af gruppens medlemmer fortsat følte sig som gruppens leder. Han forsøgte at styre de enkeltes udtalelser i retssagen og gav – som tidligere nævnt – udtryk for, at han var ”tilhænger af det autoritære styre”. Spørgsmålet er dog, hvor enerådig denne lederrolle i virkeligheden var.²⁶⁹ Gruppens første aktion var igangsat af Helmut Mortensen, der var venner med den nazistiske barber Yngve Nielsen, og i hvert fald én aktion (som resulterede i drab) stod Christian Svendsen bag.²⁷⁰ I afsnittet *Arkitekten* argumenteres der ligeledes for, at mordet på Arkitekten formentlig er noget, de er blevet enige om i fællesskab, og desuden er aktionen mod Café Luna, kommet i stand på grund af Mortensens henvendelse til Ib Ibsen. Initiativerne til de forskellige aktioner kom altså fra flere af gruppemedlemmerne. Men som de øvrige aktioner viser, var det dog ved

²⁶⁷ LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, Kontor for straffesager, 1919-1951 Straffejournalsager, 1947, nr. 1877-1946 (Brev, 14/7 1947)

²⁶⁸ LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, Kontor for straffesager, 1919-1951 Straffejournalsager, 1947, nr. 1877-1946 (Brev, 7/8 1947)

²⁶⁹ Clissmann beskrev Ibsen som ”primus inter pares”, men gav udtryk for, at Ib Ibsen aldrig fik formelt lederskab over Irmer-gruppen (LAK, Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, kontor for straffesager, straffejournalsager 1947/nr. 1877 (Retsbogen, 19/9 1947). Det er dog sandsynligt, at ET gav ham formelt lederskab over Schiøler-gruppen – særligt efter gruppen blev en selvstændig afdeling og fik egne lokaler på Politigården.

²⁷⁰ Schiøler VII (Rapport, 24/5 1945, anklagepunkt 97 C)

adskillige lejligheder Ib Ibsen, der gav ordrer til likvideringer, anholdelser osv. Gruppemedlemmernes egne initiativer ved andre lejligheder taler dog for, at de i høj grad alle var motiveret for det arbejde de udførte, og ikke – som mange af dem påstod under retssagen – var imod gruppens arbejde og forsøgte at sabotere aktionerne. Som det fremgår af afsnittet *Attentatet mod Cafe Luna*, herskede der en kammeratlig stemning i gruppen, hvilket sandsynliggør, at man har kunnet diskutere, hvad gruppen skulle foretage sig. Dette bakkes ligeledes op af kildematerialet, hvor medlemmer gentagne gange fortæller, at man i gruppen diskuterede de forskellige aktioner – ofte på Café Mandarinen, hvor gruppen holdt til inden de fik kontorer på Politigården. Når Ib Ibsen alligevel var de facto leder af gruppen, var det sikkert fordi, han havde ambitionerne om at være leder, og i øvrigt var en karismatisk person med en vis intellektuel kapacitet, der formåede at få folk til at lytte og adlyde. Derudover var det Ibsen selv, der til at begynde med havde opsøgt mændene og overtalt dem til at slutte sig til gruppen. Medlemmerne kan derfor have følt sig forpligtet overfor hans ordrer som følge af deres mere eller mindre frivillige accept af Ibsen som lederen. Den politiske kultur i den nazistiske ideologi, der netop dyrkede førerprincippet, kan også have været medvirkende til, at medlemmerne har følt sig forpligtet til at adlyde Ibsen. De medlemmer, der havde været på Østfronten kan desuden have taget den ekstreme disciplin fra Waffen SS til sig og derfor følt sig forpligtet til at adlyde Ibsens ordre. Vold eller trusler om vold var et flittigt brugt redskab blandt de frivillige på østfronten, når disciplinen skulle opretholdes.²⁷¹ Disciplinen bestod således ikke udelukkende af officielle sanktioner, men var internaliseret i den enkelte, som opfattede det som sin ubetingede pligt at adlyde ordrer.

Stanley Milgrams lydighedseksperimenter, som Browning benytter sig af, kan ligeledes understøtte en almenmenneskelig tendens til at adlyde autoriteter. I Milgrams forsøg var det en læge i hvid kittel, der var autoriteten. Her var altså tale om en autoritet med en særlig faglig ekspertise, der vejledte de intetanende forsøgsobjekter. Anderledes forholdt det sig i Schiølergruppen, hvor det var Ib Ibsen, der var den reelle leder. Denne havde ingen særlig faglig eller praktisk erfaring, der adskilte ham fra de andre og han var således ikke udstyret med en særlig faglighed, der kunne få de øvrige gruppemedlemmer til at tro, at Ib Ibsen var bedre til at vurdere, hvordan man skulle handle i en bestemt situation. Dette afviser dog ikke, at lydighed over for en autoritet har spillet en rolle for mændenes villighed til at udføre arbejdet i Schiølergruppen.

Som det fremgår af det foregående og af kildematerialet generelt, var det vigtigt for Ib Ibsen at blive opfattet som og fungere som leder af gruppen. Ligesom det ifølge Henrik

²⁷¹ Christiansen et al., 1998:323

Lundtofte var tilfældet med Henning Brøndum, har ærgerrighed således formentlig været afgørende for Ibsens engagement i gruppen.

9.4.4 Konsekvenserne af ulydighed

Flere af medlemmerne hævdede, at de adlød Ib Ibsens ordrer fordi de frygtede for konsekvenserne, hvis de nægtede. Spørgsmålet er dog, om dette var en reel bekymring eller blot en undskyldning, der skulle tjene til formildelse af deres straf. Når Erling Eriksen tilsyneladende var nødt til at skrive et falsk trusselsbrev til sig selv for at blive fritstillet, kunne det tyde på, at det ikke var helt ligetil at komme ud af gruppen. Både Ib Ibsen og Helmuth Clissmann lagde dog vægt på, at man ikke kunne bruge et medlem, der ikke var motiveret for sagen. At Eriksen havde modtaget et trusselsbrev fra modstandsbevægelsen ændrede ikke på den potentielle trussel, han kunne udgøre, hvis han skiftede side. Spørgsmålet er dog, om ikke det netop var gruppens vished om Eriksens fortsatte loyalitet, der var udslagsgivende for, at han fik lov til at forlade gruppen. Eriksen var en overbevist nationalsocialist, der blot var for "nervøs" til det arbejde, gruppen netop havde påbegyndt, da han søgte ud. Det er derfor sandsynligt, at det var muligt at komme ud af gruppen, hvis man havde dens tillid men blot følte at gruppen gik for vidt i sine metoder.

9.5 Brutalisering

Det står klart på baggrund af redegørelsen, at Schiøler-gruppen gennemgik en radikaliseringsproces i løbet af den tid, gruppen eksisterede. Denne proces må delvist ses som resultatet af en *brutalisering*, som både kan ses som årsag og effekt. Som årsag kan brutalisering ses som en del af forklaringen på, at de var i stand til at udføre voldshandlingerne, men brutaliseringen kan samtidig ses som en effekt af andre processer. Brutalisering som årsag kræver ikke den store forklaring. Det må stå klart, at jo mere brutaliseret en person bliver, jo lettere bliver det at udføre voldshandlinger, hvorved brutalisering kan være med til at forklare, hvorfor Schiøler-gruppens medlemmer blev så radikaliserede. Det vanskelige er dog at forklare brutalisering som årsag af andre processer. I det følgende vil vi forsøge at forklare brutaliseringen ud fra **1)** gruppemedlemmernes fortid, **2)** ved den sociale dynamik i gruppen og **3)** ved den generelle brutaliseringsproces for alle parter i den sidste del af besættelsestiden.

9.5.1 Gruppemedlemmernes fortid

Schiøler-gruppens medlemmer havde alle en fortid i forskellige nazistiske organisationer, hvor de kunne være blevet brutaliseret af de opgaver, de blev sat til at udføre. Både marinevægtere og medlemmer af Schalburgkorpset kunne have været ude for at skulle bruge vold i forbindelse med deres tjeneste. Det fremgår dog ikke af retssagsmaterialet, om de medlemmer af Schiøler-gruppen, der havde været medlem af disse korps, skulle have været ude for sådanne episoder. Formentlig ville de være blevet afhørt om sådanne, hvis der havde været konkrete episoder, hvor der var ofre for deres vold. Når medlemmernes fortid blev omtalt var det altid med henvisning til tiden på østfronten. Her skete der helt klart en brutalisering af soldaterne, selvom vi desværre ikke ved, hvad de enkelte medlemmer, der havde været på østfronten, var ude for under deres tjeneste i Waffen SS. Brutalisering af tiden ved østfronten er desuden en forklaring på Henning Brøndums handlinger, som Henrik Lundtofte jævnfør historiografien tager i anvendelse. Denne fortid kan således være med til at forklare, at mændene i Schiøler-gruppen var i stand til at påbegynde den del af deres arbejde, der inkluderede likvideringer, tortur, osv. Det er i den forbindelse værd at lægge mærke til, at flere af de første kommunistiske modstandsgrupper, der opstod i Danmark, inkluderede mange tidligere spaniensfrivillige.²⁷² Her kan krigens brutaliserende virkning altså også tænkes at have spillet en rolle for, at de aktivt involverede sig i modstandsarbejdet.

Brutalisering har dog vanskeligt ved at forklare, at der skete en radikaliserings af Schiøler-gruppens handlinger igennem dens levetid. Dette må til dels forklares med, at der *løbende* skete en brutalisering af medlemmerne, hvilket vi skal se på i de to følgende afsnit.

9.5.2 Den sociale dynamik i gruppen

Redegørelsen for Schiøler-gruppens handlinger viser, at gruppemedlemmerne på forskellig vis pressede hinanden til at begå voldsomme handlinger som eksempelvis likvideringer. Som det fremgår af afsnittet *Den godtroende entreprenør* blev Leif Møller presset af de øvrige medlemmer til at foretage en likvidering. De gjorde ham opmærksom på, at de alle havde skudt en mand og, at han ligeledes skulle vise, at han var i stand til det. Browning påpeger jævnfør afsnittet *Täterforskning*, at der eksisterede en machokultur i 101. reservepolitibataljon, hvilket var med til at forklare, at de var i stand til at slå de uskyldige jøder ihjel. Det er sandsynligt, at der eksisterede

²⁷² Christensen et al., 1999:361

en lignende machokultur inden for Schiøler-gruppen, som Møller skulle leve op til. Møller valgte da også at udføre likvideringen – muligvis for at leve op til denne machokultur. At en sådan machokultur eksisterede, underbygges i øvrigt af medlemmernes tavshed i forbindelse med deres betæneligheder ved udførelsen af attentatet mod Café Luna. Som Ib Ibsen gav udtryk for, ville man ikke over for de andre i gruppen virke ”blødsøden”.

En del af grunden til at Møller på opfordring udførte den omtalte likvidering, kan dog også være hensynet til de andre medlemmer. Hvis ikke han fulgte opfordringen, var der en af de andre, der skulle tage sig af ”det beskidte arbejde”. Det kan således være et udtryk for det, Browning kalder for ”pressures of conformity”. Man gjorde således ligesom de andre i gruppen, da alt andet ville være usolidarisk. Gruppemedlemmerne kan således endda have følt sig moralsk forpligtet til at deltage i de voldsomme gerninger.

Som det fremgår af afsnittet *Drab på Blågårds Plads hævn* ønskede Harry Ibsen Christian Svendsen med på en bestemt aktion, da han ”ville have en mand med, der havde været ved fronten, og som følge her af var meget hård”. Desuden fremgår det af afsnittet *Arkitekten*, at Helmut Mortensen meldte sig frivilligt til likvideringen af Arkitekten med begrundelsen, at han havde været ved østfronten og derfor ikke havde noget problem med det.²⁷³ Det er på den baggrund tænkeligt, at der indenfor gruppen var en sub-gruppering af medlemmer, der havde været på østfronten. Man kan nemt forestille sig, at de tidligere østfrontfrivillige har taget deres identitet som ”frontsvin” med over i Schiøler-gruppen og at man således kan tale om en særlig *social identitet*, der stammede fra deres fortid i Waffen SS. Det var dog ikke kun de østfrontfrivillige, der definerede sig selv som værende hårde. Også de andre, der *ikke* havde været på østfronten var med til at konstruere og opretholde deres identitet (jævnfør Harry Ibsens italesættelse af Svendsen som ”hård”). Harry Ibsen brugte denne identitetskonstruktion til sin egen fordel, da han ønskede Svendsen med på en aktion i stedet for den unge og uerfarne Møller. Således kan det tænkes, at denne sociale identitet fungerede som en forstærker for en yderligere brutalisering af dem, der havde været på østfronten.

Som tidligere nævnt herskede der en kammeratlig stemning i gruppen. Flere af dem var tilmed rigtig gode venner. Deres indbyrdes forhold kan tænkes at være med til at forklare de mange aktioner, der havde et mere personligt hævnmotiv. Det var ofte fælles bekendte, der blev udsat for aktioner fra modstandsbevægelsens side, og man kunne forestille sig, at de netop på grund af deres venskab hurtigt kunne overbevise hinanden om, at der skulle udføres en

²⁷³ Dette er dog Ib Ibsens udlægning af hændelsesforløbet, men uanset om han meldte sig frivilligt eller ej understreger det, at det at være blevet ”hård” på østfronten, var noget man talte om i gruppen.

hævnaktion. Det forholdt sig givetvis anderledes i Peter-gruppen, hvor gruppen var sammensat af udpegede folk og var en blanding af tyskere og danskere, og hvor målene for deres aktioner som regel var udpeget af overordnede. Her herskede sandsynligvis ikke den samme kammeratlige stemning, og de havde heller ikke den samme frihed til at vælge målene for deres aktioner, som Schiøler-gruppen havde. Således kan den kammeratlige stemning, der herskede i gruppen, være med til at forklare de mange personligt motiverede hævnaktioner, Schiøler-gruppen stod bag.

9.5.3 Generel brutaliseringsproces

Som tidligere nævnt blev likvideringer af tyskere og tyskervenlige samt sabotagesprængninger en mere og mere almindelig del af hverdagen, som tiden nærmede sig kapitulationen. I begyndelsen var den tyske terror nok en reaktion mod de tiltagende sabotager og likvideringer og et resultat af pres fra Hitler og Himmler på Bovensiepen, men efterhånden fik kampen som nævnt vendetta-lignende karakter, hvor den ene likvidering var en reaktion på den anden. Fra slutningen af 1943 blev grundlaget lagt for en ”(...) i princippet uendelig voldsspiral (...)”.²⁷⁴ Denne situation eskalerede i løbet af 1944, og der skete ifølge Henrik Lundtofte en voldsom brutalisering af begge parter i konflikten. Således må stigningen i brutale aktioner fra Schiøler-gruppens side også ses som et resultat af denne eskalerende konflikt og den deraf følgende brutalisering.

²⁷⁴ Lundtofte, 2003b:38

10.0 Perspektivering

Ud over Schiøler-gruppen rådede ET over to andre terror-grupper: Lille-Jørgen-gruppen og Lorentzen-gruppen. I det følgende vil vi sammenligne disse med Schiøler-gruppen. Dels for at sætte denne ind i en bredere sammenhæng, der afslører, hvad der var særligt ved Schiøler-gruppen, og dels for at kunne sige noget mere generelt om de danske terrorgrupper under ET. Vi begrænser dog undersøgelsen af disse grupper til at vurdere medlemmernes sociale og uddannelsesmæssige baggrund samt deres tilknytning til besættelsesmagten – herunder ET. Vi beskæftiger os således ikke med gruppedynamik, brutaliseringsprocesser, etc., da dette ville kræve en omfattende kildegennemgang. Begge grupper stod bag adskillige drab, tyverier og røverier og tilfælde, der involverede tortur og mishandling fra marts 1945 til kapitulationen.

10.1 Lorentzen-gruppen

Lorentzen-gruppen blev oprettet som afdeling 2c i marts 1945, hvor Jørgen Lorentzen overtog ledelsen efter Würts, der havde ledet afdeling 9c.²⁷⁵ Af de 20, der blev retsforfulgt sammen med Lorentzen-gruppen kan kun 15 personer reelt regnes som en del af gruppen. De resterende personer havde kun en løs relation til gruppen og havde således kun været udlånt til gruppen ved enkelte aktioner fra andre afdelinger i ET.²⁷⁶

Lorentzen-gruppens medlemmer lignede i høj grad medlemmerne af Schiøler-gruppen, hvis man sammenligner deres sociale, økonomiske og uddannelsesmæssige forhold. Ingen havde en længerevarende uddannelse, men en var maler, en anden var konditor, mens to var uddannet i

²⁷⁵ LAK, Københavns byret, afdeling 23, nr. 98 I/1947 (Rapport, 8/9 1947)

²⁷⁶ Erik Haaest henregner dog ukritisk alle de dømte i sagen til gruppen (Haaest, 2007:68)

kolonialbranchen. Gennemsnitsalderen i Lorentzen-gruppen var dog højere end i Schiøler-gruppen (25 år), nemlig 32 år. Derudover havde seks personer i en periode været civilarbejdere i Tyskland, og ca. halvdelen var i perioder arbejdsløse og skiftede imellem forskellige ufaglærte job. Over halvdelen af Lorentzen-gruppens medlemmer havde været tilknyttet et af værnemagtens vagtkorps, men kun én havde en fortid i Waffen SS. Dette er bemærkelsesværdigt, da godt halvdelen af Schiøler-gruppens medlemmer havde været på østfronten. Desuden var ingen tidligere straffet.

Ser man på medlemmernes politiske overbevisninger, stemmer disse ligeledes overens med medlemmerne af Schiøler-gruppens. Af Lorentzen-gruppens folk, havde 9 været medlemmer af DNSAP, mens yderligere to gav udtryk for, at de var nationalsocialistisk indstillede uden dog at være medlem af partiet.

På et væsentligt område adskilte Lorentzen-gruppen sig dog fra Schiøler-gruppen. Lorentzen-gruppen bestod udelukkende af folk, der i forvejen arbejdede for ET – eksempelvis som stemningsberettere i afdeling 3 – og som blev overført til Lorentzens afdeling på grund af mandskabsmangel. Der var altså tale om en mere eller mindre tilfældig sammensætning af personer, som ikke havde en tæt relation til hinanden inden gruppens arbejde begyndte. Det er derfor sandsynligt at antage, at der ikke var tale om en sammentømret gruppe, i hvert fald ikke som det var tilfældet med Schiøler-gruppe, hvor medlemmerne i stor udstrækning betragtede hinanden som kammerater. Derudover blev Jørgen Lorentzen ”blot” leder af en allerede eksisterende afdeling under ET (først afdeling 9c, senere afdeling 2c), mens Schiøler-gruppe fra begyndelsen var centreret omkring Ib Ibsen. Lorentzen-gruppen var altså en integreret del af organisationen ET, mens Schiøler-gruppen i højere grad bevarede sin selvstændighed. Dog har Lorentzen-gruppen formentlig i en vis udstrækning arbejdet selvstændigt vedrørende opsporing og afhøring af modstandsfolk ud fra oplysninger, der indgik direkte til afdelingen.

Gruppernes forskellige tilknytning til ET afspejler sig desuden i måden grupperne udførte aktioner på. Hvor Schiøler-gruppen ofte diskuterede aktionerne inden udførelsen, var kommandovejen på sin vis klarere i Lorentzen-gruppen, hvor Jørgen Lorentzen gav ordrer til gruppens kørehold, der foretog anholdelser og ransagninger. Køreholdet – som i marts blev udvidet til to hold, der kørte et døgn af gangen – bestod af seks mand, der som regel kun fik oplyst navn og adresse af Lorentzen inden aktionerne, medmindre de skulle anholde deciderede farlige personer. Derudover kunne gruppen blive beordret på udrykning af kommandocentralen i ET.

Ligesom Schiøler-gruppen, havde Lorentzen-gruppen planer om at fortsætte kampen unde jorden i tilfælde af en allieret invasion. Så da kapitulationen var en realitet, forskansede en del af gruppens medlemmer sig i et sommerhus i Asserbo, hvorfra det var hensigten at tage til Hesselø. Sommerhuset var forinden blevet forsynet med konserver, og gruppen var bevæbnet med pistoler, maskinpistoler, håndgranater og sprængladninger. Disse forberedelser blev sandsynligvis beordret af Frederik Mortensen i ET, der, som beskrevet i *Den politiløse tid*, var ansvarlig for forberedelsen til varulvevirksomhed.

Dog kom gruppen aldrig til at fungere som varulve, men blev anholdt efter en heftig ildkamp af en gruppe modstandsfolk i sommerhuset i Asserbo kort efter befrielsen.²⁷⁷

10.2 Lille Jørgen-gruppen

Lille Jørgen-gruppen blev oprettet i marts 1945 som afdeling 2b i forbindelse med den omstrukturering, der fandt sted og kom således til at høre under afdeling 2 sammen med Schiøler-gruppen og Lorentzen-gruppen. Gruppen havde seks medlemmer, der alle var forholdsvist unge – gennemsnitsalderen var på cirka 28. Ligesom de var tilfældet med de to øvrige terrorgrupper under ET, kom de fra forholdsvis ringe kår og havde ingen videregående uddannelse. En var dog udlært landfoged og en anden maskinarbejder. Flere havde desuden gennemgået perioder med arbejdsløshed. Flere af medlemmerne havde tidligere gjort tjeneste i forskellige tyske korps: To havde været i Schalburgkorpset, en havde været vagt for Luftwaffe i Kastrup lufthavn, og to havde haft ansættelse i Abwehr – formentlig sektion I – hvor de havde været *vertrauensmänner*. Alle var medlem af DNSAP, bortset fra gruppens leder Jørgen Christian Sørensen, der dog havde været et aktivt medlem af Wilfred Petersens Nationalsocialistisk Parti (NSP). Sørensen havde desuden været Finlandsfrivillig i 1940. Til gengæld var der ingen af Lille Jørgen-gruppens medlemmer, der havde en fortid på østfronten. På dette punkt ligner gruppen således Lorentzen-gruppen.

Ligesom det var tilfældet med rekrutteringen i Lorentzen-gruppen, foregik den hovedsageligt fra ET's øvrige afdelinger. Således havde tre af gruppens medlemmer været stemningsindberetninger i afdeling 3. Disse tre blev udkommanderet til at være en del af Sørensens nyoprettede gruppe. Man kan således forestille sig, at der i denne gruppe – ligesom i Lorentzen-gruppen – ikke var den samme kammeratlige stemning og sammentømrede

²⁷⁷ LAK, Københavns byret, afdeling 24, 404 I/1946 (Retsbogen, s.16)

gruppefølelse. Gruppen eksisterede trods alt kun nogle få måneder, hvor mange af Schiølergruppens medlemmer havde kendt hinanden i flere år.²⁷⁸

²⁷⁸ LAK, Københavns byret, afdeling 23, nr. 98 I/1947 (Rapport 8/9 1947)

11.0 Konklusion

Vi kan på baggrund af kapitlet *Schiøler-gruppen III: Ideologi, gruppedynamik og brutalisering* konkludere, at Schiøler-gruppens handlinger fra efteråret 1944 til kapitulationen, skal ses i sammenhæng med medlemmernes fortid i forskellige danske og tyske nazistiske organisationer. Medlemskabet af DNSAP var helt afgørende for mændenes vej ind i armene på besættelsesmagten og i tysk krigstjeneste. Det var herigennem de formentlig blev hvervet til krigstjeneste på østfronten, hvilket nærmest blev gjort til en pligt for unge kampdygtige mænd gennem hvervekampagnerne og propagandaen. På samme måde var medlemskab af NSU naturligvis en vej til moderorganisationen DNSAP, men det var ej heller usædvanligt, at NSU'ere senere fik ansættelse i et af de tyske vagtkorps, i Hipokorpset, eller i Schalburgkorpset. Når flere af Schiøler-gruppens medlemmer havde været ansat i disse organisationer, skyldtes det formentlig, ud over den stærke ideologiske motivation, at de fleste havde oplevet perioder med arbejdsløshed, og at der var en stor økonomisk gevinst ved at tage arbejde for tyskerne. I disse organisationer – og særligt i Waffen SS – gennemgik mændene en omfattende ideologisk skoling, der formentlig både har cementeret deres antikommunisme og forstærket deres *sociale identitet*, som tilhørende et fællesskab af danske nationalsocialister. I Waffen SS skete der desuden en brutalisering af soldaterne, der sandsynligvis har haft betydning for deres brutale adfærd som medlem af Schiøler-gruppen. Denne del af forklaringen er dog formentlig ikke af største betydning, da perspektiveringens viste, at medlemmerne af de øvrige terrorgrupper under ET med en enkel undtagelse ikke havde været i Waffen SS og dermed ikke kunne være blevet udsat for krigens brutaliserende virkning.

Mændenes indtræden i Schiøler-gruppen bør på denne baggrund ikke ses som et voldsomt skridt, da de for det første allerede havde været i tysk tjeneste og dermed havde "valgt side" og

var stemplet som forrædere. Hvervningen foregik desuden gennem dannelsen af Irmer-gruppen, som på en måde blev et mellemed for hvervningen til Schiøler-gruppen. Da de meldte sig til sprængstofkurset i Frankrig var det formentlig på grund af den økonomiske gevinst, for at slippe væk fra den for nazister utrygge hovedstad og af ren eventyrlyst. Derudover var deres indtræden i Irmer-gruppen afgjort motiveret af ønsket om at gøre noget for den nationalsocialistiske sag. Denne motivation var ligeledes afgørende for overgangen til arbejdet i Schiøler-gruppen. Her var det netop nogle af medlemmernes personlige forhold til den nazistiske barber, der var anledningen til gruppens etablering.

Denne fortid var således afgørende for, at mændene blev en del af Schiøler-gruppen og påbegyndte det politimæssige arbejde. De var på dette tidspunkt både tilknyttet ET og FAT II, men var i store træk selvstændigt fungerende. Således skal årsagen til deres handlinger ikke findes i overordnedes *ordrer*. Ib Ibsen var leder af gruppen, og gav i mange tilfælde ordre til forskellige aktioner. Som det fremgår af redegørelsen, var flere af aktionerne dog på øvrige gruppemedlemmers selvstændige initiativ, hvilket underbygger, at medlemmerne var villige instrumenter og alle har været motiveret for arbejdet i Schiøler-gruppen. Det er dog muligt, at den nazistiske dyrkelse af førerprincippet har betydet, at flere af medlemmerne af autoritetstro og lydighed overfor lederen gik videre i deres handlinger, end de ville have gjort, hvis de ikke handlede efter ordrer.

Selvom Schiøler-gruppens handlinger således skal ses som udspringende af gruppens egne ønsker og indre dynamik og ikke var beordret af ET eller FAT II, havde deres tilknytning til begge organisationer dog indflydelse på udviklingen i deres arbejde. Var det ikke for gruppens tilknytning til ET og besættelsesmagts indførelse af modterror i Danmark, er det ikke sikkert, at gruppen havde taget terrorismidler i brug – eller at gruppen i det hele taget havde eksisteret. Schiøler-gruppens handlinger skal således overordnet sættes i forbindelse med den tyske modterror. Ledelsen i FAT II var ligeledes af væsentlig betydning for, hvordan gruppens arbejde formede sig. Således var det adskillige gange Helmuth Clissmann, der greb ind, og sørgede for, at voldsomme aktioner der ville koste uskyldige mennesker livet, ikke blev udført. Det er i den forbindelse bemærkelsesværdigt, at det var på grund af en *tysker*, at gruppens arbejde kom til at minde *mindre* om den *tyske* modterror. Denne var – i hvert fald i forhold til Peter-gruppens arbejde – karakteriseret ved drab på uskyldige folk, hvilket Schiøler-gruppens aktioner ikke indebar. Havde Schiøler-gruppen således haft frit løb i forhold til FAT II ledelsen, ville gruppen muligvis have udført flere voldsomme aktioner, end det var tilfældet.

Ideologi har været helt afgørende for, at mændene kom i tysk tjeneste. Med deres overbevisning om, at 2. Verdenskrig var den afgørende skæbnekamp mellem øst og vest, og deres tro på, at Tyskland besad hemmelige våben, der med ét ville vende krigslykken, har ideologi desuden været medvirkende til, at gruppen fortsatte med at eksistere – også efter alt så ud til at være tabt. Ideologi kan dog ikke forklare, at gruppen fra dens oprettelse i efteråret 1944 og frem til kapitulationen gennemgik en radikaliseringsproces. Radikaliseringen hænger i stedet snævert sammen med den brutalisering, der løbende foregik. Denne kan delvist forklares med gruppepres ("Pressures of conformity") og en machokultur i gruppen, der pressede den enkelte til at deltage i eksempelvis likvideringer og dermed var med til at radikalisere gruppemedlemmerne. Mest afgørende for den brutaliserings- og radikaliseringsproces, der fandt sted i den periode Schiøler-gruppen eksisterede, var dog formentlig det vendetta-lignende forhold med modstandsbevægelsen. Redegørelsen viser, at mange af gruppens voldsomste aktioner var hævn for drab på nationalsocialistiske venner og bekendte. De var en del af et fællesskab – og havde formentlig en stærk fælles social identitet – hvor fronterne var trukket skarpt op. Dette var fundamentet for en konflikt, der løbende eskalerede og indebar en voldsspiral, der radikaliserede begge parter og delvis var ansvarlig for, at Schiøler-gruppen i efterkrigstiden blev kendt som en af de værste terrorgrupper, der eksisterede under besættelsen.

12.0 Resumé

In September 1944, during the German occupation of Denmark, the Danish police was arrested and deported. This left a vacuum in law enforcement that in part was filled by the establishment of the *Hilfspolizei* (Hipo). Hipo was placed under an organisation called *Efterretningstjenesten* (ET), which was established by the German occupying forces but consisted of Danish personnel. ET and Hipo did almost nothing to fight ordinary crime but were established to fight the Danish resistant movement, which in the last years of the German occupation became increasingly active and violent as the future German defeat became evident. Loosely connected to ET was a small number of more or less independent terror groups, that also fought the resistant movement with assassinations, explosions etc. This thesis is a study of how one of these groups, *Schiøler-gruppen*, was established, how it acted during its existence from the fall of 1944 to the German surrender May 5th 1945 and why the members of the group acted as they did. The study uses *Social Identity Theory* as the theoretical framework and especially draws on a specific study of some of the perpetrators from the Holocaust – *Ordinary men – Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland* by Christopher Browning.

The study concludes that the members of *Schiøler-gruppen* all came from national socialist organizations. The members were all highly ideologically motivated – from their membership of DNSAP, Schalburgkorpset etc. – to work in the group. A part of the group served in the Waffen SS and was likely to have been brutalized by their experiences. In general a process of brutalization – generated in part by the violent opposition to the Danish resistant movement that led to a vendetta-like conflict where a killing from one side where answered by a killing from the other – is crucial to the understanding of why the group acted as it did, and during the last part of the occupation went through a process of radicalization. Additionally

internal processes like peer-pressure (pressures of conformity) and a macho culture played a role in their ability to act as violently, as they did.

13.0 Formidlingsovervejelser

De obligatoriske formidlingsovervejelser får som regel mindre opmærksomhed og er ofte kun hypotetiske overvejelser over, hvordan man *kunne* formidle indholdet i projektet til en bredere offentlighed. Studieguiden beskriver da også opgaven som "*overvejelser i forbindelse med en selvvalgt tænkt formidlingssituation*". Dette betyder, at det, i vores erfaring, ofte ikke indgår i formidlingsovervejelserne, om de lader sig udføre i virkeligheden. I dette tilfælde er der dog ikke kun tale om *overvejelser* men *planer* for formidlingen af specialet.

Der eksisterer forbavsende lidt forskningslitteratur om terrorgrupperne generelt, hvilket formentlig betyder, at gruppernes gerninger i den brede offentlighed – hvis kendte – står som uforståelige og grusomme og formentlig tilskrives ideologisk fanatisme. Det er derfor relevant, at en mere nuanceret beskrivelse af gruppernes aktiviteter og et forsøg på at forklare, hvorfor de handlede, som de gjorde, kommer ud til en bredere offentlighed. I vores forklaring er det netop ikke den ideologiske fanatisme der forklarer, at gruppen blev så radikaliseret, at mange drab fandt sted, men derimod den vendtallignende konflikt med modstandsbevægelsen og deraf følgende hævnaktioner.

Det er vores vurdering, at 2. verdenskrig og besættelsen fortsat er emner, der har den almene befolknings interesse. Til trods for, at det er den periode i det 20. århundrede, der er skrevet mest om, lader interessen ikke til at være nedadgående. Inden for de sidste år synes der særligt at være en stigende interesse for gerningsmændene under 2. verdenskrig. Således er der udkommet et væld af biografier om såvel danske som tyske nazister. Der er således tænkeligt, at også Schiøler-gruppen vil have offentlighedens interesse – særligt da der ikke tidligere er skrevet om denne gruppe.

Vi har derfor planer om at redigere specialet om til en bog, som vil blive udvidet med beretninger om de aktioner, der ikke blev plads til i specialet. De teoretiske og historiografiske detaljer vil nedtones uden dog at forlade den videnskabelige genre, hvorfor kildehenvisningerne beholdes (stadig i fodnoter og muligvis samlet for hvert kapitel eller tilslut i bogen).

Derudover planlægger vi en kortere artikel, der redegør for de mest interessante pointer i specialet. En mulighed er i denne forbindelse at søge den bragt i Weekendavisens sektion *Ideer*, der ofte bringer historisk stof – og ofte om 2. verdenskrig og besættelsestiden.

14.0 Litteraturliste

- Arendt, Hannah 2008: *Eichmann i Jerusalem – En rapport om ondskabens banalitet*, Gyldendal.
- Bauman, Zigmunt 1989: *Modernity and the Holocaust*, Polity Press.
- Bergstrøm, Rauer V. 1977: *Hellere hertug i Helvede: Henning Brøndum, SS-mand i Rusland og Jugoslavien, besættelsestidens største terrorist i Danmark*, Bogan.
- Biddiscombe, Perry 1998: *Werwolf! The history of the national socialist guerilla movement 1944-1946*, University of Wales Press.
- Birkelund, Peter 2008: *Holger Danske – sabotage og likvidering 1943-1945* (bind 1-2), Syddansk Universitetsforlag.
- Browning, Christoffer R. 1992: *Ordinary Men - Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, HarperCollins Publishers.
- Bryld, Claus & Warring, Anette 1998: *Besættelsestiden som kollektiv erindring*, Roskilde Universitetsforlag.
- Buchheit, Gert 1970: *Tysk spionage under 2. verdenskrig*, Samlerens Forlag
- Bøgh, Frank 2004: *Peter-gruppen – tysk terror i Danmark*, Documentas.
- Bøgh, Frank 2007: *Krigeren: K.B. Martinsen, officer og landsforræder*, Documentas.
- Charisius, Albrecht & Moritz, Erhard 1977: "Zur Fusion des OKW-Amtes Ausland/Abwehr mit dem Sicherheitsdienst (SD) 1944" i Zeitschrift für militärgeschichte, 16, s. 44-57.
- Christensen, Claus Bundgård, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff 1998: *Under Hagekors og Dannebrog*, Aschehoug.
- Christensen, Claus Bundgård, Joachim Lund, Niels Willum Olesen og Jacob Sørensen 2009: *Danmark besat*, Informations Forlag
- Christensen, Claus Bundgård 2001: "På vagt i en lovløs tid" i *Fortid og Nutid*, Juni, s.91-109.

- Christiansen, Karl O. 1950: *Mandlige landssvigere i Danmark under Besættelsen*, Gad.
- Christiansen, Karl O. 1955: *Landssvigerkriminalitet i sociologisk belysning*, Gad.
- Emkjær, Stefan 2000: *Stikkerdrab*, Aschehoug.
- Falk-Jensen, Povl 2009: *Holger Danske afdeling "Eigil"*, Frihedsmuseets Venner.
- Goldhagen, Daniel J. 1996: *Hitler's willing executioners - ordinary Germans and the Holocaust*, HarperCollins Publishers.
- Green, Niels Bastholm, 2009: *Hipokorpset 1944-45*, Speciale Københavns Universitet.
- Haast, Erik 2007: *Hipofolk – Lorenzen-gruppen – danske terrorister i nazitiden*, Documentas.
- Helledie, Birthe 2007: *Fra Jernkors til trækors Aage Th. Mariegaard – en dreng i nazihænder*, Forlaget Broberghus.
- Ibsen, Ib Gerner 2000: *Til eftertanke – en dødsdomts forsvar*, Danmarks Nationalsocialistiske Pressetjeneste.
- Kirkebæk, Mikkel 2008: *Schalburg: en patriotisk landsforræder*, Gyldendal.
- Kirkebæk, Mikkel 2010: *Beredt for Danmark – Nationalsocialistisk Ungdom 1932-1945*, Gyldendal.
- Kjeldbæk, Esben 1997: *Sabotageorganisationen BOPA 1942-1945*, Frihedsmuseets Venners Forlag.
- Knudsen, Peter Øvig 2004: *Birkedal – En torturbøddel og hans kvinder*, Gyldendal.
- Koop, Volker 2008: *Himmlers letztes Aufgebot: die NS-Organisation "Werwolf"*, Böhlau.
- la Cour, Wilhelm (red.) 1946-1947: *Danmark under besættelsen. Bind 1-3*, Westerman.
- Larsen, Erik Bøje, 2008: *Det ondes forklaring – Max Schmidt og hans rolle i retsopgøret*, speciale Københavns Universitet.
- Lauridsen, John T. 2002: *DNSAP – Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*, Gyldendal.
- Lauridsen, John T. (red.) 2007: *Over strengen – under besættelsen*, Gyldendal.
- Lundtofte, Henrik 2003a: *Gestapo – tysk politi og terror i Danmark 1940-1945*, Gad.
- Lundtofte, Henrik 2003b: "Europas Chicago. København 1944-45", i *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek*, s.34-45.
- Mengel, William H. 2007: *Guerilla Diplomacy – Germany and Unconventional Warfare 1884-1945*, ph.d. Princeton University
- Paine, Luran 1984: *German Military Intelligence in World War II: The Abwehr*, Stein & Day Pub.
- Paul, Gerhard 2002: "Von Psychopathen, Technokraten des Terrors und "ganz gewöhnlichen" Deutschen. Die täter der shoah im

Spiegel der Forschung" i *Die Täter der Shoah – Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?*, Wallstein

Pedersen, Andreas Monrad 2000: *Schalburgkorpset – historien om korpset og dets medlemmer 1943-45*, Odense Universitetsforlag.

Rosengreen, Bjørn 1982: *Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik i Danmark 1943-1945*, Odense Universitetsforlag.

Stevnsborg, Henrik 1992: *Politiet 1938-47 – bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed*, Gad.

Stræde, Therkel 2004: *Kommandant i Auschwitz*, Gyldendal.

Turner, John C. 1999: "Some Current Issues in Research on Social Identity and Self-categorization Theories" I Ellemers, Naomi 1999: *Social Identity – Context, Commitment, Content*, Blackwell Publishers Ltd.

Opslagsværker

Kirchhoff, Hans m.fl. (red.) 2002: *Gads leksikon om dansk besættelsestid*, Gad.

Lauridsen, John T 2002: *Samarbejde og modstand*, Det Kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums forlag.

Lauridsen, John T 2007: *Samarbejde og modstand*, Titler tilkommet september 2003- september 2007, Det Kongelige Bibliotek,

Museum Tusulanums forlag.

Avisartikler

"Når Haaest fortæller, han som ung var officer i Tyskland, bliver der helt stille." Interview med Erik Haaest i Politiken den 19. maj 2007

Internet

<http://www.folkekrab.dk>

<http://www.natmus.dk>

<http://www.kobenhavnshistorie.dk/bog/dbbtb/index.html>

Bilag I: Arkivgrupper for Landsarkivet for Sjælland (LAK)

Københavns byret

Københavns byret, afdeling 22, 1947, nr. 36 I-VII. (Sagen mod Schiøler-gruppen)

Københavns byret, afdeling 23, 1947, nr. 98 I-IX (Sagen mod Lille-Jørgen-gruppen)

Københavns byret, afdeling 24, 1946, nr. 404 I-IX (Sagen mod Lorentzen-gruppen)

Københavns byret, afdeling 22, 1948, nr. 48 (Sagen mod Frederik Emil Chr. Mortensen)

Københavns byret, afdeling 21, 1946, nr. 363 (Sagen mod medlem af Irmer-gruppen)

Københavns byret, afdeling 21, 1947, nr. 83 (Sagen mod Poul Erik Nihøj)

Københavns politi

Københavns Politi, 5. Politiinspektorat, kontor for straffesager, straffejournaler 1947, nr. 1879 (Sagen mod Ewald Henrich Helmuth Clissmann)

Københavns Politi 2. Politiinspektorat 1945-1946, rapporter om det tyske Abwehr.

Statsadvokaten for København

Statsadvokaten for København, 1. ekstraordinære statsadvokatur, Journalsager, 1945-1957, nr. 7466 (Sagen mod Schiøler-gruppe, Østre Landsret)

Statsadvokaten for København, 1. Ekstraordinære Statsadvokatur, Materiale vedr. Danske nazister, 1940-1946.

Bilag II: Arkivgrupper for Bundesarchiv, Berlin

NS-19, Persönlicher Stab Reichsführer-SS.

1496 (vedr. Schalburgkorpset)

2459 (vedr. Frikorps Danamrk)

3474-75 (vedr. Frikorps Danmark)

3767 (vedr. Schalburgkorpset)

NS-33

Vedrørende Division Viking

SS-Führerpersonalakten

Personaleakter

R-70 Dänemark

Vedrørende danske forhold

Bilag III: Beskrivelser af Schiøler-gruppens øvrige medlemmer

Individuelle beskrivelser af de øvrige medlemmer af Schiøler-gruppen, som omfangsloftet for opgaven ikke tillod inkluderet i selve opgaven.

Helmut Valdemar Mortensen

Helmut Valdemar Mortensen blev i flere tilfælde under retssagen beskrevet som den næstkommanderende i gruppen. Som det skal vise sig, var det da også Ib Ibsen og Helmut Mortensen, der var de udfarende kræfter i de fleste af gruppens aktioner. Dette skyldes sandsynligvis til dels, at de to kendte hinanden fra deres tid på østfronten, hvor de begge tjente i Regiment Nordland og var blevet gode venner.

Helmut Mortensen blev født den 10. marts 1920 af en kvinde, der var alkoholiker og ikke kunne tage vare på barnet. Helmut Mortensen blev derfor bortadopteret, da han var halvandet år gammel. Efter nogle år fik han konstateret kronisk bronkitis og havde i alt tilbragt fire år på forskellige sygehuse, da han fyldte otte år. Det adopterende par blev dog ved hans niende leveår skilt, og adoptivmoderen flyttede med en veninde og Helmut Mortensen til Nyborg, hvor de drev et hønseri. Grunden til bruddet var, at adoptivmoderen og veninden havde indledt et forhold. Veninden var dog jaloux på Helmut Mortensen og var derfor ubehagelig over for ham, hvilket førte til mange diskussioner, som gjorde, at han kom i et modsætningsforhold til sit hjem. Moderen og veninden var begge socialdemokrater – et politisk standpunkt Helmut Mortensen delte.

I skolen interesserede Helmut Mortensen sig kun for geografi, da det kunne tilfredsstille hans eventyrlyst. Denne gav sig også udslag i, at han blev sømand og i slutningen af 30'erne sejlede med forskellige skibe i nogle år, indtil han blev indkaldt til hæren. Kort efter blev Danmark besat og han stod derfor uden beskæftigelse. Han er omtrent på dette tidspunkt blevet idømt en betinget fængselsstraf på 40 dage for dokumentfalsk og er dermed den eneste af gruppens medlemmer, der er tidligere straffet. Da hans kæreste – hvilken han senere giftede sig med – blev gravid og han intet fast job havde til at forsøge dem, rejste han i juni 1940 sammen med sin svigerfader og to svogre til Tyskland som civilarbejdere. I deres fritid opholdt de sig en del i Nordische Gesellschafts hus, hvor Helmut Mortensens socialdemokratiske indstilling blev udfordret af DNSAP's intensive propaganda. Da han også var anti-kommunistisk indstillet, meldte han sig i juni 1940 ind i DNSAP. Allerede samme år lod han sig hverve til Waffen SS og

kom til at tjene i regiment Nordland. Efter at være blevet såret, blev han erklæret ukrigsdygtig og sendt til København, hvor han fik arbejde i SS Ersatzkommando Dänemark, og arbejdede som postkurer mellem Tyskland og Danmark. Han blev i 1944 skilt fra sin kone, men fik kort tid efter en ny, med hvilken han også havde et barn. Det var gennem Helmut Mortensens ven Ib Ibsen, at han i efteråret 1944 blev en del af Schiøler-gruppen, hvilket er beskrevet detaljeret i afsnittet *Fra varulve- til politivirksomhed*.²⁷⁹

Harry Egon Ibsen

Harry Egon Ibsen var bror til Ib Gerner Ibsen og blev født den 12. april 1924 som nummer fire af i alt seks børn. Harry Ibsen voksede således op under samme vilkår som sin broder, og blev påvirket af denne samt deres faders nazistiske indstilling. Han gik dog ikke så meget op i politik og var heller ikke medlem af DNSAP eller NSU. Efter endt skolegang kom han i lære som elektriker og blev udlært i 1943.

Harry Ibsen var ifølge eget udsagn noget mere tilbageholdende og stille end sin ældre broder, men var samtidig præget af en væsentlig eventyrlyst og udlængsel. Det var formentlig denne sammen med broderens varme anbefaling, der fik ham til at træde ind i Schalburgkorpset i april 1943, hvor han var indtil han i efteråret 1944 ligeledes blev en del af Schiøler-gruppen. Max Schmidt beskrev ham som noget viljesvag, eftergivende og letledelig.²⁸⁰

Poul Reimann Jensen

Poul Reimann Jensen, der var Schiøler-gruppens ældste medlem fik kælenavnet ”farmand” og fungerede ofte som chauffør ved gruppens aktioner.

Poul Jensen blev født i København den 28. marts 1907 som den sidste i en søskendeflok på 7. Faderen var lagerforvalter og selvom økonomien i barndomshjemmet var dårlig fik Poul Jensen en god opvækst. I skolen kom Poul Jensen godt ud af det med både kammerater og lærere, men han var ikke særlig kløgtig og havde derfor svært ved at følge med. Efter skolen kom han til at arbejde på landet ligesom mange af hans kammerater, men efter tre år på landet vendte han som 18-årig tilbage til byen. Her blev Jensen chauffør og fik i 1929 ansættelse ved et røgeri i Kødbyen, hvor han arbejdede i 12 år. I 1933 blev Poul Jensen gift og ægteskabet beskrev han som harmonisk men uden børn. I 1937 blev Poul Jensen medlem af DNSAP fordi han

²⁷⁹ Schiøler II (Mentalundersøgelse, 24/5 1947)

²⁸⁰ Schiøler II (Mentalundersøgelse, 14/5 1947)

sympatiserede med deres sociale program, og gennem en bekendt fra møderne i organisationen fik han tilbudt et bedre betalt job. Efter to år i slutningen af 1942 blev han dog afskediget fordi den bekendte angiveligt havde fået ”kolde fødder” og ikke ønskede at have nationalsocialister ansat. Poul Jensen gik derefter arbejdsløs en periode men i januar 1943 meldte han sig til marinevægtertjeneste. Poul Jensen forklarede at han tog ansættelse hos tyskerne fordi han ikke ønskede at søge socialkontoret om hjælp. I forbindelse med arbejde som marinevægter, hvor Jensen gjorde tjeneste i både Nakskov, Hirtshals og København, mødte han Erling Eriksen. De to blev venner og deres familier begyndte at omgås hinanden, og det var Erling Eriksen, der i foråret 1944 opfordrede Poul Jensen til at tage med på kursus i Frankrig, hvor folkene fra den senere Schiøler-gruppe mødtes og fik undervisning.²⁸¹

Erling Johannes Eriksen

Erling Johannes Eriksen blev født den 9. februar 1912 og ernærede sig som chauffør inden besættelsen. Efter 9. april blev Eriksen arbejdsløs og havde kun løst arbejde frem til oktober 1941, hvor han i to måneder havde civilt arbejde i Tyskland. Efter hjemkomsten havde han igen forskelligt civilt arbejde.

Erling Eriksen blev medlem af DNSAP i 1941 og deltog blandt andet i et kursus på en skole, som partiet havde oprettet. Efter kurset henvendte Erling Eriksen sig til en Boyesen i Jernbanegade, der foreslog at han skulle melde sig til Waffen S.S. Det ønskede Eriksen imidlertid ikke og han blev i stedet ansat som marinevægter. Han gennemgik et kursus på Bådmandsstræde kaserne og blev uniformeret. Senere gjorde han tjeneste blandt andet i Hirtshals og i Frihavnen i København. Siden sommeren 1943 søgte Erling Eriksen flere gange om hjælp på Socialkontoret på Jagtvej, og ved flere lejligheder optrådte han på ”en uheldig måde”, hvis ikke han fik hvad han ønskede. I adskillige tilfælde måtte personalet på kontoret derfor tilkalde politiet og Eriksen fik politiforhold mod at møde op på kontoret.²⁸² I 1941 skrev Erling Eriksen desuden en artikel med et klart antisemitisk præg til *Nationalsocialisten*, om forholdene på det pågældende socialkontor.

Ib Ibsen som Erling Eriksen kendte fra intendanturet henvendte sig omkring julen 1943 og tilbød Eriksen at komme med på kursus i Frankrig, og således blev Erling Eriksen involveret i arbejdet med Ib Ibsen.

²⁸¹ Schiøler II (Mentalundersøgelse, 23/5 1947)

²⁸² Schiøler IV (Anklageforhold 1)

Tage Petersen

Tage Petersen blev født den 29. marts 1918, og blev udlært som ekspedient ved isenkram. Da det ikke var muligt at finde arbejde inden for sit fag arbejdede Tage Petersen først for en entreprenør i Danmark og ernærede sig siden som civilarbejder i Tyskland. I juni 1941 lod han sig hverve til Waffen SS, ifølge eget udsagn alene på grund af politisk interesse, selvom han dog aldrig var medlem af DNSAP. I Waffen SS gennemgik Petersen en almindelig soldateruddannelse og i august 1941 blev han sat ind på Sydfronten. Derefter gjorde Tage Petersen tjeneste i Rusland ind til 1943. I juni måned samme år, da hans kontrakt udløb, kom Petersen atter til Danmark, og her fik han anvist arbejde som sabotagevagt, hvilket han var indtil december, hvor han i stedet blev ansat som vagtmand på Kastrup flyveplads. Da Sommerkorpset²⁸³ ved påsketid 1944 overtog tjenesten på Kastrup flyveplads, ophørte Tage Petersens stilling. Nogen tid efter Tage Petersen var ophørt som vagtmand, mødte han Ib Ibsen, som spurgte om han var interesseret i at deltage i noget efterretningsarbejde. Ifølge Tage Petersen fik han indtryk af, at arbejdet var til fordel for DNSAPs øverste ledelse, men senere fik han at vide, at han skulle gennemgå et kursus med Ib Ibsen og andre danske mænd.²⁸⁴

Leif Holm Møller

Leif Holm Møller blev født den 13. marts 1927 på Lolland. Begge Møllers forældre var nazistisk orienteret og faderen var desuden byleder af DNSAP i Maribo, hvor familien boede. I 12-13 års alderen blev Leif Møller medlem af NSU, og efter folkeskolen kom Møller i lære som bager i 1941. I maj 1943 tog Leif Møller på et 6 ugers kursus i Tyskland og efter han kom hjem, meldte han sig i juni 1943 til Schalburgkorpset. Han blev sendt til Høvelte, hvor han gennemgik et 6 ugers langt kursus, hvorefter han underskrev en kontrakt. I februar 1944 gennemgik Leif Møller et kursus i Jonstruplejren og blev ansat som uniformeret og bevæbnet vagtmand i Kastrup lufthavn. Under tjenesten fik han et tilbud fra Ib Ibsen, som han kendte fra Lolland, om at komme på kursus i Frankrig. I juni 1944 rejste Leif Møller således med Ib Ibsen til Frankrig, for at gennemgå et sprængstofkursus.²⁸⁵

²⁸³ Sommerkorpset var et vagtkorps ved Luftwaffe i Danmark oprettet i 1944 af kaptajn Poul Sommer. Det opløstes i februar 1945 og en del af personalet overgik til andre tyske korps, eksempelvis Hipokorpset (Den Store Danske Encyklopædi, "Sommerkorpset").

²⁸⁴ Schiøler II (Retsbogen, s. 22-24)

²⁸⁵ Schiøler II (Retsbogen, s. 25-27)

Christian Svendsen (P)

Christian Svendsen var et fremtrædende medlem af Schiøler-gruppen, og stod bag flere af gruppens likvideringer. Han blev dog dræbt af modstandsfolk i april 1944, hvilket er beskrevet i afsnittet *Den godtroende entreprenør*. Da han således ikke var blandt de anklagede under retsopgøret, er vores oplysninger om ham sparsomme. Dog ved vi, at Svendsen var i Waffen SS og kæmpede på Østfronten. Herefter var Svendsen sabotagevagt for General Motors i et par måneder, inden han var på kursus i Frankrig med blandt andre Ib Ibsen og således indtrådte i Irmer-gruppen.²⁸⁶

Leif Thøgersen

Leif Thøgersen blev først en del af Schiøler-gruppen i april 1945 og var således gruppens sidst tilkomne medlem. Derfor nåede Thøgersen da heller ikke at medvirke til mere end en håndfuld af gruppens aktioner mod krigens slutning.

Leif Thøgersen blev født i København den 13. maj 1925 og voksede op samme sted. Hans moder var tysk men faderen dansk. I 1942 meldte Thøgersen sig ind i DNSAP, og i 1944 henvendte Ib Ibsen sig til Thøgersen, som han kendte fra Håkonsens bokseskole, og forhørte sig om han var interesseret i at være med i en gruppe, der skulle træde i aktion i tilfælde af russisk invasion. På dette tidspunkt var Thøgersen i lære og ifølge eget udsagn afslog han Ibsens tilbud, fordi han ønskede at gøre sin uddannelse færdig. Thøgersen forklarede at han følte sig truet i København og havde desuden modtaget et trusselsbrev, derfor kontaktede han Ib Ibsen på politigården og de to aftalte at mødes. For sin egen sikkerheds skyld ville Thøgersen gerne bo på politigården, og blev således tilknyttet Schiøler-gruppen.²⁸⁷

²⁸⁶ Schiøler VII (Rapport 12/05 1945, anklagepunkt 97 A)

²⁸⁷ Schiøler II (Retsbogen, s. 21)

Bilag IV: Studieforløbsbeskrivelse

Fælles studieforløbsbeskrivelse

Specialets titel: *Schiøler-gruppen – danske terrorister i tysk tjeneste 1944-1945.*

Gruppens medlemmer: Jonas Lind og Lasse Bruun Jonassen.

Modul: 2. kandidatmodul (speciale).

Periode og område: Nyere tid, Danmark/Norden.

Individuelle studieforløbsbeskrivelser

JONAS LIND

Ny studieordning (begyndt efterår 2005).

Humanistisk basisuddannelse

1. semester

Projekt: *Enola Gay kontroversen - Kampen om historie.*

Dimensioner dækket: Historie og kultur.

Gennemførte kurser: Historie og kultur, Subjektivitet og læring.

2. semester

Projekt: *Ytringsfriheden i Danmark.*

Dimensioner dækket: Videnskab og filosofi.

Gennemførte kurser: Videnskab og filosofi, Tekst og tegn

3. semesters projekt: *Kommunikationsopgave for Rådet for Større Badesikkerhed*

Dimensioner dækket: Tekst og tegn

Gennemførte specialkurser: History og Grundkursus i sociologi.

4. semesters projekt: *"Lad os snakke om det!" - En diskursanalyse af konfliktrådet i Norge.*

Dimensioner dækket: Subjektivitet og læring.

Gennemførte specialkurser: Grundkursus i politologi og Målgruppeanalyse.

Socialvidenskab

5. semesters projekt: *Anerkendelse*

Historie

6. semester. Bachelor modul.

Projekt: *Grænseløs uenighed - et studie i nationale fællesskaber i Sønderjylland*. Gennemførte kurser:

- Historisk metode og kildekritik
- Breddekursus (efter 1750, Danmark/Norden)

8. semester. 1. kandidatmodul.

Projekt: *Konfliktløsning i et statsløst samfund - et casestudie i konfliktløsning i 1020'ernes Sydfrankrig*.

Gennemførte kurser:

- Historieteori og historiografi
- Breddekursus (før 1750, Europa/Verden)

LASSE BRUUN JONASSEN

Ny studieordning (begyndt efterår 2005)

Humanistisk basisuddannelse

1. semesters projekt: *Nationalisme i Danmark*.

Dimensioner dækket: Historie og kultur.

Gennemførte kurser: Historie og kultur, Subjektivitet og læring.

2. semesters projekt: *Ytringsfrihed - Hvor bør grænsen gå?*

Dimensioner dækket: Videnskab og filosofi.

Gennemførte kurser: Videnskab og filosofi, Tekst og tegn.

3. semesters: *En analyse & fortolkning af Camus' "Den fremmede og Sisyfosmyten"*

Dimensioner dækket: Tekst og tegn, Videnskab og filosofi

Gennemførte specialkurser: Filosofi og Journalistik.

4. semesters projekt: *"Lad os snakke om det!" - En diskursanalyse af konfliktrådet i Norge*

Dimensioner dækket: subjektivitet og læring.

Gennemførte specialkurser: Psykologi og Historie.

Filosofi og videnskabsteori

5. semesters projekt (bachelor projekt): *Nietzsches syn på objektivitet.*

Historie

6. semester. Bachelor modul.

Projekt: *Grænseløs uenighed - et studie i nationale fællesskaber i Sønderjylland.* Gennemførte kurser:

- Historisk metode og kildekritik
- Breddekursus (efter 1750, Danmark/Norden)

8. semester. 1. kandidatmodul.

Projekt: *Konfliktløsning i et statsløst samfund - et casestudie i konfliktløsning i 1020'ernes Sydfrankrig.*

Gennemførte kurser:

- Historieteori og historiografi
- Breddekursus (før 1750, Europa/Verden)

Bilag V: Oversigt over forfatter til de enkelte afsnit i specialet

Fællesdel (max. 50 % af specialet):

- 1.0 Indledning og problemfelt
- 2.0 Problemformulering
- 3.0 Historiografi
- 6.0 Den politiløse tid
- 9.0 Schiøler-gruppen III: Ideologi, gruppedynamik og brutalisering
- 10.0 Perspektivering: De øvrige grupper under ET
- 11.0 Konklusion
- 12.0 Resumé

Lasse Bruun Jonassen:

- 4.2 Social identitetsteori
- 5.0 Kilder
- 8.1 Fra pioner- til politigruppe
- 8.4 De sidste dage
- 8.5 Delkonklusion

Jonas Lind:

- 4.1 Tåterforskning
- 7.0 Schiøler-gruppen I: Præsentation
- 8.2 De første terrorhandlinger
- 8.3 Terror bliver til hævn

(13.0 Formidlingsovervejelser samt alle bilag tæller ikke med i samlet sideantal)